

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE
NURETTİN ŞAZI
KÖSEMİHAL

HALE NUR UYANIK

ÇİZGİ | e-Kitap
KİTAPÇI

Türk Sosyolojisinde “Nurettin Şazi Köseihal”

HALE NUR UYANIK

Hale Nur Uyanık

1991 yılında Tekirdağ/Çorlu'da doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Siirt'te tamamladım. 2014 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünden mezun oldum. Aynı yıl çift anadal programı ile Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünden de mezun oldum. Yüksek Lisans eğitimimi 2016 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim dalında Kent sosyolojisi alanında tamamladım. Doktora eğitimini ise 2022 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji anabilim dalında Türk sosyolojisi üzerine tamamlamış bulunmaktayım. Kent sosyolojisi, Türk sosyolojisi, Toplumsal değişim gibi alanlar üzerine çalışmalarına devam etmekteyim.

Türk Sosyolojisinde “Nurettin Şazi Köseihal”

HALE NUR UYANIK

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Kasım 2022

ISBN: 978-605-196-901-5
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
UYANIK, Hale Nur
Türk Sosyolojisinde
"Nurettin Şazi Kösemihal"

Yayına Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ
Sahibiata Mah. | Alemдар Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 | Çatalçesme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** | Cağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 | (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com
📞📧 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	10

I. BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE GENEL EĞİLİMLER, EKOLLER ve YÖNTEMLERE KISA BİR BAKIŞ ...	19
Türk Sosyolojisinin Genel Özellikleri ve Türk Sosyolojisinin Ana Konuları.....	19
1940-1970 Dönemleri Arası Sosyolojik Yönelimlere Genel Bir Bakış.....	30
Türk Sosyolojisinde Ekoller, Öncü İsimler ve Metodolojik Yaklaşımlar.....	39
Dayanışmaya Dayalı Durkheim Ekolü.....	39
Adem-i Merkeziyetçi Science Social Ekolü.....	41
Alan Araştırmalarına Dayalı (Surveyci) Anglo-Amerikan Ekolü.....	45

II. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL'İN HAYATI ve TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKILARI	48
Nurettin Şazi Kösemihal'in Biyografisi	48
Nurettin Şazi Kösemihal'in Entelektüel Yönü.....	54
Nurettin Şazi Kösemihal'in Siyasi Yönü.....	57
27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne Yönelik Duruşu	57
Türk Devrim Ocağı Başkanlığı ve Sosyalist Kültür Derneği Üyelik Süreci.....	60
Nurettin Şazi Kösemihal Üzerine Aydınların Görüşleri.....	64

III. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL'İN ESER ve ÇALIŞMALARININ DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ.....	68
1940-1950 Dönemleri Arasındaki Sosyolojik Çalışmaları	68
Bir Kurum Olarak Dinin Toplum Üzerine Etkisine Dair Nurettin Şazi Kösemihal'in Düşünceleri.....	77
Sosyolojizme Bir Eleştiri Olarak Çoğulcu Yöntem Anlayışı	83
1950 - 1960 Dönemleri Arasındaki Sosyolojik Çalışmaları.....	89

Tecrübi Sosyoloji ve Monografik Çalışmalara Yöneliş	92
Derinlemesine Sosyoloji ve Mikrososyoloji Anlayışı Üzerine Nurettin Şazi Kösemihal'in Tespitleri	97
Jacob L. Moreno ve Sosyometri Tekniği Üzerine Görüşleri	107
Sosyometri ve Sibernetik Bilimleri Etkisinde Robotlar Üzerine Bakış Açısı	120
Nurettin Şazi Kösemihal'in Sibernetik ve Robotlar Üzerine Kaleme Aldığı Gazete Köşesindeki Yazıların İncelenmesi	123
<i>Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş</i>	123
<i>Robotlar Bilimi Cybernetics Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?</i>	125
<i>İnsanı Robot Yaratmaya Sürükleyen Sebepler Nelerdir?</i>	127
<i>İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Korumak İçin Yeni Bilim: "Sosyometri"</i>	130
1960-1970 Dönemleri Arasındaki Sosyoloji Çalışmaları	132
<i>Batı Uygarlığı ve Biz: Modernleşmeye Giden Sürece Dair Görüşleri</i>	134
<i>Türkiye'nin Düzeni Üzerine: N. Ş Kösemihal'in Toplumsal Yapıyı Anlama Yöntemine Dair ...</i> 134	
Türkiye'de Batılılaşma ve Modernleşme Sürecine İlişkin Nurettin Şazi Kösemihal'in Görüşleri	136
Toplumsal Dönüşümün Dinamikleri Üzerine Kösemihal'in Görüşleri	150
Toplumsal Değişim Sürecinde Sanat ve Edebiyatın Rolü Üzerine Görüşleri	153
<i>Toplumsal Modernleşme ve Müzik İlişkisine Yönelik Görüşleri</i>	159

IV. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL'İN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKISININ

BİLİMSEL ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN OKUNMASI

1940-1970 Dönemleri Arası İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Çalışmalarında Gelişen Yönelimler ve Değişimler	166
Türk Sosyoloji Tarihinde Bir Değer Olarak: " <i>Sosyoloji Dergisi</i> " ve 1940-1970 Arası Dönemdeki Çalışmalar	167
1940-1970 Dönemleri Arası İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsünde Çalışılan Sosyoloji Konularına Genel Bir Bakış	170
Nurettin Şazi Kösemihal'in Yönetmiş Olduğu Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri Üzerine İnceleme	179

SONUÇ

EKLER

KAYNAKÇA

ÖNSÖZ

Bu çalışma “*Türk Sosyolojisinde Nurettin Şazi Kösemihal’in Yeri ve Önemi*” başlıklı doktora tezinden oluşmuştur. Sosyal bilimler disiplini olan sosyolojinin tarihsel sürecinin ele alınışına dair günümüze kadar yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların amacı sosyolojide kullanılan yöntemleri belirlemek ve belli bir düşünürün yönetime karşı geliştirdiği bakış açısını ele almaktır. Bu tarz tarihsel süreci ele alan çalışmalar, o disiplin için literatüre kazandırdıkları kavram ve konjonktürleri anlama adına değer taşır. Düşünürlerin, sosyologların farklı fikirler kavramlar üretmeleri o disiplinin ilerleyişi, gelişimi ve farklı paradigmlar oluşturmaları adına değer taşır. Bir sosyoloğun yöntem ve görüşleri, toplumu ele alış biçimi, etkilendikleri ekol ve isimler, eleştirdikleri fikirler vs. gibi durumlar ve bu durumlara yönelik olarak kendi geliştirmiş oldukları argümanlar sosyoloji tarihi açısından incelenmesi gereken durumlardır.

Bu çalışma da “*Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal*” üzerinden Türk sosyolojisine yönelik dönemsel bir okumadır. Kösemihal’in de çalışmalarını ortaya koymuş olduğu 1940-1970 arası yıllarda Türk sosyolojisinde var olagelen bakış açısı, hakim olan bu bakış açısı içinde Kösemihal’in ortaya koymuş olduğu kendi bakış açısı, izlediği yöntem, etkilendiği isimler ve mensup olduğu ekol veya ekollere yönelik olarak Türk sosyolojisine katkılarını belirtilen dönem üzerinden analiz ederek ortaya çıkmış olan bir çalışmadır.

Çalışma süresince bana verdiği destek, onay ve fikirleriyle her zaman yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN'a sonsuz teşekkür ederim. Bu meşakkatli süreçte motivasyon ve desteğiyle hep yanımda olan değerli kardeşim bu yaşıma kadar bana vermiş oldukları emek ve gösterdikleri sabırla, çalışmamda maddi manevi en büyük paya sahip olan Annem ve Babama kalpten minnetimi sunarım.

Hale Nur UYANIK

KONYA - 2022

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	: Ankara Üniversitesi
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DP	: Demokrat Parti
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
SKD	: Sosyalist Kültür Derneği
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
a.g.e	: Adı geçen eser
vb.	: Ve benzerleri
ss	: Sayfa Sayısı
Edit	: Editör

GİRİŞ

Türk toplumu Cumhuriyet dönemine geçişi ile farklı kültürel dinamikler, etkileşimler içerisine girerek sosyal, ekonomik, kültürel açıdan değişim ve dönüşüm süreci içerisinde bulunmuştur. Sosyoloji, Batılılaşma süreciyle gelişen modernleşme sorununa yönelik batılı düşünce akımlarını temel alan, ideoloji ve yöntem açısından farklı kuramlar oluşturma çabası içinde yol alan bir sosyal bilimdir. Bu anlayış çerçevesinde toplumun yaşamış olduğu sorunlara, bunalımlara çözüm olarakta Batı aktarmacılığa dayalı sosyal bilim perspektifi ile çeşitli paradigmlar, temellendirmeler ve kavramlar etrafında yol almıştır.

Türk sosyolojisi toplum içerisinde yaşanan kırılmalar ve farklı yönelimler içerisinde çeşitli bakış açıları ve bu bakış açılarına sahip düşünürler, sosyologlar tarafından ortaya çıkan yöntemler ve ideolojik anlayışlar etrafında çalışmalar ortaya koymuştur. Aslında Türk sosyolojisi tarihi, ülkemizin tarihsel süreci içerisinde yaşadığı dönemleri ve dönüşümü anlamayı ve açıklamayı hedefler. Dönemler arasında yaşanan tarihsel olayların dönüşümünün farklı yöntem ve paradigmalardan ele alınması bizlere dönem içerisinde yaşanan toplumsal olaylara farklı pencerelerden bakabilme bilincini kazandırır.

Bu hususla ilgili olarak Recep Ertürk'ün sosyolojinin önemi adına belirttiği "Türk sosyolojisi en başta toplumumuzun, insanlığın geleceğine katkılarının temelini oluşturması nedeniyle önemsenmelidir. Bu nedenle de Türk sosyolojisine

katkıda bulunmuş isimler ve çalışmalarını anlamak ve Türk sosyoloji tarihi süresince yapılmış çalışmaları bütünsellik içinde değerlendirilmesi, yeniden yorumlanması, okunması gözden kaçırılmaması gereken bir durum" (Ertürk, 2011: 97) olarak bu alan üzerinde çalışmaların neden önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bu yüzden Türk sosyolojisi ancak bu alanda üretim yapan sosyologların düşünceleri, ideolojileri ve yöntemleriyle kendini var edebilecek bir alandır.

Türk sosyoloji tarihinde Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Cahit Tanyol, Niyazi Berkes, Behice Boran, Muzaffer Sencer, Mübeccel Kıray, Baykan Sezer, Sabri Ülgener, Mümtaz Turhan, vs. sosyolog ve düşünürler üzerine birçok lisansüstü çalışma yapılmıştır. Bu isimler yaptıkları çalışmaları, belli yönleri ve çalışmalarında uyguladıkları yöntemlerden dolayı birçok tezde konu olarak ele alınmış isimlerdir.

Bu çalışmada düşünceleri ve kullandığı yöntem ile Türk sosyolojisine önemli katkıları olan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü kürsüsünde hocalık yapmış "Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal" ele alınmıştır. Çalışma, Nurettin Şazi Kösemihal'in 1940-1970 yılları arasında hem kendisinin yapmış olduğu çalışmaları hem de öğrencilerine yaptırmış olduğu bitirme tezlerinin incelenmesi ile Türkiye'de, belirtilen dönemler arasında toplumsal yapı üzerinde gelişen değişimleri görmek adına yapılmış bir dönem okumasıdır.

Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde kürsü başkanlığı yapmış olmasının yanı sıra sosyoloji adına önem taşıyan *Sosyoloji Dergisi* yayın organında Hilmi Ziya Ülken'den sonra derginin editörlüğünü yapmış bir isimdir. Kösemihal yazdığı akademik çalışmaları en yoğun şekilde bu dergi üzerinden yayınlayan isimlerin başında olması yönüyle de dikkat çeker keza *Sosyoloji Dergisi* Türk sosyoloji tarihinin en önemli yayın

araçlarından biridir. Kösemihal ayrıca *Yeni Adam, Cumhuriyet Gazetesi, Yeni İstanbul* gibi gazetelerde gündeme ve toplumun sorunlarına dair köşe yazıları yazmıştır. Ülkemizde, döneminin en üretken fikir adamlarından biri olmasının yanında kendi döneminde yurtdışındaki kongrelerde de en çok bildiri sunan sosyologdur.

Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünde Ziya Gökalp'ın öncülüğünü yapmış olduğu toplumsal yapıyı, olgular üzerinden ele alan dayanışmaya (tesanüd) dayalı Durkheim'ın pozitivist yöntem anlayışını benimseyen kürsüde hoca olup, bu ekolün dışına çıkarak Durkheim'ın fikirlerini eleştirdiği doktora tezi ile doçent olmuştur. Durkheim'ın görüşlerini eleştiren Kösemihal burada kürsüden farklı bir anlayış ve ekole yönelim göstermiş bir sosyolog olma özelliği taşır. Kendisi Science Sociale anlayışına destek olan Amerikan sosyolojisine yönelimli çalışmalar ortaya koymayı tercih etmiştir. Kösemihal'in bu ekole yönelmesine sebep olan, düşünce ve anlayışını şekillendiren en önemli isimlerin başında ise George Gurvitch gelir. Çalışmalarını da Tecrübi Sosyoloji sertifikası adı altında başkanlığını üstlendiği kürsüden ortaya koymaya çalışmıştır. Paul Descamps'ın *Tecrübi (Deneyisel) Sosyoloji* eserini tercüme eder. Sahaya yönelik çalışmalar onun için önem taşır ve bu noktada sahaya yönelik bir yöntem anlayışını olan sosyometriyi ülkemize tanıtan isim olması yönüyle Türk sosyolojisinde dikkat çeker. Bu alanı ülkemize tanıtmaya adına J. Levy Moreno'nun *Sosyometrinin Temelleri* eserini tercüme edip, kitabın giriş kısmında sosyometriyi takdim eden bir yazı yazmıştır. Kösemihal'in bahsedilen bu özelliklerinin yanında bir diğer önemli özelliği de sanata olan ilgisi ve aynı zamanda keman sanatçısı olmasıdır. Aynı zaman da onu ayıran bir diğer nokta, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü kürsünde Edebiyat ve Sanat sosyolojisi adlı dersler vermiş ve bu alan üzerinde de önemli çalışmalar ortaya koymuş olması yer alır.

Çalışmanın konusunu Türk sosyolojisine katkısı olan önemli isimlerden Nurettin Şazi Kösemihal'i bir sosyolog olarak Türk sosyolojisi literatürüne katkıları, hangi alanlarda hangi konular üzerine çalışmalarda bulunduğu, onu diğer düşünür ve sosyologlardan ayrı kılan özelliklerini ele alarak, Kösemihal'in diğer sosyologlardan farklı düşündüğü noktaları ve yöntem anlayışını belirtmek çalışmanın problemi oluşturur.

Tezin amacı, Nurettin Şazi Kösemihal'in genel anlamda sosyolojik eksenini, bakış açısını, toplumsal sorunları ne şekilde, hangi yöntemlerle ele almış olduğunu dönem içerisinde var olan sosyoloji anlayışı içerisindeki yerini belirlemek ve toplumsal süreç içinde topluma karşı bakış açısının hangi yöntem doğrultusunda ortaya koyduğunu tespit etmektir. Bu çalışma kapsamında 1940'lı yılların ortası ve 1970'lerin başlarını ele alan döneme değinerek Türk sosyolojisinin muhatap olduğu konuları ve ülkenin öncelikli problemlerinden biri olan kalkınma, çağdaşlaşma, zihniyet ve ülkenin gelişimine yönelik sorunlara karşı geliştirmiş oldukları fikirleri yorumlamak ve analizde bulunmaktır. Bu nedenle belirtilen dönemlerin toplumsal durumunu anlamak adına bu dönem içerisinde çalışmalar yapan belirli bir sosyolog üzerinden dönem bir okuması yapmak amaçlanmıştır. Bu noktada da Türk sosyolojisi tarihi içinde önem taşıyan sosyologlardan Nurettin Şazi Kösemihal'in Türkiye'nin genel olarak toplumsal yapısına ilişkin görüşlerini ortaya koyma şekli, araştırma sürecinde hangi yöntemleri kullandığı, kimlerden etkilendiği, kimleri hangi fikir ve yöntemden dolayı eleştirdiği çalışmada ele alınmıştır.

Bu çalışmada Nurettin Şazi Kösemihal isminin çalışılmasının nedeni altında yatan önemli etkenler arasında literatüre kazandırmış olduğu sayısız çalışmaları, akademik hayatını geçirmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yapılagelmiş çalışmalardan farklı olarak, kendi döneminde

uygulanan teorik çalışmalar yerine daha çok sahaya yönelik yöntem ve uygulamalı çalışmaları teşvik etmiş olması en önemli etkenlerden biridir. Kösemihal, Tecrübi (uygulamalı) sosyolojiye yönelik çalışmalar üretmesi ve bu alanda sosyolojide önemli isimler olan Paul Descamps, George Gurvitch, J. Levy Moreno'dan etkilenerek bu isimlerin yöntem ve anlayışlarını temel alan çalışmalar ortaya koymasından dolayı da önem taşır. Bu isimlerin Türk sosyolojisinde tanınmasında rol alan sosyologların başında gelir. Çalışmalarında izlemiş olduğu derinlemesi sosyoloji bakış açısından dolayı yöntem olarak uygulama ağırlıklı çalışmalara yönelimi yani dönemde hakim olan sosyolojik bakış açısından farklı bir yol izlemiş olması onu farklı kılan özelliklerindendir.

Çalışmanın sınırlılığı 1940-1970 arası dönemdeki sosyolojik gelişmeleri ve toplumsal dönüşümü, belirlenmiş olan bir ismin çalışmaları üzerinden okuma üzerine oluşmuştur. Belirtilen dönem arasında bir sosyolog olarak toplumu belli yöntemler üzerinden anlatma çabası içerisinde bulunan Nurettin Şazi Kösemihal'in kendi akademik hayatı dâhilinde yaptığı çalışmalarını, dönemin toplumsal gelişmeleri paralelinde okumak çalışmanın sınırlılığını oluşturur.

Çalışmanın önemini oluşturan husus ise Nurettin Şazi Kösemihal'in bir Türk düşünürü olarak toplumu anlama ve sosyolojinin ne olduğuna dair hangi düşüncelere sahip olduğu ve bunun için hangi yeniliklerde bulunmuş olduğunu ortaya koymaktır. Sosyometri yöntemini Türkiye'ye tanıtmış olması ile adından söz ettiren Kösemihal, sosyometriyi dönemi itibariyle bu kadar öne çıkarması, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü geleneğinde etkin olan Durkheim ekolünün dayanışmacılığı savunan makro sosyoloji anlayışının hakimiyetini azaltarak teorik ve felsefi tartışmaların yanında sahaya yönelik mikro çalışmaların yapılmasında da ön ayak olması önem taşıyan bir durumdur. Çalışmada Kösemihal'in bu yönü 1960-1971 yılları arasında yaptırmış olduğu bitirme tez-

leri incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Onun çalışma yöntemi ve dönem içerisinde Türkiye'nin hangi toplumsal sorunlar içerisinde olduğu bitirme tezleri üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışma yöntem olarak "nitel" bir çalışmadır. Monografik ve bibliyografik bir çalışma olma özelliği taşıyan bu eserin gerek ön hazırlığında gerekse çalışmanın ortaya çıkışına kadarki süreçte veri kaynağı olarak çeşitli dokümanlardan yararlanılmıştır. Analiz edilmek için kullanılan veri kaynakları, elde edilen dokümanlar, Nurettin Şazi Kösemihal'in bizzat kendi yazmış olduğu çalışmalarından (kitap, makale, dergi veya köşe yazıları vb.) oluşur. Aynı zamanda Kösemihal'in sosyoloji anlayışı ve akademik yönü üzerine başka isimler tarafından yazılmış makalelere, tezlere, anlatı, günlük, nehir söyleşi gibi kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu kaynaklar arasında Kösemihal hakkında en geniş bilgi sunan H. Uğuroğlu Barlas'ın (1963), *Nurettin Şazi Kösemihal Biyografya- Bibliyografya* adlı eseridir. Bu eser Kösemihal'in akademik hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalarını tespit edip bir araya getirdiği önemli bir doküman olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra Kösemihal'in Cumhuriyet Gazetesi, Ulus Gazetesi, Ağaç Dergisi birçok gazete ve dergiye yazmış olduğu çalışmalara bu gazete ve dergilerin arşivlerine internet üzerinden ulaşılarak temin edilmiştir. Kösemihal'in yazmış olduğu makalelerin büyük bir çoğunluğuna İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın katalog taraması yoluyla ulaşılmıştır. Bu dokümanların yanı sıra Kösemihal'in benimsediği sosyolojik anlayışı ve o dönem içerisinde yapılan akademik çalışmaların hangi konular doğrultusunda ilerlediği tespit etmek adına kendisinin danışmalığını yapmış olduğu lisans bitirme tezlerinin büyük bir kısmı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nin arşivden temin edilmiştir. Tezlerden elde edilen veriler, Kösemihal'in akademik yönelimini ve toplumun içinde var olduğu sosyolojik koşulları anlamak adına yorumlanmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümde Türk sosyolojisine giriş mahiyetinde başlıklara yer verilmiştir. Birinci bölümde genel düzeyde “1940-1970” yılları arası Türk sosyolojisinde yer edinen ekoller, yöntemler, ele alınan dönemin sosyologları ve bu sosyologların çalışmaları, bu isimlerin hangi isimlerden ve ekollerden etkilanmış olduklarını tanıma, anlama, yorumlama çabası üzerine inşa edilmiştir. Bu noktada Türk sosyolojisinde Nurettin Şazi Kösemihal’in de akademik anlamda çalışmalar sunduğu dönemi kapsayan “1940-1970” yılları arası Türk sosyolojinin yaşamış olduğu tecrübeler genel çerçevede ele alınarak, çalışmanın temeli oluşturulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde genel bir çerçeve içerisinde Kösemihal’in biyografisi ve bibliyografisi kronolojik şekilde aktarılmıştır. Bu bölümde ayrıca Kösemihal’in entelektüel portresi, eserleri, siyasi görüşü ve Kösemihal’in akademik yönüne dair başka isimlerin onun hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde dönemlere göre Kösemihal’in akademik yaşamı, sosyoloji anlayışındaki eğilimleri ve yöntemini anlamak üzere yaptığı çalışmalar dönemlere ayrılarak incelenmiştir.

Dördüncü bölüm ise Kösemihal’in Türk sosyolojisinde yönelmiş olduğu çalışma alanı ve yöntemi, yaptırmış olduğu tez çalışmaları üzerinden okunup tezlerin analizinin yapıldığı kısımdır. Bu bölüm içerisinde aynı dönemde birlikte çalıştığı Hilmi Ziya Ülken ve Cahit Tanyol gibi isimlerin çalışmaları ile karşılaştırmalar yapılarak İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünde aynı dönemde etkin olan bu üç ismin Türk sosyoloji anlayışları ve sosyolojiye kazandırdıkları, üç ismin çalışmalarda var olan benzer veya farklı noktaların tespiti yapılmıştır.

Sonuç kısmında ise Türk sosyolojisi için pek çok çalışma ortaya koyan Nurettin Şazi Kösemihal’in Türk sosyolojisi için

yaptığı katkılar, kazandırdığı çalışmalar ve onu diğer isimlerden ayıran yönleri üzerine tespitler ortaya konulmuştur. Kösemihal'in bir sosyolog ve entelektüel olarak katkı sağladığı yöntem anlayışlarına, bu yöntem anlayışı etrafında toplumu nasıl açıkladığına yaşadığı dönem içerisinde beliren toplumsal gelişmeler karşındaki yerine ve görüşlerine yer verilmiştir.

Bu çalışmayı, 2020 yılında yapılan *"Nurettin Şazi Kösemihal'in Hayatı, Eserleri ve Sosyolojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme"* adlı Numan Yıldız'ın Yüksek Lisans tezinden ayıran belli başlı noktalar vardır. Bu çalışmayı ayrı kılan en önemli nokta 1940-1970 yılları arasındaki döneme ait sosyolojik gelişmelerin, Nurettin Şazi Kösemihal'in ekseninde okunmuş olmasıdır. Yıldız'ın tezinde Kösemihal'in hayatı, eserleri ve çalışmaları doğrudan ele alınırken bu eserde Kösemihal'in çalışmaları, dönemler içinde yaşanan sosyolojik ve toplumsal gelişmeler üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Yani dönem içerisindeki sosyolojide hakim olan genel yönelim ve gidişat Kösemihal'in çalışmaları üzerinden değerlendirilmiştir. Bahsedilen durum eserin üçüncü bölümünde Kösemihal'in çalışmaları üzerinden değerlendirilmiştir. Eserin üçüncü bölümünde bahsedilen durum yani Kösemihal'in akademik hayatı ve eserleri de dönemlere ayrılarak 1940-1970 dönemleri içerisindeki sosyolojik gelişmeler bağlamında incelenmiştir. Çalışmayı ayıran bir diğer nokta Kösemihal'in sosyoloji anlayışını ve dönem içerisinde hakim olan toplumsal olayları somut veriler üzerinden incelemek adına Kösemihal'in yönetmiş olduğu bitirme tezleri incelenerek, çalışmalar dönem içerisindeki hakim olan konjonktür üzerinden tespit edilmiştir. İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki arşivlerde yer alan çalışmalara ve bitirme tezlerine başvurularak çalışma, somut verilerle daha çok desteklenmiştir. Bu çalışma içerisinde var olan diğer bir önemli nokta da dönem içerisinde gelişen sosyolojik olayları anlamaya yönelik sosyoloji de yapılan

toplumsal tartışmalarda sadece Köseihal'in çalışmaları ve görüşlerine yer verilmemiştir. Dönem içerisinde önemli bir tartışma konusu olan Türk modernleşmesi ve Batılılaşma süreçlerine yönelik hususlarda Köseihal'in görüşleri, Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan'ın da görüşleri ile mukayese edilerek konuya yönelik benzer ve farklı olarak ortaya konulan görüşler tespit edilmiştir. Aynı zamanda Köseihal'in çalışmalarını onunla aynı dönemde İÜ Sosyoloji kürsüsünde yer alan Hilmi Ziya Ülken ve Cahit Tanyol'dan ayrı kılan özellikleri, sosyolojiye kazandırdığı veya kazandıramadığı hususlar eleştirel bir bakışla ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE GENEL EĞİLİMLER, EKOLLER ve YÖNTEMLERE KISA BİR BAKIŞ

Türk Sosyolojisinin Genel Özellikleri ve Türk Sosyolojisinin Ana Konuları

Türk sosyolojisi, özellikleri ve gelişim aşamaları yönünden, Batı'nın yaşadığı toplumsal değişim ve gelişimlere binaen ilerleme gösteren, Batıyı takip eden araştırma sorunlarını ve yöntemlerini Batılı düşünce teknikleri üzerinden şekillendiren bir bilim olarak ülkemizde gelişimini göstermiştir.

Batı da ortaya çıkmış olan sosyoloji; kendi toplumlarında meydana gelen, sosyal yapılarında değişimlere sebep olan devrimler ışığında gelişmiştir. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi kitlesel etkiye sahip olaylar toplumsal yapılarında değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Fransız Devrimi ile Batı toplumlarında siyasal anlayış yeniden şekil almış, merkezi krallıklar yerine halkında sürece dâhil olduğu bir düzen oluşmuştur. Sanayi Devrimi ile burjuva ve proleterya ayrımı oluşarak ekonomik ve kültürel düzeyde devletin yönetim anlayışı şekillenmiştir. Bu iki sınıf arasında çatışmalar oluşmuştur. Sosyolojinin ortaya çıkışını Sanayi Devrimi'ne dayandıran Saint Simon (1760-1825) sosyolojinin isim babası olarak sanayileşme süreci içerisinde ortaya çıkan meseleler için sosyolojiyi çözüm olarak görmüştür.

Ülkemizde sosyolojinin gelişme süreci ise Batı'daki gelişim sürecinden farklılık gösterir. 19.yy'da Türk aydınları ve Jön Türklerin ülkenin yaşadığı buhranlara yönelik olarak Batı'nın kendi toplumsal dinamiklerine göre oluşturduğu bu bilimi belli ideolojik ve kavramsal yönleriyle doğrudan aktararak Türk toplumunun sorunlarına çözüm olarak sunmaya çalışmışlardır. Lakin Osmanlı Devleti'nin yıkılışını kurtarmak, ülkeyi ayakta tutacak fikirler oluşturma noktasında halk göz ardı edilerek elit sınıfın ülkenin gelişimi ve bekası açısından yapılacak reformlar jakoben bir yaklaşımla topluma entegre edilmiştir. Özellikle Ziya Gökalp'in "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muassırlaşmak*" adlı çalışması ulus-devlet, sekülerizm ve milliyetçilik ideolojisini meşrulaştırması adına sosyolojiye başvurulmuştur. Prens Sabahaddin ise toplumun kurtuluşunu "*Türkiye Nasıl Kurturulabilir?*" adlı çalışmasında liberalizmi (bireysel teşebbüs) çözüm yolu görür.

Kısacası kuruluşu itibarıyla Türkiye'de sosyoloji devleti var olduğu zor durumdan ilk olarak kurtarma ile Batıdan aktarılan, onların misyonları ve değerlerinden ortaya çıkan kavram, kuram ve yöntemlerle Türk toplumu ele alınmaya çalışılmıştır (Sucu, 2016b: 263-268).

Genel anlamda sosyolojinin ilk aşamalarındaki teoriler, tartışmalar, ileri sürülen hipotezler ülkenin modernleşme anlayışının hangi dinamikler üzerine kurulu olduğuna dayalı fikirler üzerinden ilerlemiştir. Sosyolojinin Türkiye'de bir bilim dalı olarak rolü, ülkeyi modern toplum olma yolunda yeniden tasarlama anlayışı içerisinde düşünsel, fikrî ve kültürel boyutlarda değişim ve dönüşüm sürecine yönlendirmesi olmuştur. Türk sosyolojisi kuruluşu ve gelişimi itibarıyla, Batının geliştirdiği düşünce akımları üzerine yol almış bir bilim dalıdır. Ülkenin var olan sorunlarına aydınlar kimi zaman belli düşünce kalıplarına göre değerlendirmelerde bulunsalar da kimi zaman da ülkenin var olagelen belli değer ve düşünce kalıplarına göre ilerleme ve gelişme üzerine olan fikirleri geliştirmeye çalışmışlardır.

Batı sosyolojisindeki gelişimleri izlemek bizler için, aydınlarımızın fikir dünyalarının nasıl şekillenmiş olduğu hakkında bilgi sağlar. Sosyologlarımız üzerinde Batı etkisi çok çeşitli nedenlere dayandığı için sosyologların görüşleri ve ideolojileri arasındaki farklılıklardan dolayı fikirlerinin belli bir bütünlük içinde ele alınması güçleşmiştir. Bu durumda yapılması gerekli olan sosyologlarımız üzerine yapılacak araştırmalar ya da onların görüşlerini ortak değerler çerçevesinde ele almak olacaktır. Ancak Türk sosyolojisinin bu çeşitli görüşlere sahip olan görüntüsü de bizleri yanıltmamalıdır. "Batı'dan aktardıkları öğretilerin sınırları içinde de olsa, sorunlarımıza bir açıklama ve çözüm yolları getirmeye yönelik tüm görüşler Batı menşeli ideolojilerden yola çıkmışlardır" (Sezer, 1989: 6). Türk aydını Batının çalışma yöntemlerini referans almış olsa bile ilgilendikleri problemler hususunda ülkenin iç dinamiklerine yönelim göstermiş ve buna uygun olacak şekilde çözümler oluşturmaya çabalamıştır.

Sosyolojinin ele aldığı konu ve meseleler, olayların gerçekleştiği dönemlerin etkisinde kalınarak incelenir. Toplumların yaşadığı tarihsel süreçten kopuk bir sosyoloji mümkün değildir. Bu durumu bize sosyolojinin batının yaşadığı sorunlara yönelik olarak batıda bir bilim ortaya çıkmış olması durumu açıklar. Sosyoloji kuruluşu itibari ile batı kaynaklarına, teorilerine bakış açı ve yöntemlerine sahip bir bilim olarak dönemin en önemli sorunlarından başı çeken "ulus devlet" anlayışı ve "milliyetçilik" gibi ortaya çıkan ideolojiler perspektifinde şekillenmiştir. Bu ideolojiler yöntemlerin şekillenmesinin yanı sıra toplumların yapısal ve kurumsal olarak fikri ve eylem yönündeki ilerleyişlerine, çözüm yollarına ve bakış açılarına da yansımıştır.

Sosyologlar, bu anlamda toplumun tarihsel süreç ve değişimlerine uygun bir şekilde belli teori ve bakış açıları ile toplumsallık üzerine çeşitli fikirler sunmuştur. Türk sosyologları, Türk toplumunun gelişim ve değişim sürecini kendi

bakış açıları üzerinden toplumun tarihsel serüvenini anlama adına ufuk açma, yöntem ve analizler sunma üzerine önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Kendi çizgisini, ekolünü, model ve yaklaşımını oluşturmuş olan isimler dönemlerinin getirdiği sorunlar üzerine geliştirdiği çözümler, konjonktürler, alan araştırmaları ve metodolojik yönelimleri hepsi bizler için birer rehber olmuştur. Toplumun tarihsel süreç içerisinde yaşamış olduğu farklı olay ve durumlar karşısında sosyologlar çeşitli bakış açıları üzerinden toplumu anlatarak bizlere farklı bakış açıları katmışlardır. Böylelikle Türk sosyolojisinin kurumsallaşması ve yerleşmesi adına sosyoloji kürsülerinin ideolojik yönelimleri, metodolojik yaklaşımları, yazmış oldukları makaleler, kitaplar, dergiler hepsi bir bütün olarak bizlere toplumsal yapıdaki değişimleri öğrenme ve anlama adına bakış açısı sunar.

Türk sosyolojisi tarihsel gelişiminden bu yana gelen belli başlı sorunları da beraberinde getirmiş bulunmaktadır. Bu sorunların içeriği, ele alınış şekilleri, her bir entelektüel tarafından farklı görüş ve yöntemlerle ele alınmıştır. Türk sosyolojisi üzerine araştırmaları bulunan Köksal Alver *Sosyoloji Divanı* dergisi *Asırlık Sosyoloji* sayısında yazdığı makalede Türk sosyolojisindeki sorunları genel olarak şu başlıklar altında toplamıştır:

- *Batı sorunu/ Batılılaşma* (Dini, kültürel dinamiklerin Doğu kaynaklı mı Batı kaynaklı mı olduğu yani eksen belirleme),

- *Metot sorunu* (Yerlilik veya batılı sosyologların görüşleri üzerinden eleştirelilik),

- *Bir toplumun toplumsal gelişim sürecini etkileyen etmenler* (içtimai ilişkiler, siyasi ve iktisadi temelli değişimler),

- *Literatür sorunu* gibi toplumsal sorunlara yönelik bakış açılarını oluşturmada genel anlamda dikkat çeken sorunlardır (Alver, 2014: 30-35). Bu sorunların temelini sosyolojinin bir bilim dalı olarak varoluşunun, ortaya koymuş olduğu ar-

gümanların batı toplumunun kültürel kodlarından beslenmiş olmasından dolayı oluştuğunu görmek mümkündür.

Türk sosyolojinin tarihsel gelişimi üzerine çalışmalar ortaya koyan bir diğer isim olan Niyazi Berkes *"Türkiye'de Toplum Biliminin Başlangıcı"* (1985) eserinde Türk sosyolojisinin gelişimindeki engellere dair programlı araştırma çalışmalarının yürütülmesi yabancı sosyoloji yapıtlarının çevirilerinin yayımlanması, sosyoloji dergi ve derneklerinin yaşaması gerektiğini savunur. Bu faaliyetlerin, varlıklarını koruyabilmesi adına gerekli finansal yardımın da önem taşıdığı (Berkes, 1985: 144) hususunu belirtmiştir. Berkes'in bahsetmiş olduğu hususlar, sosyolojideki belli başlı sorun ve sıkıntıları gerek maddi boyutlar üzerinden gerek akademideki yöntem ve çalışma konusunun belirsizliğinden doğan sıkıntılardır.

Türk sosyolojisi tarihi aslında Türk toplumunun tarihi ile iç içe geçmiştir. Yani sosyolojinin kendi içinde yaşadığı değişim ve gelişimler toplumun tarihsel süreciyle paralellik gösterir. Türk sosyolojisi, Türkiye'nin yaşadığı siyasi, kültürel, ekonomik dönüşümleri incelerken bir noktada kendi tarihsel gelişim ve paradigma oluşumlarını yaratır. Kısacası sosyolojinin çalışma konuları toplumun süreç içinde yaşadığı olaylardan neşet eder.

Dünyada, sosyolojinin tarihsel serüvenine, bir bilim hali ni alma sürecine baktığımızda Fransız İhtilali (1789) ile ortaya çıkan özgürlük, hümanizm, eşitlik gibi kavramlar etrafında şekillenen fikir akımlarından etkilenmesi yaşam tarzında köklü değişimler yaşatmıştır. Sonrasında Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ve bu süreç içerisinde doğan yeni toplumsal sınıfların oluşumu takiben toplumların yaşamış olduğu 1.ve 2. Dünya Savaşı gibi toplumlarda kitlesel düzeyde kültürel, siyasi ve tarihi kimliklerin değişimine yol açan olayların temellerini, nedenlerini anlama çabası üzerine gelişen bir serüvendir. Ortaya konulan yeni ideolojiler ve yaşam

şekli toplumu yeniden anlaşılması ve yönlendirilmesi aşamasına geçmiştir. Yaşanılan bu değişim ve dönüşümden en çok etkilenen toplumların başında olan Batılı ülkelerin toplumu anlama adına kolektif bir araştırma yöntemi olma amacı taşıyan sosyolojinin faydalarını Hilmi Ziya Ülken şu ifadelerle aktarmıştır:

“1) Hiçbir emeğin kaybolmaması, ilmin mukallit olmaktan çıkıp yaratıcı ve milli ilim haline gelmesi.

2) Devlet, Belediyeler, kongreler ve şuralar için, içtimai ıslahat ve planlaştırmalar için devamlı ve emin bir müracaat yeri bulunması,

3) Muhtelif derecede zekâların ilmi araştırmada faal birer rol alabilmesi.

4) Fertleri daima yapabilecekleri hatalardan korumanın, birbirini kontrol ve tashihin temini olması” (Ülken, 1956: 41).

Bu ifade, toplumsal araştırmaların Batının bütün kurumlarına sirayet ederek toplumda kurumların birlik ve bütünlük içerisinde doğa ve fiziki ilminin yanında sosyolojinin de toplumların düzen ve ilerleme hususunda önem görülmüş bir alan olarak varlığının sürdürülür şekilde kabullenilmiş olduğunu gösterir. Ülkemizde Tanzimat dönemi ile başlayan I. ve II. Meşrutiyet süreçleri ile Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma serüveni süresince değişim gösteren ekonomik, sosyal, siyasi, gündelik yaşama dayanan pek çok kurumdaki değişim sosyolojik bir problem olarak kendini göstermiş ve toplumda büyük çapta dönüşümler yaşamıştır.

Ülkemizde sosyoloji biliminin öncülüğünü yapan kurum ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olmuştur. Sosyoloji bilim dalı için bu kurumun ayrı bir yeri vardır. İlk önce “İlmî İçtimai” sonra “İçtimaiyat” adlarıyla başlayan bu öğretimin temelleri, Ziya Gökalp tarafından atılmış ve Necmettin Sadak, Mehmet İzzet, İsmail H. Baltacıoğlu tarafından devam etmiştir (Ülken, 1956: 51-52). Türk sosyolojisi-

nin bu gelişim süresince Batı aktarmacılığı özellikle de Kıta Avrupa'sının benimsemiş olduğu Durkheim ekolünün izleri, ülkemizde pek çok aydının çalışmasında etkisi göstermektedir. Türk sosyolojisi Batı eksenli yöntemler, kavramlar ve ekoller üzerinden, Türk toplumunun esas dinamiklerini anlama, açıklama ve tanımlama yolunu izlemiştir.

"Türk sosyolojisini yöntem açısından dönemlere ayırdığımızda ilk döneminin 19. yüzyıl başlarına dayandığı görülmektedir. Nitekim tarihsel süreç içinde yaşanan köklü değişimler ve bunların bütün toplumlara yansıyan etkileri, sosyal bilimlerde ve özellikle sosyolojide farklı anlayış, sorgulama ve yaklaşımlara da kaynaklık etmiştir" (Köktürk, 2015: 179). Bu dönem, toplumların ideolojik anlamda dünya üzerinde kimliklerini inşa etme, milli şuur ve sınırlarını belirleme ihtiyacı üzerine pek çok ulusun birbiri üzerinden kültürel üstünlük sağlamaya çalıştığı bir dönem olmasından dolayı sosyoloji, ulus devlet bilincini şekillendirici ideolojiler oluşturmada önemli rol oynamış durumdadır.

Türk sosyolojisi de bu aşamada Türkiye'nin kültürel anlamda kalkınma ve değişim süreci içerisinde, önemli fikirler ve ideolojiler ortaya koyarak toplumu yeniden dizayn etme sürecine girmiştir. Bu noktada dikkati sosyoloji tarihimizde önem taşıyan Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'in görüş ve düşüncelerine çevirmek bizlere önemli bir yol açmış olur. Bu iki önemli isim de Fransız toplumundan ortaya çıkan sosyologların fikirlerinden etkilenir. Ziya Gökalp, Durkheim ekolünün temsilcisi iken; Prens Sabahaddin ise Le Play ekolünün temsilcisidir. İki düşünür de Fransız toplumundan olmasına karşın bu iki ismin toplumu inceleme, toplumu analiz etme yaklaşımlarının temelleri izledikleri yöntem açısından farklılık taşır. Z. Gökalp, Durkheim'ın iş bölümü ve dayanışmaya (tesanüd) dayalı olan, kökeni A. Comte'un görüşlerinden gelen ekole yakın iken; Prens Sabahaddin bireyci (âdem-i merkezi), müteşebbis yaklaşıma dayalı kökenini Anglosakson

felsefeden alan Science Sociale ekolünün kurucuları olan Le Play ve Edmond Demolis'e yakın perspektifle ülkenin gelişimi üzerine fikirler üretmişlerdir.

Türk sosyolojisindeki bu iki isim ilerleyen dönemlerde de onların fikirlerinden etkilenen veya farklı düşünen pek çok sosyolog ve fikir adamının, düşünce dünyasına etki etmiştir. "Türkiye'nin ideolojik çizgisini belirlemede etkili olan Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Türkiye'nin kaderine yön veren İttihat ve Terakki'nin ideoloğu ve akıl hocası iken; İttihat ve Terakki'ye muhalefet yürütenlerin başında ise gene Türkiye'de sosyolojinin kurucularından bir diğer kişi olan Prens Sabahaddin bulunmaktaydı. Aralarındaki sosyoloji tartışmasının asıl sebebi ise ideoloji ve iktidar çekişmesidir". (Sezer, 1989: 8). Bu süreç ve çatışma, Türkiye'de siyasal düzen anlayışının sosyal yaşamı belirleyen en önemli unsurlardan biri olduğunun ehemmiyetini bir kez daha göz önüne sunar.

Türk sosyolojisinin ele almış olduğu konular genel anlamda ülkenin değişim gösteren dönemsel ve siyasal koşulları ile paralellik gösterdiğini yapılan çalışmalar üzerinden net bir şekilde görürüz.

Sosyolojinin üniversitelerde bilimsel faaliyetler içerisinde bulunması sürecine değinecek olursak bu noktada Ziya Gökalp'in çabalarını es geçmemeliyiz. Keza Ziya Gökalp Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla Selanik'te İttihat ve Terakki okulunda verdiği derslerin merkezini İstanbul'a taşıyarak (Özcan, 2010: 116), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyolojinin bir bilim olarak okutulmasına öncülük etmiştir. 1924 yılında Gökalp'in vefatından 1940'lı yıllara kadar sosyoloji, öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmekte sınırlılıklar yaşamaya başlamıştır. Bu süreç 1941 yılında değişmiş, dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel'in desteği ile kürsü yeniden açılarak tekrar eski günlerine dönüş yapmıştır.

Bu dönemde çalışmaların öncülüğünü ise Hilmi Ziya Ülken başlatmıştır. Böylelikle Ülken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünün Ziya Gökalp'ten sonra ikinci kurucusu olarak adlandırılmıştır.

1941 yılına gelindiğinde Hilmi Ziya Ülken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünün kürsü başkanlığını yapmıştır. Z. Gökalp'ten sonra bölümün ikinci kez kuruluşunu gerçekleştirip ve kürsüyü yeniden canlandırarak ülkedeki sosyoloji bölümünün bilimsel çalışmalar ortaya koymadaki durgunluğu sona ermiştir. Bu iki gelişme Türk sosyolojisinin adeta yeniden doğuşu olarak nitelendirilebilir.

Ziya Gökalp'in ölümüyle başlayan sosyolojideki durgunluk dönemi 1939-1940 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesinin bünyesinde ABD'de Michigan Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan Behice Boran ve Chicago Üniversite'si sosyoloji bölümünde doktora eğitimi alan lakin sürecin tamamını orada tamamlamadan geri dönen¹ Berkes öncülüğünde Amerikan ekolü temsil eden kürsü açılmıştır. 1940'tan itibaren daha çok Türkiye'nin toplumsal yapısını eksene alan yoğun bir sosyolojik araştırma çabasının ortaya konulduğunu görmekteyiz. Berkes ve Boran'ın çalışmaları Yapısal işlevselci yaklaşım ve Chicago ekolünün yöntemine dayanan araştırmalarının ürünüdür. Türk sosyolojisinde 1940'lı yıllarda başlayıp etkisini sonraki yıllarda da sürdürecektir bu eğilimin ilk nüvelerinin DTCF'de atıldığını görmekteyiz. Bu nüvelenme o dönemde sosyoloji bölümü öğretim üyelerinin yaptığı araştırmalarla oluşmuştur. Amerikan sosyolojisinin metodolojik özelliklerinin etkisiyle sosyologlar

¹ Niyazi Berkes'in bu konuyu ele aldığı çalışması olan "*Unutulan Yıllar*" adlı biyografik eserinde; Atatürk'ün 1938'de vefat etmesi, eşinin ve kendisinin de artık Amerika'da yaşamaktan sıkılmasından dolayı dönme kararı aldıklarını belirtmiştir. Bu süreç kadar orada İstatistikte dâhil bütün zorunlu derslerini tamamlayan ve tezinde de bir hayli yol kateden Berkes, geriye kalan kısımları Türkiye'ye dönüp tamamladıktan sonra son bir Amerika yolculuğuyla doktora cübbesi ve külahını giyme merasimine katılıp geri dönmüştür (Berkes, 1997: 134).

birden fazla tekniği (istatistik, korelasyon hesapları, mülakat, anket, arşiv) kullanmışlar ve saha araştırmalarına yönelmişlerdir (Alver, 2000: 75). Bu durum Türk sosyolojisinde yeni bir yöntemin de yer almasının başlangıcı olarak görülür.

1940'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünde de fikirsel anlamda çeşitlilik hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde hem Durkheim ekolü çizgisinde hem de Science Sociale ekolüne dayalı çalışmalar yapılmıştır. Bu çeşitliği Yücel Bulut, *“Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi”* eserinde şu ifadelerle belirtmiştir: “Science Sociale geleneğinin sadık takipçisi olan Mehmet Ali Şevki (Sevendük) 1938-1940 yılları arasında kürsüde ders veren hocalardan biridir. 1940'ların ikinci yarısından itibaren sosyoloji kürsüsünde ders veren öğretim üyeleri kadrosunda Hilmi Ziya Ülken, Cahit Tanyol, Nurettin Şazi Kösemihal, Hasan Tanrıkkurt, Neyire Arda, Sıdika Külürbaşı görev yapar” (Bulut, 2021: 124). Kürsüdeki bu çeşitlilik dönem içerisinde akademik çalışmalarda da kendini göstermiştir. Bu zaman diliminde dergicilik faaliyetleri hız kazanmış ve çalışmalar dergi aracılığıyla literatüre kazandırılmıştır. “1940'ların başında hiç kuşkusuz İstanbul ekolünün felsefi görüş ve tarzını oluşturması adına Ülken önemli bir isim olarak karşımıza çıkar. Sosyoloji Dergisi çalışmalarında ağırlıklı olarak felsefi boyutta Kıta Avrupa sosyolojisi tarzını izlerken, bir diğer tarafta ise Ankara Ekolü ise çalışmalarını daha çok Amerikan sosyolojisi çizgisinde sürdürmüştür” (Kaçmazoğlu, 1999: 72-74). Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi'nde yalnızca Sosyoloji bölümü adına değil diğer sosyal bilimler açısından da -iktisat, felsefe ve hukuk bölümleri gibi - çalışmalarını sundukları önemli bir mecra olmuştur.

Genel olarak Ankara ekolü ve İstanbul ekolünün Batıdan etkilenecek izlemiş oldukları yöntem ve kavramlar Türk sosyolojisinin, Batı toplumlarının yaşadığı toplumsal değişimlerden doğan argümanları aktaran, Batı eksenli kavramlar etrafında toplumu tanıma ve açıklamaya yönelik teoriler etrafında çalışmalar ortaya koymuşlardır.

Türk akademisinde çalışma alanları ve yöntemleri açısından, bilhassa sosyoloji bölümü özelinde İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin toplumsal sorunlara yaklaşımları yöntem açısından birbirinden farklılık göstermiştir. II. Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerin sonucundan sosyal bilimlerde nasibini alarak gerek entelektüel çevrenin bazı siyasi gelişmeler yüzünden tasfiyesi gerekse dünya genelinde değişen konjonktür farklı akımların gelişmesine ortam hazırlamıştır. Entelektüellerin kimisi teoriye, kimisi sahaya yönelerek ülkenin problemlerine yönelik çözüm üreten yolları seçmiştir. Bu noktada İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsünün anlayışı içerisinde yer alan yöntem ve konulara baktığımızda özellikle Ülken, "Felsefi boyutta problem olarak insan ve toplum, değerler, yöntem arayışı, değerler ve değişim, (din, sanat, ekonomi), sosyal morfoloji, tecrübi sosyoloji" (Kaçmazoğlu, 1999: 153-157) içerikli çalışmalar ile kürsünün sosyoloji anlayışındaki eğilimi belirleme uğraşısı içinde olmuştur. Bu konular üzerine dersleri ve alan çalışmalarını da meslektaşları Nurettin Şazi Kösemihal ve asistanı Cahit Tanyol ile birlikte sürdürürler.

Türk sosyolojisinin 1940-1970 arası dönemi topluma ait meselelere yönelik konuların ani değişimlerin ve oluşumların gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde entelektüellerin toplumsal meseleleri birbirinden farklı bakış açısıyla ele almaları, sorunlara yaklaşımlarında benzer ve farklı görüş noktalarını karşılaştırmak bizler için dönemi anlama adına bir pencere açmaktadır. Keza bu dönem içerisinde hem İstanbul ekolü hem de Ankara ekolünden pek çok isim Türk sosyolojisi literatürüne pek çok özgün çalışma sunarak ülkedeki sosyal bilimler alanındaki değişimleri anlamamız adına çalışmalar sunmuştur.

Bu süreçte ön plana çıkan gelişme olarak İÜ Edebiyat Fakültesi sosyoloji bölümünün yeniden canlanması ve bunda önemli katkısı olan Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi

Kösemihal, Cahit Tanyol gibi isimlerin dergicilik çalışmaları, uluslararası kongrelerde yer almaları dönem içerisinde sosyoloji adına yapmış oldukları önemli adımlar olarak belirtebiliriz.

1940-1970 Dönemleri Arası Sosyolojik Yönelimlere Genel Bir Bakış

Sosyoloji, toplumun tarihsel süreci ile paralellik gösteren bir bilimdir. Ele aldığı, çözüm ürettiği problemler ülkenin yaşadığı değişim ve dönüşüme yönelik şekil aldığı için dönemler içinde ele alınan konular da kendi süreci içerisinde yöntem, anlayış ve düşünce akımları yönünden farklılık gösterir.

Erken dönem diye tabir ettiğimiz, kuruluşu ve ilerlemesini gösterdiği süreç yani 1940-1950’li yılları kapsayan dönem daha çok Ziya Gökalp anlayışının hâkim olduğu bir dönemdir. Türkiye’de yapılan inkılaplar ve modernleşme sürecinin Türk toplumunda sosyal, siyasi, iktisadi, kültürel, hukuk alanındaki yansımalarını ele alan Türk sosyolojisi bu alanlar üzerindeki değişimleri anlama adına kimi zaman siyasi konjonktürün dayatmaya çalıştığı ideolojik fikirlerin benimsenmesiyle çalışmalar ortaya koymuşlardır. İdeolojik düzeydeki farklılıklar üniversitelerin ekollerine ve çalışma yöntemlerini de sirayet etmiştir. Ankara ekolünün benimsediği toplumsal sorunları mikro ölçüde tarihsel arka plana da vurgu yaparak ortaya koyduğu anlayış, İstanbul ekolünün kültürel dinamikleri büyük resimden görme anlayışına karşıt bir sosyolojik yönelim göstermiştir.

Türkiye’deki en önemli sosyoloji kürsülerinde ortaya çıkan bilimsel faaliyetlerin ideolojiler etrafında ortaya çıktığını göstermektedir. Dönem itibari ile 1940’lı yıllarda cereyan eden sosyolojik oluşumlara genel itibari ile baktığımızda Türk sosyolojisinin kuramsal ve metodolojik yönelimler açısından ortaya koyduğu genel özelliklerin başında halen Fransız eko-

lünün etkisinin hakim olduğunu bir gerçektir. Lakin süreç içerisinde İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsü de Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin benimsediği Amerikan ekolünün yöntemine dayalı çalışmalar ortaya koymaya başlamışlardır. İÜ'nün sahaya yönelik yöntem anlayışına dayalı araştırmalara başlamış olması, bu gelişmelerin yanında Marksist ideolojinin de kendine çalışmalarda yer edinmesi ve bu süreçte çalışmalarda köy monografilerine duyulan ilginin artması yöntem açısından sosyolojinin gidişatında bir kırılma noktası yaşatmıştır. Dönem içerisinde gelişen bu durumlar sonucunda Türk sosyolojisinde 1940 yıllarda dikkate değer özgün çalışmalar kendini göstermeye başlamıştır.

1940'lı yılların sonlarına doğru geç süreçte Ankara DTCF Sosyoloji bölümünün Marksist sosyoloji eğilimi ve Amerikan ekolüne dayalı sahaya yönelik çalışmaları da bu süreçte önem taşır. Bu ekolde yer alan Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav gibi isimler Türkiye'nin çağdaşlaşma ve modernleşme süreçlerine yönelik sosyal yapıyı daha mikro alanlarda incelemeye başlamışlardır. Ankara ekolüne mensup sosyologların köy monografilerine yönelik pek çok çalışması mevcuttur. Hatta köy monografilerine yönelik çalışmalar DTCF'de İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde yapılan çalışmalardan daha fazladır. Bu çalışmalara örnek olarak; Niyazi Berkes'in 1942 yılındaki *"Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma"*, bunun dışında Behice Boran'ın 1945 yılında *"Toplumsal Yapı Araştırmaları"* çalışmasını örnek gösterebiliriz. Boran bu çalışması dahilinde Manisa'da 8 ova, 5 dağ köyü incelenmiştir (Durdu, 2017: 168). İbrahim Yasa 1955 yılındaki *"Hasanoğlu Köyü"* köy monografisi de dönem içinde yer alan önemli çalışmalardan biri olarak yer alır. (Şahin, 2017: 14). 10 Ocak 1948 yılında tasfiye edilen DTCF'nin üç öğretim üyesi "Prof. Pertev Naili Boratav, Doç. Niyazi Berkes ve Doç. Behice Boran "Türkçülüğe aykırılık, komünizmi methetmek, milliyetçi talebeyi sınıfta bırakmak gibi gerekçelerle üniversite öğ-

retim mesleğinden çıkarılarak Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından disiplin soruşturmasına çağrılmışlardır” (Şanlı, 2011: 111-112). Nitekim DTCF’nin akademik açıdan sekteye uğraması birçok sahaya yönelik çalışmalarında aksamasına etki etmiştir. Tasfiyenin son bulmasıyla, köy hayatına dair çalışmalar Mübeccel Belik Kıray gibi sosyologların yapmış oldukları araştırmalarla devam etmiştir. Bu alana yönelik ilgi, Ankara ekolünün köy hayatının toplumsal yapı içerisinde ne denli önem taşıdığının ispatıdır. Çünkü köy, kalkınmanın ve gelişmenin temelini atılıp değişimin ne yöne seyrettiğini gösteren mikro alanlardır.

1950’li yıllar, 40 ve 60’lı yıllar arasında köprü oluşturma noktasında dikkat çeker. Bu dönemde, modernleşme süreciyle dayatılanlar doğrultusunda kırsala yönelik yapılan çalışmalarda önemli bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Kırsala yönelik yapılan çalışmalarda artışın sebebini Muzaffer Sencer, “demokratik hayatın köyden kente göçü zorunlu kılmasının sonuçlarının ehemmiyetinden dolayı olmasına vurgu yapmış ve aydın kesimin köyü unutmuş olmasına bağlamıştır. (Sencer, 1962: 223). Sencer, köyün ihmal edildiği ve o zamana kadarki süreç içinde toplumsal sorunların teorik çerçevede ele alınmasından dolayı çözümün yetersiz kaldığına bunun içinde alan araştırmalarına, monografilere yönelmelerin gerekliliğine ve sosyolojinin tümüyle teorik sorunlara yönelmesinin yetersizliğine vurgu yapmıştır. Bu durum bize sosyolojide yeni bir bakış açısı olan alan araştırmalarına doğru yön alındığını gösterir.

1950-1960 arasını kapsayan döneme geldiğimizde Türk Sosyolojisi, “Science Sociale” ekolünün etkisinde, özellikle köy sosyolojisi alanında yürütülen monografik saha araştırmalarının yoğunlaştığı bir süreç geçirmiştir. 1950’lerin son yıllarından itibaren ABD’nin dünyada kurmuş olduğu pek çok alandaki hakimiyet bilim dünyasını da etkisini göstermiştir. Amerika’da o dönem özellikle deneysel sosyoloji

alanında çalışmalar artış göstermiştir. 20. Yüzyılda Talcott Parsons, Herbert Mead gibi isimler Amerika'da yapısal işlevselcilik akımını kurmuş, toplumu canlı bir organizma olarak ele almıştır (Erkan, 2020: 7). Bu ekol ve Chicago ekolü temeline dayanan sahaya ağırlık veren DTCF akademisyenlerinin çalışmalarını bu temelden ele almak gerekir.

1950'lerde İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümü merkezli çalışmalarda da Le Play ekolünün metodolojik ve ampirik eğilimine dayalı çalışmalar ivme kazanmıştır. Öyle ki 1957'de Türk Sosyoloji Cemiyeti, "*Le Play Sosyolojisi'nin 100. Yılı*" başlığıyla toplantı düzenledi. İÜ'de bu deneysel sosyoloji yaklaşımına en yakın duran kişi de Kösemihal olmuştur. Kösemihal, doğrudan Amerikan ekolünden esinlenmekten ziyade Science Sociale ekolüne ve Le Play'in çalışmalarına daha yakın durur. Kösemihal'in 1950'de Paul Descamps'ın Tecrübi Sosyoloji kitabından yapmış olduğu çevirisi, 16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'nde "*Le Play ve Okulu*" tebliği ve Sosyoloji Dergisi'nde yer verdiği Moreno'nun sosyometri yöntemini tanıtan çalışmaları ile bölümde deneysel sosyolojiyi canlı tutan isim olmuştur. Kısacası Kösemihal o dönem İstanbul sosyolojinin amprizme kaymasına öncü olmuştur (Örneke, 2015:203-204).

1950'li yıllar Amerika ile dostluk ilişkileri devlet ideolojisine de yansımıştır. Sosyologlar bu süreç içinde yeni gelişmeleri ve toplumsal dönüşümleri izah etme noktasında yöntem ve argümanlarını yapısal işlevselci yaklaşım üzerine oturtmuştur. Bu dönem Hilmi Ziya Ülken (1951) "*Tarihi Maddeciliğe Reddiye*" eserini kaleme almış lakin dönem içerisindeki sahaya yönelme sebebi ile düşünce hayatına yönelik yapılan çalışmalar ikinci planda kalarak eser gerekli önemi görmemiştir. Dönem içinde Türk sosyolojisini temsilen İÜ Sosyoloji kürsüsü 1952'de dünya sosyoloji kongresine İstanbul'da ev sahipliği yaparak önemli çalışmalar ortaya koymaya devam etmiştir (Coşkun, 1991: 19). 1950'li yıllar ile

Türk sosyoloji yöntem açısından Anglo Amerikan ekolüne yönelmiş, kalkınma ve özel teşebbüsü desteklemeye yönelik sahaya dönük çalışmalar önem kazanmıştır. Bu ekole yönelimi destekleme amacı taşıyan Fulbright değişim programı da 1951’de fiilen başlamıştır. Öğrenciler ve öğretim görevlileri bu değişim programı ile Amerika’da hâkim olan sosyal bilimlerin anlayışını ülkemize tanıtmıştır. Nurettin Şazi Kösemihal de 1958 yılında Fulbright hesabı ile “Misafir Profesör” olarak North Carolina Üniversitesi’ne gitmiş, 1959 yılında da başta Harvard olmak üzere 1,5 yıl kadar çeşitli yabancı üniversitelerde hocalık yapan isimler arasında yer almaktadır (Sağ, 1999: 282).

1960’lara doğru geldiğimizde ABD’nin sosyal bilimlerdeki hakimiyeti ülkemizde de yansımalarını bulmuştur. 1960 itibarıyla “Türkiye’de ABD öncülüğünde ve büyük ölçüde onların finansmanı ile kurulan Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi araştırma kuruluşları ve bürokratik kurumlar Türkiye’de sosyal bilimde sahayı canlandırmaya zemin hazırlamış kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır” (Bulut, 2021: 10). Ülkenin kalkınmasına yönelik olarak yapılan bu girişimde pek çok sosyolog bu kurumlarda görev almıştır. Kalkınmanın ne şekilde geliştiğini hangi evrelerden geçtiğini gözlemek için de köy çalışmalarına yönelimlerde artış olmuştur. Köy çalışmalarının bu denli desteklenmesindeki ana gaye, nüfusun büyük bir bölümünün yaşamış olduğu köylerdeki sosyo-kültürel yapısında herhangi bir değişimin köy hayatında modernleşmeye eğilimli (açık) olan veya direnç (kapalı) gösteren yanlarının belirlenmesine yöneliktir. Toplumsal değişimin önünde engel teşkil eden katı örf, adet, gelenek ve göreneklerin yumuşatılması için nelerin yapılabileceği konusuna duyulan merak gelenekselliğin en büyük taşıyıcısı olan köyleri cazibe merkezi olma haline getirmiştir.

Kültürel olarak modernleşmeyi anlama ve süreci hızlandırma üzerine yapılan çalışmalar sadece köye yönelik olma-

makla birlikte gündelik yaşam tarzındaki kitle iletişim, sosyal etkinliklerdeki değişimler de bu dönemin araştırma konusu dâhilindeydi. Bu yönde yapılan çalışmaların temelinde ise Amerika'nın o dönemlerde izlediği yayılcı politikasını sürdürme amacı yatmaktadır. Bunu da daha çok kitle iletişim araçlarını kullanarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Güç ve otoritesini sağlama adına kendi yaşam şeklini dayatma çalışmasında film, müzik, kitap gibi araçlardan yararlanmıştır. Kısacası Soğuk Savaş sonrası hegemonya yarışında sadece Marshall Planı ve Truman Doktrini gibi siyasi ve sosyal içerikli politikalarla kalmayan ABD, kültürel propagandasını da kitle iletişim araçları yoluyla gerçekleştirmiştir.

1960'lı yılların sosyoloji alanında bilimsel çalışmalarda yeniden canlanmanın kendini gösterdiği bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Ortaya konulan kavramlar, yeni çalışma konuları ile hem çalışılan konuların yelpazesi hem de kullanılan yöntem ve anlayışlarda çeşitlilik görmek mümkündür. Bu dönem içerisinde sol anlayışın karşısında milliyetçi düşünceye dayalı sosyoloji anlayışı da varlığını sürdürmüştür (Kaçmazoğlu, 2015). 60'lı yıllar sosyolojide yöntem ve ekollerde çeşitlenme ve özgüleşme dönemidir. 1960'ların bir diğer önemli yanı ise Osmanlı toplum yapısının derinlikli olarak ele alınmaya başlanmış olmasıdır. Osmanlı toplum yapısını ele alan düşünürlerin izledikleri yol ise Osmanlı Devleti'ni Marksist kavramlar üzerinden yorumlamak olmuştur. Bunun nedeni 1940'lı yıllarda Türkiye Cumhuriyeti rejiminin ideolojik yönünü belli bir argüman üzerinden temele dayandırma arzusudur. Yani yeni kurulan Cumhuriyet rejimini meşrulaştırma adına geçmiş yönetim şekli olan imparatorluk anlayışına dayalı yönetim şeklini Marksist kavramlar üzerinden ele alarak, Asya Tipi Üretim Tarzı gibi Marksizm'e dayanan kavramlar yoluyla imparatorluk döneminde var olan toplumsal sorunları eleştirme çabası içinde olmuşlardır.

Türk sosyoloji tarihi üzerine önemli çalışmalarda bulunan Kurtuluş Kayalı, Türk toplum yapısının özgünlüğü ya da evrenselliğinin önemini ortaya koyma adına 1940'lı yıllardaki sosyologların 1960'lı yıllara taşıdıkları bilimsel mirasa vurgu yapar ve Kayalı, 1960'lı yıllar için genel olarak bu ifadeleri kullanır:

“1960'ların özellikleri dikkate alındığında hemen her tür konu bir ölçüye kadar özellikle Yön Dergisi içerisinde tartışmaya sunulmuştur. Divoitçioğlu'nun Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) konusundaki, bununla bağlantılı olarak Türkiye'nin geleceğine dönük düşünceleri de Doğan Avcioğlu tarafından irdelenmiştir. 1960'ların en etkin tartışmaları Yön 'de yerini bulmuştur. Dönemin yaygın olarak çok sayıda sosyoloğu ve siyasetçisi yoğun bir biçimde Türkiye'nin Düzeni üzerine tartışmıştır. Bu tartışmanın içinde Nurettin Şazi Kösemihal, Ahmet Hamdi Başar, Behice Boran, Demirtaş Ceyhun, Emre Kongar gibi isimleri saymak mümkündür. (Kayalı, 1996).

Bu ifadeler bize dönem içerisinde çalışmalar yapan önemli isimleri, yapılan çalışmaların hangi yöntem ve konular doğrultusunda ilerlediğini, ortaya çıkan çalışmaların daha çok hangi mecralarda sunulduğu konusunda fikir verir.

Türk sosyolojisinde çeşitli konular üzerine yönelmeler gösteren sosyologlarımız Batıdan feyz alarak yapmış oldukları çalışmalar ortaya koymuş olsalar da genel itibarı ile Türk sosyoloji tarihinde devamlılık arz eden ve toplumsal alanda ortaya değerli çalışmalar koyan birçok isim dönemin sorunlarına yönelik olarak yaptıkları çalışmalar ile kendilerinden sıkça söz ettirir. Çalışmalarında ele almış oldukları konular Türk toplum yapısının temel sorunları olmasından ötürü sosyoloji araştırmalarında üzerinde durulması hususunda devamlılık gösterir. Her ne kadar dönemin konjonktürü güncel siyaset ve sosyal yaşamına yönelik olarak konular spesifikleşmiş olsa da meseleler genellikle aynı kalıplar söylemler üzerinden değerlendirilerek ele alınmıştır. Örneğin 1950'li ve 1960'lı yıllarda köy çalışmaları monografiler, 40'lı yılların

felsefe ve içtimai temelli çalışmalarından ne kadar farklı yön-tem ve konjonktürlerde olsa da konuların ele alındığı bakış açısı pozitivist, ilerlemeci, modernleşme ve batılılaşma temelli olma özelliğini taşır. 60'ların ön plana çıkan düşünürleri; Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi isimlerdir. Dönem içerisinde kendini gösteren egemen sosyoloji anlayışı ise yapısal-işlevselci sosyolojidir. İlgi duyulan ve gelişen alanlar ise köy, kalkınma, batılılaşma gibi konular üzerine olmuştur.

1960-1970 arası dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısında göç ile birlikte ciddi bir dönüşüm ortaya çıkar ve kentlere göç edenler, gecekondulaşma sürecini başlatır. Bunların beraberinde Türkiye, 1960'lardan itibaren bir tüketim toplumu olma yolunda ilerler. Yine Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme politikaları ile küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarda artışlar görülür. Köyden kente göç, sanayileşme çalışmaları, eğitim olanaklarının gelişmesi, sınıfsal yapının belli ölçüde değişmesi; aile yapısı, değerleri, tüketim alışkanlıklarını yakından etkilemiştir.

1970'li yıllara gelindiğinde sosyolojideki yönelim siyasal söylemleri etrafında şekil alarak biraz daha kendi kabuğuna çekilmiş, sosyoloji alanında ele alınan konularda da siyasal söyleme uygun kavramlarla çalışılmıştır. Dönem içinde hakim olan solun argümanlarına dayanan ana akım görüş, dünya genelinde de eğilim göstermiştir. Bu dönemde Marksist görüşler üzerinde şekillenen teoriler ve düşünürler kendini göstermeye başlamış, temel ideoloji olarak Sosyalizm ön plana çıkmıştır. Ülkemizdeki çalışmalarda bu ideolojinin yanında laikliği ve devrimlerin koruyuculuğunu üstelenen bir diğer ön plana çıkan ideoloji olarak Kemalizm etkisini göstermiştir.

Bu dönem içerisinde ön plana çıkan isimler, Cahit Tanyol, Doğan Avcıoğlu, Mübeccel Belik Kıray, Cavit Orhan Tütengil

gibi isimlerdir. 12 Mart 1971 muhtırası nedeniyle ortaya çıkan ordu-aydın arasındaki çatışma akademide bazı aydın kesimlerde radikal kararlar almaya neden olmuştu. Nitekim Kösemihal de ülkedeki bu gerilimden uzak durma adına 1971'de İsviçre'ye misafir profesör olarak gitme yolunu seçmiştir. Bu dönem içerisinde akademide yer edinmiş olan pek çok görüş, yöntem ve anlayış çizgisinde dengelerin yerinden oynamaya başladığını söyleyebiliriz.

1970'ler ile Türk toplum yapısını ve iç göçleri anlamaya yönelik çalışmalar diğer dönemlere göre artış göstermiştir. Türkiye'nin düzeni, siyasal ve sosyal yapısını anlamaya yönelik çalışmalar daha çok Kemalizm ve Sosyalizm akımları etkisinde ele alınmaya başlamıştır. ATÜT, emek, yabancılaşma, iş ve işçi sorunları 60'ların sonundan 70'lere kadar tartışılan durumlar arasındaydı.

30 yıllık süreci özetlemek gerekirse 1940'lı yıllarda çalışmalarda yer alan konular kurumsal ve uygulamaya yönelik çalışmalar ile öne çıkan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimlerin yaklaşım tarzı yapısal işlevselci bakış açısına hakimiyeti altında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. 1950'lerde soğuk savaş döneminde Türkiye'nin Amerika'nın yanında yer alması ile ilerleyen bilimsel paradigma Anglosakson paradigma etrafında şekillenmiştir. Bu noktada köy çalışmaları, kentleşme, modernleşme konuları önem kazanmıştır. Prens Sabahaddin'in mensubu olduğu Le Play okulunun bakış açısı bu süreçte ortaya çıkan bilimsel çalışmalar üzerinde kendini göstermeye başlamıştır. Gene bu dönem, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, gibi isimler önem kazanmıştır. 1960'larda gelişen siyasal koşullardaki değişimler üniversitelerde akademiye derinden etkilemiş ve bilimsel üretim sürecinde kısır bir sürece sürüklemiştir. Özellikle Ankara ekolüne mensup akademisyenlerin tasfiyesi, bilimsel araştırmaların

sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu süreçte ele alınan kalkınma, köy, kentleşme, göç gibi konular etrafında dönen çalışmalar akademide yerini almıştır.

Türk Sosyolojisinde Ekoller, Öncü İsimler ve Metodolojik Yaklaşımlar

Ülkemizde sosyoloji, varlığını Batı kaynaklı ekoller, isimler ve düşünürlerden etkilenecek kendi sosyolojik anlayışını oluşturma içerisinde. Yeni kurulan bu toplum için devrimler, hazır çözümler toplumsal sistemin işlerliği üzerine sorunlar-sorular için arayışlar, fikirler üretilmiştir. Bu yüzden de sosyolojiye yön veren belli başlı ekoller, fikirler, dönemsel olarak değişen eğilimler söz konusudur. Batı aktarmacılığı her ne kadar eleştirilen bir husus olsa da sosyolojinin kavram yöntem ve olgularının şekillenişinde iskelet oluşturmuştur. Ülkemizde sosyoloji alanında en fazla Fransız düşünürler ve onların ortaya koymuş oldukları teoriler, yöntem ve tekniklerden faydalanılmıştır. Türk sosyolojisi, Kıta Avrupa'sı etkisi altında doğumunu gerçekleştirmiştir.

Ülkemizde sosyolojik çalışmaların dayandığı ekoller, hangi üniversitede hangi sosyoloğun çalışmasında nasıl kullanıldığı bu alt başlıklar altında ele alınacaktır.

Dayanışmaya Dayalı Durkheim Ekolü

Bu ekolün en önemli temsilcisi olan Emile Durkheim, toplumu değerlendirme sınıflandırma çalışmaları üzerine ortaya koymuş olduğu teori olan "Toplumsal İşbölümü" adlı çalışması ile toplumların ilerleyişini "işbölümü" kavramı üzerinden açıklamıştır. Toplumsal dayanışma ve işbirliğine vermiş olduğu önemi organik dayanışma ve mekanik dayanışma kavramları üzerinden açıklar. Pozitivist bilim anlayışına hakim olan çalışmada toplumsal olguları, birey ve toplumun etkileşim sürecine bağlayarak açıklamalar getirir. Toplumsal

olguların bizim dışımızda aşkınlığına vurgu yapanların yanı sıra Durkheim bizim dışımızda var olagelen ve bizden sonrada var olacak toplumsal olguların bireyden tamamen bağımsız olmadığına vurgu yapar.

Durkheim'ın takipçisi Ziya Gökalp'in kaygısı da, ülkenin pratik problemlerine kuramsal çözümler üretebilmektir. Bu nedenle, tüm bilimsel ve felsefî araçları bu yönde kullanmıştır. Bu durum aynı zamanda, onun düşüncelerinin kapsamını ve sistemciliğini ortaya koyan bir durum meydana getirmiştir. Bu yüzden Gökalp'in toplumsal ve siyasal öğretileri sadece analitik nitelikte değildi; toplum, siyaset ve ahlak felsefesine dayanan güçlü normatif öğeleri de barındıran bir kuram oluşturunuyordu. Gökalp, pratik gerçekleri incelemek, fakat yalnızca bunlarla sınırlı kalmayıp kuramsal bir çerçeve içerisinde değerlendirmek çabasıındaydı. Toplum kuramının çerçevesini, aslında, meşhur sözü "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Garp medeniyetindenim" son derece net bir şekilde ifade etmektedir. Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu. Onun milliyetçiliği, ırk temelli bir milliyetçilik değildir" (Bulut, 2010: 128).

Ülkemizde Ziya Gökalp'in takipçileri İstanbul Üniversitesi'nden çıkmaktadır. Kendisinden sonra kürsüye Necmettin Sadak geçmiştir, kendisi Gökalp'in en sadık takipçisidir. Kendisinden sonra gelen isim Hilmi Ziya Ülken'de çalışmalarına Gökalp'in ekolüne sadık kalarak devam ettirmiştir. Artık Durkheim Ekolü, ülkemizde "İstanbul Ekolü" şeklinde ekolün temsilciliğini almıştır. Bu ekolün çizgisinde ilerleyen önemli isimler Ülken, Fındıkoğlu ve Kösemihal'dir. Sosyolojik yöntem ve anlayışlarında her ne kadar birbirlerinden farklılıklar ortaya koysalar da ekol, İstanbul Üniversitesi bünyesindeki akademik camiaıy derinden etkilemiştir. Ekol, zaman zaman içerisinde eklektik eğilimler gösterir.

Örneğin; Ülken çalışmalarında Marksizm vurgusu yaparken, Fındıkoğlu Alman ideolojisi dayanan yöntemler doğrultusunda araştırmalar yapmıştır. Kösemihal ise Le Play'nin geliştirdiği uygulamalı sosyolojinin üniversitedeki en önemli temsilcisi olmuştur (Koyuncu, 2014: 84-85). İlerleyen süreçlerde de belli başlı isimler yöntem anlayışında kırılmalar yaşasa da bu ekol İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde hala etkisi sürdürmektedir.

Adem-i Merkeziyetçi Science Social Ekolü

Toplumu incelemeye yönelik kullanılan bir diğer yöntem olan Science Social ekolü Le Play'nin ortaya koymuş olduğu bir yöntemdir. Bu ekol Comte'un toplumu anlamaya çalıştığı fizik modeli anlayışın dışından yeni bir bakış açısı olan jeoloji modeli üzerinden toplumu açıklar. Yani bu model toplumu ele alırken derinlemesine gözlem yoluyla mikro düzeyde çalışmalar ortaya koyar. Comte ile Le Play'nin toplumsal sistemi analiz etmedeki farkları da bu yöntem anlayışlarından kaynaklanır.

A. Comte toplumsal olayları türdeş fizik olaylarla benzerlik yoluyla açıklarken Le Play toplumları daha çok derinlemesine gözlem yöntemi ile özellikle işçi ailelerinin sosyo kültürel durumu, gelir durumu, aile üyelerinin sayısı, hangi üretim yöntemi ile geçimlerini ne kadar ücretle sağladıklarını analiz etmiştir. Bu yöntemle elde ettiği bulgular sonucunda kişisel teşebbüsün kalkınmada en önemli husus olduğunu vurgulamıştır. Bu araştırmalar sonucunda da toplumu iki şekilde sınıflandırmıştır; devlete dayanan memur tipli toplumları "cemaatçi", bireysel girişimlerle, kendi imkanlarıyla gelişim gösteren toplumları ise "adem-i merkeziyetçi" toplum olarak sınıflandırır.

Frederic Le Play'nin etkisi ve Edmond Demolins'den yapılan çevirilerle ülkemizde bu ekolün ülkemizde yaygınlık

kazanmasını sağlayan isim Prens Sabahaddin'dir. Onun yoğun çabası ile ülkemizde hayat alanı bulan Sosyal Bilim ekolünü ve Prens Sabahaddin'in düşüncelerini Kösemihal "*Le Play Okulu ve Türkiye'deki Etkisi*" (1993) adlı makalesinde yer vermiştir. Bu makalede Kösemihal, Science Social ekolünün ülkemizde üç alan üzerinde etki gösterdiğini ifade eder. Bu alanlar ise şunlardır:

- Siyasal yaşam üzerindeki etkisi
- Ekonomik yaşam üzerindeki etkisi
- Entelektüel yaşam üzerindeki etkisi

Prens Sabahaddin Science Social ekolünün özelliklerini toplumsal yaşama entegre ettirmeye çalıştığı görüşler bazı kesimlerce olumlu bazı kesimlerce olumsuz karşılanmıştır. Örneğin; Ahrar Fırkası (partisi) programını kişisel inisiyatif ve adem-i merkezîyetçi politika üzerinden şekillendirmişken, İttihat ve Terakki partisi üyeleri bu ekolün etrafında şekillenen düşünce ve politikalara imparatorluk sistemine zarar vereceği gerekçesiyle sert bir tepki ortaya koymuştur (Kösemihal, 1993: 26).

Science Social ekolünün temelleri ekolün yöntem ve tekniğini Türkiye'de yansıması ve oluşturduğu anlayış çerçevesinde birçok isim çalışmalar sunmuştur. Lakin bu ekol Z. Gökalp'in tesanüde dayalı olan ekolü kadar büyük ilgi görmemiştir. Çünkü ülkemizin kültürel kodları dayanışmacı anlayışa daha yakın bir çizgidedir.

Prens Sabahaddin'in Le Play Okulu ile İngiliz siyasetinin bazı öğelerini içeren ve monografi yöntemine dayalı adem-i merkezîyetçi ve bireyci sosyoloji akımı ile Durkheim ekolünün Gökalp ile şekillenen ümmet ve milli birlik ve dayanışma temelleri olan anlayışı yerine Prens Sabahaddin o dönem ülkemizde toplumsal bir ağırlığı olmayan "burjuvazinin sözcülüğü"nü yapmıştır. Science Sociale okulunun kurucusu olan Le Play monografi yönteminin görüşleri başta

Prens Sabahaddin olmak üzere Tahsin Demiray, Selahaddin Demirkan ve İbrahim Yasa ve birçok isim tarafından temsil edilmiştir. Bunların yanında Hilmi Z. Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Cahit Tanyol, Cavit Orhan Tütengil tecrübi sosyolojiye ve Prens Sabahaddin'inin yöntem anlayışına yararlı bakmışlar, bu amaçla pek çok köy ve kasaba monografisi yapmış ya da öğrencilere yaptırmışlardır. (Kaçmazoğlu, 1999: 154).

Prens Sabahaddin'inin sosyoloji ve Le Play ekolünün yöntemi üzerine görüşlerini *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı eserinde geniş bir şekilde ele almıştır. Prens Sabahaddin sosyal felsefe özelliği taşıyan sosyolojiyi, fizik ve kimya gibi olumlu bir bilim dalı halini alan Science Sociale anlayışından çok farklı özelliklerde olduğunu ispatlamaya çalışır. Bugünkü bilimlerin üstünlüğünü deney ve gözlem yönteminden almaktadır. Science Sociale'i sosyal felsefeden farklı kılan özelliği de gözlem yöntemidir. Bu ekole göre belirli bir konuyla ilgili gözlemlerin bilimsel olabilmesi ise o konuyu meydana getiren olayları ortalama olarak değil, kökten kavrayacak mikro bir çözümleme yöntemi ile araştırmak gerekliliğini savunur (Sabahaddin, 2002: 11).

Ülkemizde Science Social anlayışını destekleme üzerine 1949 yılında kurulan ve bu anlayışın niteliklerini koruma adına 1957'de Türk Sosyoloji Cemiyeti ve İlim kongresi yapılmıştır. Bu kongrenin özellikleri hakkında bilgiyi Berna Fildiş (2018) "*Yerli Sosyolojide Science Sociale Etkisi: Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin 1957 İlmi Kongresi*" isimli çalışmasında aktardığı bilgilerde "Yerli sosyolojide içerisinde 1945 sonrası Science Sociale merkezli hareketliliğin en somut göstergelerinden birinin Türk Sosyoloji Cemiyeti (TSC)'nin kurulmasıdır. UNESCO'nun desteği ile dünyada bir sosyoloji örgütü oluşturma adına Eylül 1949'da Oslo'da düzenlenen toplantı sonucunda Uluslararası Sosyoloji Cemiyeti olarak oluşmuştur. Türk Sosyoloji Cemiyeti de bu oluşumun Türkiye aya-

ğı olarak Aralık 1949’da kurulmuştur”. (Fildiş, 2018: 153). Bu kongrenin idari heyeti başkanı ise Hilmi Ziya Ülken’dir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Nezahat Nurettin Ege, Selahattin Demirkan, Kazım Nami Duru gibi isimler de kurucu üyelerdir. Bu cemiyetin resmi yayın organı ise *Sosyoloji Dünyası* adlı dergisidir. Bu derginin yayın kadrosunda kuruluşunda yer alan isimler yer almaktadır. Derginin yayın amacı ise; “dağınık çalışmalarını teşkilatlandırmak, Türkiye’de sosyoloji ile uğraşanları bir araya getirmek, bir sosyoloji lügati hazırlamak, mecmua neşretmek, muntazam tebliğler ve konferanslar vermek, memleket tetkiklerini sistemli bir hale getirmek olarak sıralanmıştır” (Fildiş, 2019: 446).

Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin kuruluşu bize, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsü gibi temelini Durkheim ekolünden alan makro bakış açısına sahip sosyolojik bir ekol içerisinde, Science Sociale’in bilimsel metodu olan istatistiki yöntemleri ve sosyolojik araştırmalarda monografik çalışmalar uygulayan sosyologlarımızın var olduğunu gösterir. Bu durumun etkisi ile dönem içindeki yapılan bilimsel çalışmalarda çeşitli ve özgün eserlerin kendini ortaya koyduğu bilimsel bir ortam görmek mümkündür.

Literatürde yaygın olarak İstanbul sosyoloji geleneği için felsefi içerikli, tamamen teorik düzeyde bir anlayış yakıştırması yapılmaktadır. Teorik düzeyde, felsefi içerikli, tarihsel yöntemin ağırlık kazandığı ve daha çok makro ölçekli sosyoloji anlayışı İstanbul sosyoloji ekolünün belirgin özelliğidir fakat İstanbul sosyoloji ekolünü bu özellik ile sınırlandırmak gerekir. Nitekim Ülken çalışmalarında Durkheim’dan etkilendiği gibi Gurvitch ve Le Play’nin de çalışmalarından etkilenererek eklektik bir yöntem anlayışı geliştirmiştir. “Ülken örneğinde de görüldüğü gibi, bu ekolün uygulamaya dönük bir tarz sergileyen özelliği de mevcuttur. Benzer özel-

liği Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'da da görmek mümkündür" (Alan, 2015: 183). Bu durum çalışma yöntemlerinin çalışma konularına göre şekillendiğinin göstergesidir.

Alan Araştırmalarına Dayalı (Surveyci) Anglo-Amerikan Ekolü

Sosyoloji bir bilim olarak Kıta Avrupa'sında doğumunu gerçekleştirmiştir. Buhranların çocuğu olan sosyoloji bir bilim dalı olarak toplumsal sorunların çıkmazların nedenleri üzerine düşünüp çözüm yolları üretmeye dair farklı yöntem ve teoriler üreterek problemlere yönelik somut çözümler oluşturmaya çalışmıştır. Lakin Avrupa'nın yaşamış olduğu toplumsal süreçler elbette ki Amerika kıtasında birebir yaşanmamıştır. Amerikan toplumunun tarihsel sürecine dönüp baktığımızda 19-20 yy'larda yerlilerle savaş, sömürge arayışları, Hispanikler, yerliler ve beyaz olmayan ırklara yönelik demokratik hakların yoksunluğu ön plana çıkan sorunlardır. Amerikan Devleti zencilere yönelik etnik kökene dayalı ırksal ayırım ve cinsiyet ayırımının olduğu ve bu ayırımların çözülmesi için insan hakları ve demokrasiye yönelik yaşam hakları mücadelesine dayanan bir tarihe sahiptir. Bu tarihsel yapı onların toplumsal tarihi açısından da sosyolojik yöntem ve anlayışlarına yansımıştır.

Ülkedeki Chicago Okulu Sosyoloji bölümünde R. Park ve L. Wirth kentsel sorunlara yönelik çalışmalara yoğunluk verirken R. Sennet gibi sosyologlar da bu alanda çalışmalar ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra Amerikan ekolü feminizm, ırkçılık, cinsiyetçilik, çocuk, kadın gibi belli konularda daha spesifik yani mikro bakış açısı ile sorunları ele alınmıştır. Rus asıllı Amerikalı sosyolog Pitirim Sorokin bu özelliklerinden dolayı Amerikan sosyolojisini Kıta Avrupa'sının sosyoloji anlayışına göre daha kantitatif ve ampirik bulur. Bu ekol kullandığı yöntemlerde daha somut verilere dayalı alan araştırma-

ları, survey, anket, görüşme soruları, test tekniklerine dayalı istatistiki matematiksel veriler üzerine çıkarımlar yapan bir ekoldür.

Türkiye’de Prens Sabahaddin etkisi altında gelişen monografik çalışmalar, M. Ali Şevki’nin çalışmaları ile önemli mesafeler kaydetmiştir. Bu alanda M. Ali Şevki’nin (1936) “Kurna Köyü Monografisi” ilk çalışmadır (Erkan, 2017: 2011). Ülkemizde özellikle 1939-1948 arası dönemde sosyolojiye yeni bir soluk katan, Kıta Avrupa sosyolojisinden farklı yöntem ve tekniklere sahip olan bu ekol, Ankara Üniversitesi DTCF tarafından benimsenmiş ve bölüm sosyolojik çalışmalarını da bu çizgide sürdürmeye yönelik olarak ilerleme göstermiştir.

Bu ekole mensup DTCF’nin ele almış oldukları konular ise köye yönelik monografiler, alan çalışmaları, istatistiki teknikler Amerikan Sosyoloji anlayışının ülkemizdeki çalışmalardaki yansımasıdır. 1939-1948 dönemleri arası köy çalışmalarına yönelen DTCF hocaları arasında dikkat çeken isimlerin başında Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes gibi isimler yer almaktaydı. 1948 DTCF tasfiyesi olayları sırasında belirtilen isimlerin görevlerinden uzaklaştırılması olayından sonra 1950’lerde yapılan köy çalışmaları daha çok İbrahim Yasa tarafından yapılmıştır. Yasa, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocasıydı. 1960’lara doğru gelindiğinde ise AÜ’de köy çalışmalarının öncü ismi Mübeccel Kıray olur. Köye yönelik monografiler Ankara Üniversitesi’nde bu isimler aracılığıyla bu dönemler arasında ehemmiyet kazanmıştır.

Amerikan ekolü mikro çalışmalar ve klasik felsefi ve içtimali konuların dışına çıkılması açısından Türk Sosyolojisinde yeni pencereler açmıştır. Amerikan ekolünün sosyolojiye kazandırmış olduğu anket uygulamaları, sahaya yönelme özellikle bu dönemde modernleşme sürecine yönelik hız kazanmış olan köy monografileri gibi çalışmalara dönen sosyoloji

yöntemine, yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu ivme İstanbul Üniversite Sosyoloji Bölümünü de sirayet etmiştir. Keza 1948 yılında Ülken, Kösemihal ve Tanyol birlikte "Karataş Köyü Monografi Örneği" ile saha çalışmasına yönelik olarak çalışma ortaya koymuşlardır.

Yöntemsel farkındalık Türk Sosyoloji içinde en büyük problem ve eksiklik teşkil etmesi yönünden önemlidir. Çalışmalarda konularda ne gibi bakış açısı geliştirileceği hangi bilginin peşinde olduğunu ve neyi bulmak istediğini bilememek noktasında sosyolojinin araştırma nesnesinin sorgulanması gerekliliğini kavramak önem arz eder. Ülkemizde kuramsal sosyoloji yapılması ve metodolojik özgünlüğün olmaması çalışmalar açısından sıkıntılar meydana getirmiştir (Dursun, 2019: 23). Bunun için yapılması gerekli olan ülkenin kendi dinamiklerini tarihsel sürecini anlayarak Batıdan ihraç edilmiş fikirleri yerine yerel perspektifimiz üzerinden şekillenen toplumu derinlemesine anlaşılmasını sağlayan yöntem bulmamız olacaktır.

Birinci bölüm çalışmanın ilerleyen kısımlarını anlama adına genel bir bakış sunmaktadır. Bu bölümde yer verilen ekoller, ele alınan dönemler ve bu dönem içerisinde yapılmış olan çalışmalar eserin esas amacı olan Nurettin Şazi Kösemihal'in bir entelektüel olarak dönemin özelliklerini zihnimizde oturtma adına genel anlamda Türk sosyolojisinin eğilimini anlamaya yönelik tamamlanmıştır.

II. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL'İN HAYATI ve TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKILARI

Nurettin Şazi Kösemihal'in Biyografisi

Türk sosyolojisinde önemli sosyologlarımızdan biri olan Nurettin Şazi Kösemihal, 5 Mayıs 1909 İstanbul'da doğmuş, 1972 İsviçre Cenevre'de vefat etmiştir. Babası Prof. Halit Şazi Kösemihal, annesi Ayşe Vehice Hanımdır. Bazı kaynaklar bu ailenin Osmanlı Devletinin kuruluşunda katkıda bulunan Mihaloğulları ailesinden olduğunu belirtmektedir. Babası, Halit Şazi Kösemihal Bulgaristan'ın Samakov kasabasından İstanbul'a göç eden Mabeyin katiplerinden Şazi Bey'in oğludur. Halit Şazi Bey, 1869'da İstanbul'da doğmuştur. İlk tahsilini kışları, Beyazıt'taki Simkeşhane Mektebinde ve yazları, Beylerbeyi'ndeki konaklarında özel hocalardan almıştır. On yaşında Galatasaray'a ve on dokuz yaşında da Askeri Tıbbiye'ye başlamış, 1894 yılında pekiyi derece ile doktor yüzbaşı diplomasını almıştır. 1896'da Cemil Paşa'nın "Ameliyatı Cerrahiye" kürsüsüne muallim muavini olan Dr. Halit Şazi Kösemihal, 1898'de Kolağası rütbesi ile Beşinci Daire Sıhhat Müfettişliğine tayin olmuştur. 1907'de binbaşı olan Halit Bey, 1908'de isteği üzerine emekliye ayrılmıştır (Beşirli, 2008: 753). 1901'den itibaren Paris ve Viyana'da dişçilik üzerine ihtisas yapan Operatör Dr. Halit Şazi Bey, 1909 yılında "Dişçi Mektebini" kurmuş, ölümüne kadar (1921) bu okulda profe-

sör olarak çalışmıştır. Kendisi boş zamanlarında resim, musiki ile uğraşan Halit Şazi Bey'in sanatla olan ilişkisi keman ve kanun çalarak ortaya koymuştur. Yapmış olduğu yağlı boya tabloların bir kısmı da oğlu Nurettin Şazi Bey tarafından Tıp Tarihi Enstitüsüne verilmiştir (Sağ, 1999: 281).

İstanbul'da dünyaya gelen Nurettin Şazi Kösemihal, ilköğrenimini Kadıköy'deki Saint Joseph mektebinde yapmış, lise ve yüksek tahsilini Bahriye Mektebinde tamamlamış, 1926 yılında makine mühendisi olarak donanmaya katılmış, kısa bir süre sonra ayrılarak (1927) aynı yıl içinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Sosyoloji dallarına kaydolmuş, 1930 yılında buradan mezun olmuştur. Fakültede Mehmet İzzet, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, M. Şekip Tunç, Bonafous ve Dumezil'den dersler almıştır. Nurettin Şazi Kösemihal, 1937 yılında Bedia Hanım ile evlenmiştir. Bedia Hanım, 1946-1954 yıllarında Gümüşhane milletvekili olan Kemal Varınca'nın kızıdır. Bedia Hanım İstanbul'da doğmuş, tahsilini Fransız okulunda tamamlamış, 1938'de Ankara Musiki Muallim Mektebinden mezun olmuştur (Barlas, 1963: 11).

Nurettin Şazi Kösemihal, 1931-1933 yılları arasında İstanbul Erkek Lisesinde, 1933-1935 yılları arasında Erzurum Lisesinde, 1935-1944 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsünde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yapmıştır. 1942 yılında İÜ Edebiyat Fakültesi'nin açtığı sınavı "*Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme*" adlı tezi ile kazanarak 1944'te Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsüne Doçent olmuştur. 1960 yılında ise kürsü başkanı olmuştur. Kösemihal 1950-1951 yılları arasında Fransa'ya giderek sosyolojik görüşlerinden de faydalandığı isim olan G. Gurvitch ile çalışma imkânı bulmuştur. 1952 yılında "Institutie International de Sociologie" (Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü) nin düzenlediği XV. Uluslararası Sosyoloji Kongresi'nin genel sekreterliğini yapmış ve bir bildiri ile bu kongrenin bilimsel çalışmalarına katılmıştır.

1954 yılında Fransa'nın Beaune şehrinde toplanan XVI. Uluslararası Sosyoloji Kongresine Türkiye'yi temsilen üç bildiri katılmıştır. Kösemihal, 1958 yılında Fullbright hesabına "Misafir Profesör" olarak North Carolina Üniversitesinde, 1959 yılında Harvard'da olmak üzere 1,5 yıl kadar yabancı üniversitelerde hocalık yapmıştır. Amerika'da, Moreno'nun "Sosyometri Akademisinde" bir ay kalarak "psikodrama" ve "sosyodrama" yöntemlerinin uygulanış şekillerini inceleyen Nurettin Şazi Kösemihal, aynı akademi tarafından 1962 yılında araştırma ve inceleme yazıları ile sosyometriye olan hizmetinden dolayı "Honorary Degree" (Onur Derecesi) ile ödüllendirilmiştir.

Nurettin Şazi Kösemihal sosyolog kimliğinin yanı sıra sanatçı kimliğini de mevcuttur. Kendisi 1920 yılında keman çalmaya başlamış, keman öğrenimini ilk defa amcasının oğlu Mahmut Ragıp Kösemihal'den almıştır. Daha sonra da Cumhurbaşkanlığı orkestra şefi ve İstiklal Marşı bestecisi viyolonisti Zeki Ün'den ders görmüştür. 1922-1935 yılları arasında da ünlü Macar kemanist Karl Berger ile çalışmıştır. Kösemihal, ilk konserini ise 1933 yılında İstanbul Türk Devrim Ocağı'nda vermiştir (Sağ, 1999: 282). Eşi Bedia Leman Hanım ile yurtdışında pek çok konser vermiştir. Sanata olan bu hâkimiyeti ile ülkemize İdil Biret gibi değerli bir keman sanatçısını kazandırmıştır (Barlas, 1963: 13). Sağlığının daha fazla el vermemesinden dolayı keman çalmayı bırakan Nurettin Şazi Kösemihal, İdil Biret'in müzik kabiliyetini ilk sezen isim olarak onun bu sanata yatkınlığını ve kabiliyetini köşe yazılarında da belirtmiştir. Sanat ile ilgili görüşlerini çeşitli gazete ve dergilerin köşe yazılarında dile getiren Kösemihal, 1934 yılında, amcasının oğlu Mahmut Ragıp Kösemihal ile beraber *Müzik ve Sanat Hareketleri* adlı dergiyi çıkarmışlardır (Sağ, 1999: 282).

Nurettin Şazi Kösemihal, akademik çalışmalar ortaya koyma adına dönemin üretken entelektüellerden biridir

ve ülke sorunlarına yönelik kendi yazmış olduğu belli başlı eserlerin yanında pek çok tercümesi de vardır. Bu tercüme-ler arasında bulunan Platon'dan tercüme etmiş olduğu eserler; *Protagoras* (Platon, 1. Baskı: 1940), *Lakhes* (Platon, 1. Baskı: 1942) ve *Kharmides*'dir (Platon, 1949). Diğer tercümeleri arasında ise *Sosyolojinin Bugünkü Temayülü* (Gurvitch, 1947), *Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü Üzerine Altı Konferans* (Gurvitch, 1958), *Tecrübi Sosyoloji* (Paul Descamps, 1950), *Sosyometrinin Temelleri* (Moreno, 1962) eserleri yer alır. Kendisine ait olan ve toplumsal sorunlarına yönelik yazmış olduğu eserler ise; *Allah Nedir?* (1935), *Mantık* (Birinci bas-kı: 1947), *Sosyal Doktrinler Tarihi I-II* (1947), *Sosyal Doktrinler Tarihi III* (1948), *Sosyoloji Tarihi* (1956), *Sanat ve Düşünce* (1957), *Batı Uygarlığı ve Biz* (1968). Bu eserlerinin dışında birçok mecmuada makale, kongre bildirileri ve köşe yazıları mevcuttur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in aynı zamanda sosyal bilim-ler adına birçok bilimsel dernek üyeliği vardır. Bu dernekler sırasıyla:

- 1- Türk Sosyoloji Cemiyeti (üye ve kurucularındandır).
- 2- "Institut International de Sociologie" üyesi (Paris).
- 3- "Association Internationale de Sociologie" üyesi (Londra).
- 4- "Société d'Economie et de Science Sociale" üyesi.
- 5- "The American Society of Group Psychothreapy and Psychodrama" üyesi.
- 6- Tucuman Üniversitesi Muhabir üyesi.
- 7- "Sosyoloji Dergisi" yazı komitesi üyesi (İstanbul).
- 8- "Group Psychothreapy" dergisi yazı komitesi üyesi (New York) (Barlas, 1963:13).

Türk sosyolojisinin gelişimi üzerine döneminde aktif ola-rak birçok çalışmada yer alan Kösemihal, hem yurt içi çalış-maları hem de yurt dışı çalışmaları ile sosyal bilimlere üzerine

verimli çalışmalar ortaya koymuştur. Ülkemizde, akademi dünyasında halen devam etmekte olan akademik çalışmaların Batı ile ilişkili olması yani, yazılan makalenin veya incelenen konunun, var olan çalışmaların kavramlarının, Batı konjonktürüne uygunluğu, çalışmaların “bilimsel olma” yönünde önemli bir kriteri olma özelliğini devam ettirmektedir.

Nurettin Şazi Kösemihal üniversitede verdiği derslerin ve kongrelerde yaptığı sunumların dışında belli dernek ve kurumlarda da konferanslar ve sunumlar yapmıştır. Bu konferansları Türk Devrim Ocağı, İÜ Tıp Fakültesi, Türkiye Harsi ve İçtima Araştırmalar Derneği, Türk Sosyoloji Cemiyeti, Sakarya Öğretmenler Derneği, Halkevleri, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, Yüksek öğretmen Okulu, Tıp Tarihi Enstitüsü ile Harp ve Milli Savunma Akademisi gibi yerlerde vermiştir. (Barlas, 1963: 55).

Nurettin Şazi Kösemihal’in yurtiçi ve yurtdışında verdiği konferansları Kösemihal üzerine yazdığı bibliyografik çalışmasında yer veren Uğuroğlu Barlas bu konferansların konuları ve tarihlerine yer vermiştir. Buna göre Kösemihal’in verdiği konferansların konuları ve tarihleri şöyledir: ²

- 28/02/1947 “Musikimizde İkilik”
- 14/04/1950 “Tecrübi Sosyolojinin Memleketimizde Gelişmesi”
- 03/12/1953 “Türkiye’de Sosyolojinin Doğuşu”
- 15/5/1955 “Demokrasi”
- 29/03/1956 “Halit Şazi Kösemihal’in Hayatı Hakkında”
- 13/12/1956 “Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi”
- 20/12/1956 “Bizde Sosyoloji Hareketleri”
- 27/12/1956 “Sosyolojinin Konusu”
- 03/01/1957 “Sosyolojinin Metodları”

² Uğuroğlu Barlas’ın ifadesine göre Kösemihal’in belirtilen bu konferansları dışında tespit edemediği yaklaşık 22 tane daha konferansı mevcuttur (Barlas, 1963: 55).

- 10/01/1957 "Sosyolojide Niçin Çeşitli Okullar Doğmuştur?"
- 17/01/1957 "Marcel Mauss'un Beden Teknikleri"
- 24/01/1957 "Günümüz Sosyoloji Akımlarından Bazıları:1"
- 31/01/1957 "Günümüz Sosyoloji Akımlarından Bazıları:2"
- 13/03/1957 "Hollanda Kongresi İntibaları"
- 01/03/1958 "Sosyometri - Mikrososyoloji"
- 25/01/1961 "Sanat ve Fikir İşçilerinin Milli Güç Yönünden Değeri"
- 06/04/1961 "Amerika'da Sosyoloji Hareketleri"
- 16/06/1962 "Sosyometri"
- 8/11/1962 "Ziya Gökalp Sosyolojisi"

Yazmış olduğu makaleleri ilgili yerlerde sunması ve uluslararası konferanslara en çok katılan isim olması dönemi içerisinde üretken bir yazınsal hayatı olan sosyologlarımızdan biri olduğunun göstergesidir. Nurettin Şazi Kösemihal'in bilimsel çalışmalarına yönelik verileri ortaya koyduğumuzda Kösemihal'in 20 farklı dergi ve gazetede toplamda 159 makale ve köşe yazısı mevcuttur. 159 makalenin yer aldığı dergi ve gazeteler ise şunlardır:

Sosyoloji Dergisi (21 makale), Türk Folklor Araştırmaları Mecmuası (1 makale), Yeni Adam Mecmuası (4 makale), Müzik ve Sanat Hareketleri Mecmuası (3 makale), Kültür Haftası Mecmuası (2 makale), Ağaç Mecmuası (1 makale), Tanin Gazetesi (1 makale), Varlık Mecmuası (6 makale), Oluş Mecmuası (2 makale), İlköğretim Mecmuası (6 makale), Ulus Gazetesi (4 makale), Akşam Gazetesi (1 makale), Arş Haftalık Gazetesi (1 makale), Yeniden Doğu Mecmuası (2 makale), Sosyoloji Dünyası (2 makale), Yeni Sabah Gazetesi (5 makale), Meydan Dergisi (1 makale), Din Yolu Dergisi (1 makale), Cumhuriyet Gazetesi (25 makale), Yeni İstanbul Gazetesi (70 makale) gibi mecralarda Türk toplumu ve sosyoloji üzerine akademik çalışmalar sunmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal üzerine yapılmış literatürde yer alan eserlere baktığımızda ise onun hakkında çok az çalışmanın var olduğunu söyleyebiliriz. Onun ismi üzerine en dikkat çeken ve en önemli çalışma Uğuroğlu Barlas'ın (1963), *Nurettin Şazi Kösemihal- Biyografi/Bibliyografi*'sı adlı çalışmadır. Bu çalışma dışında Yusuf Sinan Zavalı'ın (2016), *Journal of History Culture and Art Research* dergisinde *Nurettin Şazi Kösemihal'in Sosyoloji Anlayışı* adlı makalesi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Sosyoloji Bölümü'nde, Prof. Dr. Mustafa Aydın danışmanlığındaki Numan Yıldız'ın (2020), *Nurettin Şazi Kösemihal'in Hayatı, Eserleri ve Sosyolojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme* adlı Sosyoloji Yüksek Lisans Tezi ve son olarak en güncel yapılmış çalışma olan onun sanatçı ve müzisyen yönünü ortaya koyan Tuncay Yıldırım'ın (2021) *Nurettin Şazi Kösemihal'in Müzik Düşünceleri* gibi çalışmalar Kösemihal'i ele alan literatürdeki önemli çalışmalardır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Entelektüel Yönü

Türkiye'de bilimsel çalışmaların var olagelen siyasi koşullar üzerinden şekillenmesi ve bilimsel çalışmaların konuları yöntemleri sınırlarının dönemin ideolojik yapısı etrafında şekillendiği açık bir gerçektir. Bu noktada akademide aktif rol alan Nurettin Şazi Kösemihal'in siyasi duruşu ve siyaset ile ilişkisine baktığımızda ise aktif olarak herhangi bir parti veya düşüncenin içerisinde net bir duruşu olmadığını belirtebiliriz. Belli bir ideolojik çizgisinin olmadığı yönündeki bu ifadenin temelini, dönemin ağırlıklı ideolojisi ve kendisinin de mensubu olduğu kurum olan İÜ sosyoloji bölümünün izlemiş olduğu "Ziya Gökalp milliyetçiliği" üzerinden okuyabiliriz. Ziya Gökalp milliyetçiliğinin altında yatan "Millî dayanışmanın kuvvetlendirilmesi, toplumsal düzen ve ilerlemenin, millî hürriyet ve istiklalin temeli olduğu, millî daya-

nışmayı kuvvetlendirmek için de, vatani, medeni ve mesleki ahlakların kuvvetlendirilmesi, yükseltilmesi (Gökalp.2019: 92) gerekliliğine dayanan yönleri Kösemihal ne eleştirmiş ne de tam olarak onun çizgisinde olduğuna dair somut eser ortaya koymamıştır. Lakin Kösemihal *Durkheim Sosyolojisi* adlı kitabında Gökalp'in yöntem anlayışını değerlendirirken şöyle ifadeler kullanmaktadır: "Gökalp'in toplumcu görüşün önde gelen savunucusu olarak 'Ben, sen, o yok; biz varız', 'Fert yok, cemiyet var' gibi sözleri ile Batı dünyasının en tartışmalı, en gözde konusunu, donmuş, katılaşmış tek yönlü bir 'dogma' olarak yurdumuza aktarmış olduğunu ifade eder (Kösemihal, 1971: 8).

Oysa Batı dünyasında toplumcu görüşü savunan Comte, Durkheim gibi düşünürlerin karşısında, bireyci görüşü savunan Tarde, Ward gibi düşünürler vardı. Bizdeyse, toplumcu görüşün Gökalp gibi çok güçlü bir kimse tarafından savunulması karşısında -Satı El-Husri Bey'in Gökalp'la bu konuda giriştiği bir iki polemik dışında- bireyci görüşü savunacak herhangi bir kimsenin bulunmaması, yurdumuzda yıllarca topluma tapan, bireyin yaratıcılığını, hürlüğünü hiçe sayan, bireyi toplumun kulu kölesi haline sokan, acayip bir düşünüş kutsallaştırılmıştır" (Kösemihal, 1971: 9) ifadesiyle Gökalp'in sosyoloji anlayışı karşısında Türk sosyolojisinde eleştirel bir tutumun olmayışını eleştirmiştir.

Nurettin Şazi Kösemihal, Z. Fahri Fındıkoğlu ile birlikte hazırladığı "*Ziya Gökalp*" adlı çalışma ile Sosyoloji Dergisi'nde, Gökalp'in sosyolojideki yeri üzerine görüşlerini dile getirmiş. Bu çalışmada Z. Gökalp için "*fikir tarihimize devrim yapan en büyük düşünürümüz*" (Kösemihal, 1955c: 194) tabirini kullanır. Kösemihal'in, Ziya Gökalp'in İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsünün kuruluşunun münasebetiyle kaleme aldığı "*Ziya Gökalp*" adlı bu yazısında, "...Gökalp'in en güçlü yönlerinden birinin sistemci olduğuna dair vurgusu ağır basmaktadır. İmparatorluğun yıkılışı sırasında çatışma

halinde olan çeşitli akımları uzlaştırmaya çalışan Gökalp'in "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim" (Toros, 1965) yönündeki fikrine hayranlık duyar ve bu fikri toplumu birleştirici en güçlü formül olarak belirtir. Kösemihal, Gökalp'in kendi izlediği yönleme eleştiride bulunmasa da Gökalpçiliği devam ettiren "Sosyolojizm" akımının savunucularını, 1965 yılında İstanbul Kalkınma Ajansı'nın "Düşünceler"³ adlı köşesinde yayınlanmış olan makalesinde şu sözlerle eleştirmiştir:

"...Bugün Gökalp'in yapıtları, görüşleri, her büyük düşünür gibi türlü yönlerden eleştirilebilir. Ama bir insanın gerçek değeri, büyüklüğü ancak çağına oturtulduğu zaman anlaşılır. Gökalp bundan 50 yıl önce, Batının en ileri akımlarından birini Durkheim'ın "Sosyolojizm" akımını memleketimize getirmekle, kendi izinde gideceklere tutulacak yolu göstermiştir. Gökalp öleliden beri dünya yürüyor, toplumlar her alanda son hızla gelişiyor. Bu arada sosyoloji de, özellikle Gökalp'in ölümünden sonra, Amerikan sosyolojisinin mikrososyoloji alanında kullandığı çok yeni ve çeşitli deneyleme (expérimentation) yöntem (metot) ve teknikleriyle büyük bir gelişme göstermiştir. Onun için Gökalp'in yolunda olanlar, onun büyüklüğüne inananlar, onun söylediklerini tekrarlamakla, gevelemekle değil, tıpkı onun gibi, Batı dünyasının bugünkü yeniliklerini memlekete getirmekle, yaymakla onun devamcısı olmak şerefini kazanabilir" (Toros, 1965).

Nurettin Şazi Kösemihal'in entelektüel ve fikri alandaki görüşleri Gökalp'in izlediği yol gibi batıda ortaya çıkmış olan yöntemleri ülkeye aktarma yolu etrafında şekillenmiş olsa da Kösemihal, dönemin koşullarında toplumsal sistem içerisindeki değişimler doğrultusunda yapılan reform ve yenilikleri destekleyici bir duruş sergiler. Bu yüzden dönemin koşulları içerisinde yapılan her türlü yenilik hareketini destekleyen reformist bir bakış açısına sahip olduğunu, inkılaplara vermiş olduğu önemden anlamaktayız. Kösemihal toplumda gerçekleşen değişim ve dönüşüm sürecini eski kalıplar üzerinden

³ İstanbul Kalkınma Ajansı, Taha Toros arşivi, Dosya No: 36 "Ziya Gökalp". (İstanbul Kalkınma Ajansı gazetesinin "Düşünceler" köşesinde yayınlanmıştır).

açıklamaya çalışan her türlü görüşü çağın gerisinde ve katılaşmış bulur. Sosyolojik çalışmalarında ise yeni dinamik yöntemlerin her zaman desteklenmesini savunur. Bundan dolayı da Gökalp'in fikirlerine ve izlediği yola değil Gökalpçiliğe karşı eleştirel bir duruş sergiler.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Siyasi Yönü

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne Yönelik Duruşu

27 Mayıs 1960 Türkiye siyasi ve sosyal tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bu dönem halkın iradesi ile seçimi kazanan bir partinin askeri darbe sonucuyla yetkilerinin ele alınmasıyla rejim ve ideolojide meydana gelen değişimin birçok kurum ve kuruluşta dönüşüme neden olduğu bir dönemdir.

Üniversitelerin ilim ve kültür kuruluşu olarak pek çok yönden özerkliği her zaman vurgulanan bir ilkedir fakat bu ilke otoriter devlet sistemlerinde kendine yer bulmakta zorlanmıştır. Otoriter devlet sistemindeki üniversitelerde hâkim olan durum ise var olan devlet düzeni ve ideolojisine hizmet etme görevini üstlenmek olmuştur. Örnek vermek gerekirse 1938-1950 dönemlerine kadar ülkemizde tek partili yönetim anlayışına sahip totaliter sistemle Kemalizm ideoloji olarak etkisini ve hakimiyetini göstermiştir. 14 Mayıs 1950 Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla üniversitelerdeki var olan tablo bu demokrasiye geçiş durumundan etkilenmiş ve değişim göstermiştir.

DP'nin ilerleyen dönemlerde demokratikleşme ve üniversitelerle ilgili vaatlerini yerini getiremediği süreçte İnönü, Menderes hükümetinin otoriter bir hale gelerek üniversitelerin fikir hürriyetine müdahale ettiği üzerine propaganda başlatmıştır. Böylece üniversiteler ve Menderes hükümeti arasında demokrasi krizi ortaya çıkmış, üniversiteler DP aleyhine çalışmalarda bulunmuştur (Kocabaş, 2011: 505-506). 27 Mayıs

darbesinin meşru zemine oturtulmasında askeri rejim yani cuntanın etkisi kadar medya, üniversiteler ve aydınların etkisi yadsınamazdı.

Nurettin Şazi Kösemihal de 1960 dönemi süresince üniversitede sosyoloji kürsüsündeki görevini devam ettiren hocalardan biriydi. Bu nedenden ötürü onun siyasi görüşünü anlama hususunda 27 Mayıs 1960 askeri darbe sürecini incelememiz bize objektif ve net veriler sunmaktadır. Dönemin siyasi ve toplumsal koşullarında meydana gelen büyük değişimin, yansımaları akademi içinde de kendini göstermektedir. Bu sürece yönelik olarak entelektüellerin göstermiş olduğu tutumları ele alan Milli Gazetenin 16 Mayıs 2010 tarihli “27 Mayıs’ın Fetvacıları” adlı köşe yazısında Ali İsmet Gencer düzenlediği “Milli Devrim Anketi”ni incelemiştir. Bu köşe yazısında seçimle gelen iktidarın devrilmesi ve yönetimdeki Başbakan ve Bakanlarının idamına sebep olacak bir girişim içerisinde üniversite hocalarının bu bildiriyi nasıl meşrulaştırdıkları ele alınmıştır. Köşe yazısı, eserde yer alan bilgileri aktarmış ve dönemin bazı akademisyenlerine bu darbe girişimin gerçekleşmesi üzerine yönelttiği sorular üzerine cevap veren hocaların isimlerini zikretmiştir. Bu duruma yönelik olarak fikir ve imza verenler Halil İnalcık, Baha Erdem, Hilmi Ziya Ülken, Mecdut Mansuroğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Arif T. Palaslıoğlu, Burhan Köni gibi hocalardır (Milli Gazete, 2010).⁴ Bu isimlerin genelinin belirttiği ve savunduğu gerekçe

⁴ Ali İsmet Gencer’in darbeyi ele almış olduğu (1960) “Hürriyet Yolunda” adlı eser, Milli Türk Talebe Birliği Yayınlarından çıkan 184 sayfalık bir eserdir. Kitabın tez sürecinde temin edememekten dolayı Nurettin Şazi Kösemihal’in durum üzerine net olarak ifade etmiş olduğu düşünceleri belirtilmemekle birlikte gazetede onunla birlikte ismi yer alan diğer isimlerin darbe sürecine görüşleri ele alınmıştır. Halil İnalcık: “Kanaatimizce sakıt iktidar, mevcut hukuk düzenine aykırı çeşitli tasarruf ve davranışları ve hareketlerin kontrolünü sağlayacak müesseseler ve usuller tahrip yoluna sapması ile dayanmak zorunda bulunduğu meşrutiyet temellerini birer birer yıkmıştır” şeklinde görüşlerini bildirmiştir. Hilmi Ziya Ülken’in de konu üzerine görüşlerini kitaptan ele alan gazete yazısında, Ülken’in görüşlerini şu şekilde aktarılmıştır: “1. Anayasaya ihlal edilmesi ve diktatörlüğe giden şiddet tarzına başvurulması, 2. Anti demokratik kanunların çoğunluk kararıyla çıkarılması, 3. Keyfi ve indi kararların kanun zihniyeti yerini

ise milli devrimlerimizi ve demokrasiyi korumak ve savunmak olmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in aktif bir siyasi hayatı veya görüşü olduğunu net bir ifadeyle söylemek mümkün değildir, lakin dönemin diğer düşünürleri gibi o da dönem içerisinde baskın olan inkılap ve devrimlerin önemine vurgu yapan zihniyete ve ideolojik çizgiye sahip olmuştur. İnkılap ve devrim vurgusunu en çok yansıttığı çalışmaları olan *Allah Nedir?* ve *Batı Uygarlığı ve Biz* kitaplarıdır. Bu iki eserinde de laikliğin önemi üzerine savunduğu fikirler ön plandadır.

1960 dönemi siyasi ve entelektüel olayların yarattığı durumlar karşısında Kösemihal'in yerini anlamak üzere İnci Enginün ve Zeynep Kerman'ın "*Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş başa*" (2018), adlı eserleri önemli bir kaynak olma özelliği taşır. Kitapta Tanpınar "*147'likler Tasfiyesi*" olarak 1960 darbesi sürecinde akademi de derin yaralara neden olan olayları da aktarmıştır. Aktardıkları, Kösemihal'in olaylar içerisindeki yerini tayin etmede bizlere yol göstermektedir. Tanpınar'ın olaylı dönem içerisinde Kösemihal ile yaşamış olduğu olay ise şu şekildedir:

Tanpınar: " 28.10.1960 (Cuma), bu sabah gazeteleri açar açmaz hiç beklenmedik bir şeyle karşılaştım. Üniversite tensikâtı.⁵ ... şahsi ölçü bir tarafa bu kadar yanlış bir tasfiye olabilirdi. Mazhar, Ali, Takiyettin fakültenin akademik merkeziydiler. Onlarsız fakülte

almaya başlaması, 4. Plansız olan tetkike dayanmayan müessif yatırımlarının doğurduğu iktisadi iflas ve müstahsil olmayan tesisler yüzünden ödenmesi çok güç büyük ve ağır borçlar, 5. Atatürk Devrimlerine devamlı ve sistemli tecavüz: a) Laiklik prensibini ihlal ederek surette irtica temayüllerinin körüklenmesi, b) Türk Dil Kurumu'na ve dilde milliyetçiliğe hücum c) Batılılaşma hareketini durduran gericilik fikirlerinin korunması, d) Bizzat Atatürk aleyhtarlığının dolayısıyla körüklenmesi, 6. Vazifeyi kötüye kullanma, rüşvet, iltimas vs şeklinde ahlaka aykırı fiillerin geniş mikyasta yayılması, 7. Memleketin iktisadi, ahlaki hatta kısmen siyasi itibarının dünyada ve bazı memleketlerde dahi bozulmasına sebep olacak fiile ve hareketler silsilesi". Bu yönde belirttiği ifadelerle darbe ile ilgili argümanları aktarmışlardır.

⁵ Tanpınar, 147'likler olayını Cumhuriyet Gazetesi'nin 28.10.1960 tarihli, "*Milli Komite, 147 Profesör, Doçent ve Asistanı Dün Vazifelerinden Azletti*" başlığı altındaki haberinde gördüğünü ifade etmiştir. (Enginün ve Kerman, 2018).

Vehbi Eralp, Besim (Darkot), (Ahmet) Ateş, hulasa en iyileri galiba Macit (Gökberk) ve Vahit, en aşağıları da Kösemihalzade (Nurettin Şazi Kösemihal) ile Cahit (Tanyol) olan bir taifenin eline geçecek. Şark ayarsızlığı, yanlış muhakeme, kötü tefsir, pis şovenizm girecek. Talebeyi bozacaklar! Çok fena! Üniversiteyi bu ıslahatla en aşağı 30 sene geriye götürecekle(ler).

...Bu satırları yazarken Kösemihal'in üniversitenin önünde rastlaştığımız gün bana söylediklerini hatırladım. "Ben bu fakülteyi kökünden yıkacağım" demişti. Söylerken ağzı büsbütün çarpılıyor, köpük saçıyordu. Ben o zaman sadece boğazıma sarılmasın, diye korkmuştum. Türkiye'de akl-ı selimin ona galip geleceğini sanıyordum. Zehi hayal-ı muhal..." (Kerman, 2018: 227-228).

Bu ifadeler ile Tanpınar, günlüğünde akademide gerçekleşen olayı aktarırken, darbenin etkisiyle gelişen bu tasnifin ne gibi etkiler yarattığını ve ideolojik uygulamaların üniversitelerdeki bilimsel anlayışa ne derece zararlar verebileceği ihtimalini aktarmaya çalışmıştır.

Keza 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında tarihe 147'ler olayı olarak geçen ve 147 öğretim üyesinin üniversiteden tasfiye edilmesi ile sonuçlanan kararla, Hilmi Ziya Ülken Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne tayin edilmiştir. Ülken'in tasfiyesi ile birlikte İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümü iki kürsüye bölünmüş Tecrübi (uygulamalı) sosyoloji kürsüsüne Nurettin Şazi Kösemihal, Umumi (genel) sosyoloji kürsüsüne ise C. Tanyol geçmiştir (Erkan, 2017: 2106). Böylelikle kürsü Ülken'den sonra yöntem açısından da idari açıdan da bir yol ayrımına girmiştir.

Türk Devrim Ocağı Başkanlığı ve Sosyalist Kültür Derneği Üyelik Süreci

Türkiye, 1960 sonrası siyasi ve sosyal alanlardaki ilerleşişini birçok farklı ideolojik görüş kısılcakı içinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu ideolojik farklılıklar kendi görüşlerini

ortak bir çatı altında tutma adına pek çok dernek, kurum ve kuruluş altında bir araya gelme yolunu tutmuştur. Ortaya çıkan bu kurum ve derneklerin görüşlerini ve ideolojilerini yaymak adına yaptıkları en etkili faaliyet ise dergicilik çalışmalarına yönelim göstermeleri olmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in de dönem içerisinde mensup olduğu anlayış ve görüş çerçevesinde belli kurum ve derneklere üyelikleri vardı. Dönemin siyasi koşulları içerisinde mensubu olduğu kurum ise Türk Devrim Ocakları'dır. 17 Nisan 1952 yılında kurulan partinin kurucu üyeleri arasında Millet Partisi eski başkanı Hikmet Bayur, Cumhuriyet Halk Partisi eski milletvekillerinden Prof. Dr. Yavuz Abadan ve şair Behçet Kemal Çağlar yer almaktadır. Türk Devrim Ocakları'nın "ana gayesi Atatürk ilke ve inkılaplarını korumak ve devrimleri müdafaa etmektir. Ülkeyi medeni yönden ileri taşıma ve fertlerin topluma karşı görevini hatırlatan bu derneğin ilkelelerinde milliyetçilik ve milli şuur bilincini topluma kazandırma yatmaktadır. Ocağın savaştığı ideoloji, olay ve topluluk içerisinde; komünizm, ırkçılıkla mücadele, Atatürk devrimlerine savaşa açan irticai zihniyete sahip topluluklar yer alır" (Tüzük, 1952: 1-4). Ocağın kuruluş amacı, belli bir siyasi kurum olmaktan öte siyaset üstü bir konum ve itibar elde etmektir. Bu nedenden dolayıdır ki ocağın üyeleri salt siyasi aktörlerden oluşmamıştır. Siyasetçilerin dışında hukuk, bilim ve sanat dünyasına mensup birçok aydın bu ocakta görev almıştır. 1956 yılında ocağın il başkanlığına Nurettin Şazi Kösemihal gelmiştir. Devrim Ocakları İl Başkanlığı vazifesine "Sanat ve Düşünce" adlı eserinde "*Ataç'ı Dinlerken*" başlığı altında yazdığı yazısında değinmiştir (Kösemihal, 1957c: 24).

Nurettin Şazi Kösemihal'in siyasi yönünü anlama adına bize referans olan bir diğer durum 1960 darbesi sonrasında 18 Aralık 1962'de aralarında senatörlerin, milletvekillerinin, sendikacıların, profesörlerin ve gazetecilerin bulunduğu Sosyalist Kültür Derneği'ne olan üyeliğidir. Ankara'da ku-

ruhan derneğinin kuruluş amacı çeşitli etkinliklerle sosyalizmi halka anlatmaktı. Bu dönem sosyalizm adına yeni örgütlenmelere gidilmesi yönünde çalışmaların ortaya konulduğu bir süreçti ve Kösemihal de bu süreçte rol oynayan akademisyenlerden biridir. Bunun için yapılmış çalışmalardan biri de “Çalışanlar Partisi” adı altında bir partinin kurulmaya çalışılması idi lakin Çalışanlar Partisi, belli sebeplerden ötürü kurulmamıştır.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrası sosyalizm adına yeni örgütlenmelere yönelik çalışmaların yapılmaya başlandığı bir dönemdi. Sosyalizmi örgütlü bir tabana yaymak adına 1962 yılında kurulan Sosyalist Kültür Derneği’nde Kösemihal dışında pek çok aydın isim yer almıştır.

Bu derneğin kurucu üyelerine baktığımızda şu isimler yer almaktadır:

“Osman Nuri Torun (Maliyeci), Atilla Karaosmanoğlu (İktisatçı), Cahit Tanyol (Profesör), Necat Erder (Sosyolog), Hilmi Özgen (Yüksek Murakebe Heyeti Uzmanı), Nurettin Şazi Kösemihal (Profesör), Hüseyin Korkmazgil (Yazar), Nihat Türel (Avukat), Tarık Ziya Ekinci (Doktor), Erdoğan Alkın (Asistan), Işıl Ersan (Asistan), Mükerrrem Hiç (Doçent), Merih Teziç (Asistan), Mahir Kaynak (Asistan), Metin Sözen (Asistan), Gülten Kazgan (Doçent), Cemal Reşit Eyüboğlu (Avukat), Güney Özcebe (Yüksek Mühendis), Doğan Avcioğlu (Gazeteci), Nejat İzar (Yüksek Mühendis), Türkkaya Ataöv (Asistan), Erhan Işıl (Maliye Müfettişi), Mümtaz Soysal (Asistan), Niyasi Ağırnaslı (Senatör), Galip Aknıl (Yüksek Mühendis), Mehmet Selik (Asistan), Aslan Başer Kafaoğlu (Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanı), Müşerref Hekimoğlu (Yazar), A. Sırrı Hocaoglu (Milletvekili), Şevket Süreyya Aydemir (Yazar), Reşat Titiz (İktisatçı), Yahya Kanbolat (Asistan), Sadun Aren (Profesör), Seyfi Demirsoy (Sendikacı), İdris Küçükömer (Doçent), Fakih Özlen (Milletvekili), Asaf

Ertekin (Matbaacı), Abdullah Kızıllırmak (Doçent), Hamdi Konur (Öğretmen) ve İlhami Soysal (Gazeteci) gibi aralarında senatörlerin, milletvekillerinin, sendikacıların, profesörlerin ve gazetecilerin de bulunduğu kişiler"dir (Feyizoğlu, 2013).

1962 yılında aydınların hareketi olarak ortaya çıkan SKD'nin görüşlerinin temeli, sol eğilimli fikirlerin çalışmalarına yer veren *Yön*⁶ hareketi etrafında şekil almıştır. İlerici, aydın bir kitle hareketi olarak tanımlanan *Yön* çevresi Türk sosyalizminin örgütlenmesi adına sosyal, siyasi, ekonomi ve kültür alanlarında pek çok çalışmayı dergilerinde yayınlamıştır. SKD'de *Yön* grubu yazarların ağırlıkta olduğu sosyalizm etrafında birleşen bir dernektir. SKD, kapitalist emperyalist yönetim anlayışına karşı çıkarak Kemalizm ve sosyalizm temeline dayanan bir toplum yapısının oluşmasını amaç edinmiştir. Darbe sonrası dönemde artan öğrenci ve işçi hareketlerine önem veren dernek, Türkiye'nin içinde bulunduğu sömürü düzenini ortadan kaldırmayı, Atatürk'ün hedef belirlediği muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı bunları da bilim ve teknik ışığında yapmayı amaçlamışlardır (Şahintürk, 2016: 117). Kösemihal'in kurucuları arasında yer aldığı SKD, Türk sosyalistlerinin *Yön*eldiği halkın, sömüren emperyalist güçlerden kurtarılacak kendi refah, huzur ve güvenin sağlanması hedeflemiştir. Dernek, toplumun imkânlarını ve yaşam standardını arttırma üzerine bilimsel yöntemleri kendine yol olarak seçtiği bir sistemi oluşturmayı arzular.

Böylelikle Nurettin Şazi Kösemihal için aktif siyaset içinde rol alan bir düşünür olmasa da döneminin siyasi gelişmelerinden bihaber, yansız ve tamamen siyasi kurumlardan soyutlanmış bir duruş içinde de olmadığını görmekteyiz.

⁶ Yön, 1961'de yayına başlayan ve 27 Mayıs Darbesi sonrası yayınlanan muhalif dergiler arasında yer alır. Sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü Doğan Avcıoğlu yapmıştır. Sol-Marksist görüşe hakim olan yazarların fikirlerini beyan ettiği dergidir. Yön dergisi ilk sayısında aydınların ortak bildirisi ile yayın hayatına başlamıştır. (<https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>).

Nurettin Şazi Kösemihal Üzerine Aydınların Görüşleri

Nurettin Şazi Kösemihal'i akademik hayatı içerisinde tanıyan kişilerin görüşlerinden yararlanmak, bize onun hakkında daha detaylı bilgi sunar. Bu noktada Kösemihal'i tanıyan ve *"Tanıdığım Toplumbilimciler"* (1991) adlı konuşması ile İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünün kuruluşunun 75. Yılına özel yapılan kutlamadaki konuşmada Arslan Kaynardağ, Kösemihal için görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

"...Onunla tanışmamız 1963'e rastlar. Hilmi Ziya Ülken'den sonra Sosyoloji Bölümü başkanlığına o getirilmişti. Asistanları Oya Sencer ve Muzaffer Sencer idi. Bu gençler beni Prof. Kösemihal ile tanıştırdılar. Sahaflar çarşısına oldukça sık gelirlerdi. Kösemihal adı bana hep şu çağrışımları yaptırıyor: Sosyolog Gurvitch, Sosyolog Moreno, sosyometri, edebiyat sosyolojisi. Moreno ve Gurvitch'i Türkiye'ye tanıtan odur. Gurvitch 'in İstanbul'da bir dizi konferans vermesini o sağladı. Edebiyat sosyolojisi kavramı Kösemihal ile geldi bize, onunla yerleşti, tezler yapıldı. Kösemihal Durkheim konusunda güzel bir kitap kaleme aldı. Bizde çok etkin olan bu toplumbilimciyi geniş biçimde tanıttı, eleştirdi. Sosyoloji Bölümünün 50.yılı etkinliklerini düzenledi.

Tütengil, Kösemihal'in ölümü üzerine yazdığı yazıda Gurvitch'in derslerini Paris'te birlikte izlediklerini söylemektedir" (Kaynardağ, 1991: 171-172).

Nurettin Şazi Kösemihal hakkındaki görüşlere yönelik ulaşılan bir diğer kaynak ise Günay Kut'un, Korkut Tuna ile yapmış olduğu *"Korkut Tuna ile Türk Sosyolojisinin Dünü ve Bugünü Üzerine"* (2008) söyleşisinde Kut'un soruları arasında yer alan ve Kösemihal'i de içine alan cevaplarda Tuna'nın belirttiği şu ifadelerdir:

G. Kut: *"O zamanlar Sosyoloji bölümünde ne tür dersler vardı? Ne tür bir anlayış hâkimdi? Sorusuna yönelik olarak;*

K. Tuna: *"Dersle, okutulan kitaplar veya sorulan sorular arasında sıkı bir bağlantı vardı. İlk zamanlardaki bu durum o zamanki sahaflar sohbetine "Sosyoloji'de iki kitap okuyunca mezun olu-*

yorsun" tarzında yansımıştı. Birincisi Tanyol'un Laik Ahlak'ı, ikincisi de Kösemihal'in Sosyoloji Tarihi. Tabi daha birçok dersler vardı. Sanat Sosyolojisi, Elemanter Sosyoloji, Sosyolojiye Giriş gibi dersler vardı. Hocalar aralarında paylaşmışlardı.

Burada ayrıca bir Osmanlı söylemi vardı, bir de sosyoloji tarihinde Kösemihal'in tarzı söz konusu idi. Yöntem vb. dersler de, vardı ama biz onlara girmedik. Sadece Kösemihal'in Sosyoloji Tarihi derslerine girdik. Öymen'in aynı adlı bir de kitabı vardır. O kitap biliyorsunuz başka bir yazarın eserine satır satır uyuyor. "Ben onun çalışmasını yeni bir forma, yeni bir plana, kalıba dökerek yeniden yazdım" derdi. Onun da derslerde başlangıç bölümünde anlattığı bu."

G. Kut: "O dönemde o tür kitapların Türkçeleri yok değil mi?"

K. Tuna: "Bilinmiyor tabi. Daha önce de o kitap yayınlanmış. Dediğim gibi Öymen tarafından 1947'de yapılmış tercümesi. Onları hiç kimse bilmiyordu, sonradan öğrendik. Aynı kitap, aynı şeyler. Bir de tabii o arada bir moda, Sosyometri çıktı. Kösemihal yurtdışına gitti geldi. Sosyometriyi göstermek için seanslar, öğrencileri toplayarak uygulamalar yaptı. Amfi 3'e doldu bir sürü öğrenci. Birileri konuştu. Onun dışında sosyoloji öğrencileriyle Kösemihal'in daha yakın çalıştığını bilmiyorum." (Kut, 2008: 334-336).

Korkut Tuna'nın da ifadesinde yer aldığı gibi bir dönem asistanlığını yapmış olan Oya Baydar da Kösemihal ile ilgili anısını ve düşüncelerini *Aşktan ve Devrimden Konuşuyorduk* (2018) nehir söyleşisinde aktarmıştır. 1964 senesinde deneysel (tecrübi) sosyoloji bölümünde Muzaffer Sencer ile birlikte asistanlığını yapan Oya Baydar, Kösemihal'in Türkiye'ye ilk kez getirmiş olduğu psikodrama-sosyodrama seminerlerini birlikte yürüttüğü isimlerden biridir. Nurettin Şazi Kösemihal'in asistanlığını yapan Oya Baydar o dönemden şöyle bahseder:

"O zamanlar, profesörler, derslerini sık sık biz asistanlara bırakırlardı. Muzaffer'i de beni de pek seven, kendi çocukları da olmadığından belki, biraz çocuklarıymışız gibi davranan bir

profesörümüz vardı: "Nurettin Şazi Kösemihal". Evine gideriz, yazlık evinde kalırız, O eşiyle bize gelir... Nurettin Şazi, gençleri seven, onlara fırsat tanıyan kendi yaşamadıklarını onlarla yaşayan zamanına göre açık kafalı biriydi... 1960'ların ikinci yarısında bizim fakültede Türkçü, milliyetçi, mukaddesatçı öğretim üyeleri çoğunlukta idi. Bütün üniversitede ve bizim Edebiyat Fakültesi'nde de öğretim üyeleri düzeyinde sağcı-solcu çatışması vardı. Öğrenci kesiminde ise sol uyanış yaygınlaşıyordu. 1968 Mayıs'ının etkileri Türkiye'de hissedilmeye başlanmıştı.

Ben üniversitede solcu, sosyalist, hatta komünist bellenmiştim. Muzafer'e dönük o kadar sert bir tepki yoktu ama evliyiz diye o da bir şekilde nasibini alıyordu. Benim tezim Profesörler Kurulu'nda ikinci kez reddedildi. Bir yanda görece sol ve laik Kemalist takım, öbür tarafta Aydınlar Ocağı'na, Komünizmle Mücadele Dernekleri'ne mensup ya da yakın olan, daha çok Türkoloji'de, Tarih Bölümü'nde kümelenmiş takım var. Bu takıma o zamana kadar bal börek olduğumuz Profesör Cahit Tanyol da katıldı. Onun derdi, Kösemihal hocayı yıpratmak bir de benim TİP'li olmam... hani derler ya " At teper, katır teper, arada olan eşeğe olur", ben de tam oradaki eşek oldum" (Çapa, 2018: 83-84).

İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsünde geçen akademik hayatı içerisinde Kösemihal, Oya (Sencer) Baydar ve Muzafer Sencer ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Baydar'ın da demecinde yer verdiği üzere 1960'lı yıllar Türk akademisinde sağ-sol olaylarının hakim olduğu ve farklı görüşlerde bulunan akademisyenlerin birbiri ile dalaş halinde olduğu bir dönemdi.

Bu bölüm altında Nurettin Şazi Kösemihal'in akademik hayatına, İstanbul Üniversitesi'ndeki hocalık sürecine, sanatçı kimliğiyle yapmış olduğu çalışmalara, siyasi duruşuna ve üniversite hocalığı süresince yapmış olduğu kongreler, çeviriler ve eserlerine değinilmiştir. Kendisinin en dikkat çeken yönü ülkemize sosyometri gibi dünya çapında kendine yeni alan bulan uygulamalı bir yöntemi tanıtmaya çalışması içinde

olmuş olmasıdır. Onun hakkında görüşler ortaya koyanların demeçlerinde değindiği ortak husus onun Türk sosyolojisine kazandırmaya çalıştığı sosyometri yönteminin gelişmesi yönündeki verdiği çabayı vurgulamak olmuştur. Kendisinin monografik çalışmalara yönelim göstermesinin sebebi ülkeyi anlama, ülkenin değerlerini, kodlarını ve gerçekliğini daha detaylı ortaya koyma isteğidir. Sosyoloji Dergisi'nde yazdığı sayısız makaleler sayesinde ülkedeki ve sosyolojideki sorunlara yönelik çalışmalar ile Kösemihal kendi dönemi içinde önemli sosyologlarımız arasında yerini almıştır.

III. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL'İN ESER ve ÇALIŞMALARININ DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ

Sosyoloji tarihi kendi içerisinde ele aldığı konularda değişimler gösterir. Bu durum sosyologlar içinde geçerlidir. Sosyologlar da kendi yaklaşım ve yöntem anlayışlarında sürece içerisinde farklı eğilimler göstermeleri mümkündür.

Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışmalarını da dönemsel olarak incelediğimizde kendi akademik hayatı sürecinde farklı konu ve yöntem arayışları içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada amaç, belirlenen dönemler arasında yapmış olduğu çalışmaları kronolojik bir çizgide ele alarak belirtilen dönemler arasında ne tür çalışmalar içinde olduğunu ve bu çalışmalarda hangi sosyolojik yaklaşımlardan ve dinamiklerden etkilendiğini belirlemektir.

1940-1950 Dönemleri Arasındaki Sosyolojik Çalışmaları

Nurettin Şazi Kösemihal, 1931 senesinde başladığı İstanbul Erkek Lisesi'nde felsefe öğretmenliği görevini 1933-1935 yılları Erzurum Lisesi'nde devam ettirmiştir. 1935-1944 yılları arasında mesleğini Gazi Eğitim Enstitüsü'nde felsefe ve sosyoloji dersleri vererek devam ettirmiştir. 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yapmış oldu-

ğu doktora sınavını kazanarak 1944'te bitirdiği "*Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme*" adlı tez ile mezun olmuştur. Kösemihal, aynı yıl İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde doçent olarak göreve başlamıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in ilk yıllarındaki çalışmalara baktığımızda ağırlıklı olarak felsefe, din, sosyal teoriler üzerine çalışmalar ortaya koyduğunu, bu dönem içinde tercüme çalışmalarının ağırlıkta olduğunu ifade edebiliriz. Bilhassa tercümelerinde yer verdiği isimlerin başında Platon, Paul Descamps gibi şahısların eserleri gelir.⁷ Dönemin sosyoloji anlayışının ağırlıklı olarak felsefi unsurlara dayanması ve yapmış olduğu çevirilerin etkisinde 1947 yılında "Mantık" eserini yazmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in akademik çalışmalarının ilk yılları daha çok Durkheim'in sosyoloji anlayışına yönelik geliştirdiği çalışmalar doğrultusunda yol almaktadır. Yazdığı doktora tezinde de bunu ifade eden Kösemihal'in sosyolojik anlayışının temelleri, Durkheim'in ortaya koyduğu toplumsal olguların katı, değişmez, sığ, genel geçer olmasına karşıt olarak ortaya koyduğu anlayışın temelinde "derinlemesine sosyoloji" görüşü yatmaktadır.

Türkiye'de sosyal bilimlerde bilhassa sosyoloji de hakim olan Kıta Avrupa'sının yöntem ve anlayışı etkisi uzunca bir süre Türk sosyologlarının çalışmalarında etkisini sürdürmüştür. Bu etki daha çok Fransız ekolleri olan Durkheim'in öncülüğünü yaptığı dayanışmacı ekol ve Le Play'nin oluşturduğu Science Social etrafında şekillenip durmuştur. Durkheim, sosyoloji anlayışının bilimselliğini ve yöntemini ortaya koyduğu "*Sosyolojik Metodun Kuralları*" eseri toplumsal sorunların çözümü adına bir paradigma oluşturmuştur.

Emilé Durkheim, sosyolojinin yöntemini yazdığında dikkat ettiği husus "toplumsal olay" ya da başka bir deyişle "top-

⁷ Konu hakkında çevirdiği eserler ve tarihleri detaylı olarak "Nurettin Şazi Kösemihal'in Biyografisi" başlığı altında yer almaktadır.

lumsal olgu"lardır. Durkheim sosyolojinin konusunun "toplumsal olay"lar olduğunu söyler. Peki, bu toplumsal olaylar nedir diye sorduğumuzda Durkheim bunların iki niteliğini vurgular:

- a) Toplumsal olaylar bilinçlerin dışındadır.
- b) Toplumsal olaylar kendilerini bize zorla kabul ettirirler.

Bununla Durkheim'ın toplumsal olayları aktarırken bize anlatmak istediği şudur; toplumda gerçekleştirdiğimiz roller: kardeşlik, yurttaşlık, kocalık vs. ödevlerini yaparken üzerimize aldığımız işleri yerine getirirken kendimiz ve eylemlerimiz dışında bize dayatılan sosyal hadiseler olduklarıdır.

Emilé Durkheim bu sosyal hadiselerin, ferdi ruhların dışında bulunduğunu dile getirir:

"Kardeşlik, koca veya yurttaşlık ödevini yaparken, giriştiğim taahhütleri yerine getirirken kendimin ve fiillerimin dışında hukuk ve örflerde yeri olan bir takım ödevleri yapmış oluyorum. Bu ödevler kendi hislerime uygun düştükleri ve bunların varlığını içimde duyduğum halde gene de objektiftirler. Çünkü bunları ben yaratmadım, terbiye ile edindim. Birçok defalar bize düşen mükellefiyetlerin teferruatını bilmeyiz de öğrenmek için kanuna başvururuz. Tıpkı bunun gibi dindar mensup olduğu dinin itikat ve amellerini hazır olarak bulur... Cemiyetin bütün azaları için aynı şey söylenebilir. İşte bir takım hareket etme, düşünme ve his etme, tarzları ki ferdi şuurların dışında bulunmak gibi dikkate değer bir sıfatı haizdirler"(Kösemihal, 1945: 258).

Bizler toplumdaki bireyler olarak ödevleri yerine getirirken aslında bireyin üstünde var olan hukuk, töre, örf ve adetlerde yeri olan bir takım ödevleri yapmış oluruz. Bu ödevler bize uygun düşmüş olsa bile gerçekliğini kendi içimizde yaşıyor olsak dahi bunlar gene de bize "nesnel"dir. Durkheim nesnellikle kastetmiş olduğu dışsal unsurlar toplumun bireyi üzerindeki baskısıdır.

"Bireyin dışında bulunan ve sahip oldukları zorlayıcı güç sayesinde, bireysel tezahürlerden bağımsız kendilerini bireye

empoze eden, kendine özgü bir varlığı olup belirli bir toplum çerçevesinde genellik taşıyan her yapma tarzı toplumsal olgudur" (Durkheim, 1994: 49). Toplumsal olguların oluşumunun temelinde yatan durum bir topluluğun kolektif olarak ele alınan inanış, eğilim ve pratiklerdir. Bir toplumsal olgu, bireyler üzerine dışsal bir güçle kendisini gösterir bu gücün varlığı ise bizlerde bireysel girişimlerimiz sonucunda aldığımız toplumsal tepkiler olarak kendisini belli eder. Bundan dolayı toplumsal olgu, topluluk içindeki yaygınlığıyla tanımlamak anlamak mümkündür.

Nurettin Şazi Kösemihal, Durkheim'in ortaya koymuş olduğu bu görüşe eleştirel yaklaşarak şu ifadeyi kullanır; "Bugün sosyoloji bu birey-toplum tartışmasını kapatmıştır. Bugün bunlar iki ayrı varlık gibi değil de, bir ve aynı varlığın birbirini tamamlayan iki unsuru gibi görünmektedir" (Kösemihal, 1964b: 262)⁸ ifadesi ile sosyolojinin başka bir yöntem üzerinden yol almasına vurgu yaparak var olan görüşe yönelik eleştirisini dile getirir.

Emilé Durkheim'in sosyologların bu toplumsal olaylar zümresini incelerken sosyoloğun bireysel görüşlerinden sıyrılmış bir halde olarak "*Toplumsal olaylar birer nesne (chose) gibi*" (Kösemihal, 1971: 34) ele alması yönündeki ifadelerle de Kösemihal görüşlerini şu şekilde ifade eder:

"Toplumsal olayları incelerken bireysel görüşlerden sıyrılma, nesnel olmak nasıl mümkün olacak? Toplumsal gerçekliğin iki yönü vardır; bir yönü çok akıcı genelleşmemeye son derece eğilimli, bir yönü de donmuş katılaşmış nesnel gözleme çok elverişlidir. İşte toplumsal olayları incelerken, hep bu donmuş katılaşmış yönünün de hukuk, ahlak kuralları, atasözleri vb. gibi olaylar meydana getirir. Gerçekten ancak bu yolla toplumsal olaylar nesnel olarak incelenebilir. Çünkü bir duyuya konu olan nesne ne ka-

⁸ Kösemihal'in Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışına yönelik getirdiği bu eleştiri, "*Kürsümüzün 50. Yılı Münasabetiyle Ziya Gökalp*" adlı konuşmasından (Kösemihal'in Gökalp'e yönelik düşünceleri için bkz: Sosyoloji Dergisi (1964) Cilt:2 Sayı: 19-20 ss. 260-263).

dar değişmez, donmuş olursa olsun o kadar nesnelliği elverişli olur. Elimizde böyle bir hareket noktası oldu mu duygularımızın hangi kısmının bize hangi kısmının gerçekliğe bağlı olduğunu kolaylıkla anlamak olanaklı olur” (Kösemihal, 1971: 39).

Nurettin Şazi Kösemihal, Durkheim’ın bu katılmış kaplaşıpılmış normları inceleyerek yaptığı sosyoloji anlayışına yönelik, somut hayatın canlılığına, derinliğine ve bireysel bilincin göz ardı edilmediği bir sosyoloji anlayışına vurgu yapmıştır.

Toplumsal olguların gözlemlenmesi olayın anlatılması durumunda Durkheim nedenselliği tek boyutta ele alırken Kösemihal tek yönlü nedensellik anlayışının sadece tek bir boyuta indirgenerek açıklanamayacağını belirtir. Kösemihal’e göre bir toplumun iç çevresini meydana getiren öğeler iki çeşittir: “a) Nesneler (choses) b) İnsanlar. Bunlardan birincisi toplumsal değişikliklerin etmeni (facteur) olamaz. Çünkü nesnede, eşyada harekete getirici güç yoktur. Eşya ögesi bir yana geriye *İnsanlık* ögesi kalıyor. İşte sosyolog toplumu harekete getiren bu ikinci öge ile uğraşmalıdır” (Kösemihal, 1971: 50-51).

Nurettin Şazi Kösemihal, Durkheim’ın sosyolojik metodunun “bilimsel bir yol” olarak önemini destekler lakin eksik bulur ve şunları dile getirir: “...elbette ki toplumsal çevreyi, kolektif evrimin belirleyici etmeni sayan bu görüş önem taşır. Çünkü bu görüş kabul edilmezse sosyolojinin nedensellik ilişkisini kurma olanağı da ortadan kalkar. Lakin bizce, toplumsal olgular gene de ne bireysel bilince ne de herhangi bir başka varlığa indirgenmesi olanaklı olmayan türü kendine özgü bir gerçeklik olduğu için doğaldır” (Kösemihal, 1971: 51-52).

Nurettin Şazi Kösemihal’in eleştirisi Durkheim anlayışının temelinde yatan toplumsal olguları “şeyler” gibi ele almasına yöneliktir. Sosyal olguların insan unsuru dışında, insan psikolojisinden bağımsız “şeyler”i sosyolojinin bilimsel kav-

ram objesi olarak ele alınmasını eksik bulur. Söz konusu olan birey-toplum arasındaki etkileşimin "şeyleştirilmesi" veya insan iradesinin önemsizleştirilerek bu "şeyler"i, sosyolojinin nesnesi, sosyal gerçeklik olarak addedilmesini eleştirir.

Emilé Durkheim'ın dini olguları da toplumun şeyleri olarak değerlendirildiği "*Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri*" eserinde dinin, toplulukların üretim şekline dayandırması, Ruhçuluk (animizm), Şamanizm gibi toteme dayalı eylemlerin toplulukların meşrulaştırılmasına bağlı olarak geliştiği ele alınmıştır. "Din, insan zihnini, dünyanın ve kendisinin kabul ettiği, bağlı bulunduğunu hissetmekten zevk aldığı gizemli bir ruha bağlayan bir his sayesinde insan hayatının belirlenmesidir. Psikolojik vasıtalar kullanılarak (kurban, dua, kefare, ayinler vb) yapılan" (Durkheim, 2005: 48-49) toplumsal ilişkilerimizi destekleyen bir sistemdir.

Emilé Durkheim'ın din olgusu üzerine görüşlerini Nurettin Şazi Kösemihal, "*Allah Nedir?*" (1935), kitabı ve "*Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu*" (1952) adlı makalesinde ele almıştır. Durkheim'ın bu konulara bilhassa büyüye yönelik görüşlerine dikkat vererek Durkheim'ın mukaddes olanı hem büyüün hem de dinin temeli olarak gördüğünü, totemin de umumileşerek bir kabile veya grupta din ve büyü doğurduğunu ve dinin bir cemmatin isteğinden oluştuğunu" (Kösemihal, 1952a: 133) ifade eder. Durkheim'ın dini kolektif bir oluşumu görmesi yaklaşımına Kösemihal dinin temelini ahlak olduğu vurgusunu yapar. Ahlak ise kolektiften öte bireyin kendi eylemlerinde yatan bir durumdur. Mesela büyü ahlaksızlıktan doğan bir durum değildir. Din, nasıl ki toplumun ortak ruhundan ortaya çıkmış ise ve düzen sağlıyorsa büyü de aynı işlevi görmektedir. Ahlak bütün bunlardan öte bir oluşumdur.

Bu yüzden Durkheim'ın gerçeküstücülük ile yaklaşmış olduğu toplumsal olaylara Kösemihal eleştiride bulunur. "Durkheim, sistemde var olan kolektif şuurun toplumun mer-

kezinde yer almasını, onun tinsel (spiritualist) olarak aşkın bir bakış açısı oluşturmuş olduğunu söyler oysa Kösemihal'e göre toplumsal gerçekliğin iki yönü vardır; gerçekte maddesel olan yön, tinsel yönün bir gölgesindedir. Maddenin kendisinde hiçbir toplumsal nitelik yoktur. Maddeyi toplumsal bir değer haline getiren şey bizim o maddeye yüklediğimiz anlamdır" (Sağ, 1999: 315-316). Toplumsal olaylar manevi niteliktir. Örnek verecek olursak; Konya şehri için Mevlana Türbesi, Mevlana hazretlerinin yatmış olduğu bir kabirdir. Lakin şehir halkı hatta başka yerlerden gelen birçok insan için mekana kutsiyet atfedilmesi kolektif ruhun oraya atfetmiş olduğu özelliklerden doğmuştur. Toplumsal olaylarda tıpkı psikolojideki gibi toplumsal bilince yani daha derine inilerek anlam kazanır.

Nurettin Şazi Kösemihal'e göre manevi hadiseler ancak şuurda müşahade edilerek, sosyal hadiselerin de psikolojik hadiseler gibi ruhumuzda duyulduğunu bunu sağlayan unsurunda bir bireyin psikolojisine göre değil büsbütün kolektif ruhun psikolojisine göre teşkil edildiğidir. Kösemihal Durkheim'ın anlayışında yatan sosyoloji, topluluk ruhunun oluşturduğu davranışları genel geçer doğru kabul etmelidir anlayışındaki topluluk ruhu hallerini kavrama hususunda eksiklikler ve farklılıklarında var olabileceği görüşü hakimdir. Kösemihal'e göre toplumun müşahadesi alanına giren şeyler ya maddi hadiseler ya da şuur halinde kalmış durumlardır. "Kolektif şuur hallerinin ferdi şuru inkârı gerçeklikten uzaklaşmaya yol açar. Bu noktada yapılması gerekenin psikolojide nasıl jest ve mimikler belli bir gerçeklik yansıtıyorsa kolektif şuurunda hadiseler üzerine müşahadesinin katılmış olan hukuk kaideleri ve adetler gibi maddi taraflarından okumamız" (Kösemihal, 1945: 263) gerektiğini ileri sürer. Aslında Nurettin Şazi Kösemihal, Durkheim'dan farklı olarak kolektif ruhu sosyal hayat hadiselerinin bir ferdin kendi psikolojisinde cereyan eden hususları ile örtüştürerek,

kolektif şuurun bu tasavvura ulaşabilmesi üzerine yorumlar yapar. Yani parçadan bütüne yönelik bir yöntem anlayışı ile yaklaşp parçada gelişen bir durumu bütüne bakarak toplumu anlayabileceğimizi söyler. Kısacası Kösemihal'e göre "toplumsal bilinç olayları psikolojik bilinç olayları gibi ancak bireysel zihnimizde bulunurlar ama ayrı bir tür oluştururlar. Bu noktada bireysel bilinci, duyulan toplumsal bilincin, ferdi bilinçten ayrılması noktasında Durkheim'ın "dışlık" ve "baskı" kavramları yerine "görelilik" ve "edinilmişlik" ifadelerini kullanır" (Beşirli, 2008: 772). Bu noktada Durkheim'a yönelik eleştirisinde ortaya koymuş olduğu kavramların temelinde bireye daha fazla alan tanıma ve esneklik durumundan söz edilir. Bireyin inanç dünyasındaki gelişmelerin toplumun katılmış kurallardan sıyrılarak, bireyin aşkınla kurduğu yaratıcı, kendiliğinden iletişim süreci şeklinde yaşanması gerektiğine görelilik kavramını, bu süreçte bireyin iç dünyasında ortaya çıkan durum ve gelişim içinse edinilmişlik kavramını kullanır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in bir başka eleştirede bulunduğu husus Durkheim'ın intihar olgusunun bireyin kendi şuurundan bağımsız olarak, kolektif şuurun etkisi ile geliştiğine yönelik duruma yönelik olarak yaptığı tespiti üzerinedir. Konuya yönelik "*Durkheim Sosyolojisi*" kitabın da yaptığı tespitlerle Kösemihal, intiharın farklı bir yönüne vurgu yapar. Durkheim'ın "İntihar" adlı istatistiki verilere dayalı çalışmasında intiharın bireysel şuurdan doğan bir durum değil de toplumsallığın baskısından doğan bir durum olarak ele alınmasına yönelik görüşlerini belirtir. Durkheim'ın yapmış olduğu çalışmada evli olanların olmayanlardan daha fazla intihar ettiği, işsizliğin olduğu yerde suçların oranının daha çok artmış olduğuna yönelik tezine Kösemihal, bireylerin toplum bilincinden bağımsız olarak bireyin kendi iradesi ve şuurunun intihar olayında daha fazla önem kazanan bir durum olduğunu savunmaktadır.

Emil  Durkheim, “İntihar” adlı çalışması ile sosyolojiyi diğ er bilimlerin uğraştıklarından büsbütün ayrı bir perspektiften bakmasından dolayı farklı bir kategoride görür. Durkheim’a göre henüz hiçbir bilime konu olmamış olan bu dünya, toplum bilinci dünyasıdır. Toplum bilinci de sosyolojinin konusunu belirleyecek, sosyoloji biliminin doğmasını olanaklı kılan noktadır (Kösemihal, 1971:188). Kösemihal bu duruma yönelik olarak ortaya řu görüşü ileri sürer: “sosyolojinin geleceğini oluşturmak için olgular salt yeterli mi? Bilinç olaylarını sadece psikoloji ve sosyoloji olayları diye iki gruba ayırmak yetmez miydi?  rneğ n fizik olsun, biyoloji olsun ikisi de madde ile uğraşır ama bu iki bilimin konuları gene birbirine karışmaz. Tersine, kesin, açık sınırlarla ikisinin de uğraştığı konular olaylar belirlenmiştir. Biri maddenin cansız biri de canlı yönünü kendine konu edinmiştir. Madde dünyasında nasıl canlı maddeyi –canlının kendine özgü besin ve üreme nitelikleriyle- cansız maddeden ayırıyorsa, tıpkı bunun gibi toplumsal bilinç olaylarını da –toplum olaylarına özgü nitelikleriyle- psikoloji olaylarından kolaylıkla ayırabiliriz. Böylece toplumsal olayların da psikoloji olayları gibi kişisel bilincimizde bulunduklarını kabul etmemiz, psikoloji ve sosyoloji diye birbirinden ayrı ve bağımsız iki bilimin kurulmasını olanaklı kılar” (Kösemihal, 1971: 188-189).

Nurettin şazi Kösemihal, Durkheim’ın sosyolojinin bir bilim olma çabası içinde kendi yöntemini oluşturma hususunda sosyolojizm yapmadan, sosyolojiyi diğ er bilimlerden farklı bir yere koymadan diğ er bilimlerle girift, i  i e lakin kendine özgü metotlarının da olması gerekliliğini savunur. Bu noktada kendisi toplumu ele alma yönteminde çoğulcu yani somut ve soyut dünyayı i  i e geçmiş bir bakış açısı ile ele aldığı kavramlar bir sonraki b şlıklarda ele almıştır.

Bir Kurum Olarak Dinin Toplum Üzerine Etkisine Dair Nurettin Şazi Kösemihal'in Düşünceleri

Din, pek çok düşünür veya sosyoloğun üzerinde durmuş olduğu bir konudur. Dinin, toplumların şekillenmesinde önemli bir kurum olarak rol alması bu alanın halen güncelliğini korumasına sebep olmuştur. Din toplumların ilerlemesine engel mi değil mi sorunsalı üzerinden doğan tartışmalar, modernleşme sürecinde olan Türk toplumunun da gündemini oluşturan bir konudur. Bu husus elbette ki "laiklik" anlayışından doğan tartışma üzerinden doğarak, laiklik konusunu ele alan sosyolog ve düşünürlerin teorik boyutları çerçevelendirmesi sürecinde derinleştiği husus elbette "din" kavramının toplumda nasıl yer aldığına yönelik süreci açıklamaktan geçer. Nurettin Şazi Kösemihal'de laiklik tartışmalarına yönelik din -akıl bağlantısı çerçevesinde "*Allah Nedir?*" (1935) adlı denemesinde bilimsel zihniyetin mucizelere yer vermediğini, olayların belli bir neden-sonuç çizgisinde ilerlediği yönündeki bakış açısıyla ele aldığı denemesinde, E. Durkheim'ın din sosyolojisi üzerine yapmış olduğu çalışma olan "*Dinsel Hayatın İlk Biçimleri*" ne yönelik eleştiriler sunmuştur. Kösemihal'in ele almış olduğu *Allah Nedir?* Denemesinin önsözüne baktığımızda, Tanrı ve toplum arasındaki ilişkiye yönelik şu cümleleri dikkat çeker:

"...Kutsal kitaplara yönelik olan düşünörlere, Allah'ı sorarsanız, size O'nun pek çok sıfatını sayacaklardır... 'Birdir, Sonsuzdur, Her şeyi yapma gücü vardır, her yerde hazır, her şeyi bilir' vs... peki bu sıfatlarını saydığımız şey nedir? Biz asıl bunu anlamak istiyoruz sorusuna, Biz onun sadece sıfatlarını biliriz, kendisinin ne olduğuna aklımız yetmez! O, aklımızın erişemeyeceği mafevk ve müteal (transcendant) bir kudrettir... Ona sadece inanırız" (Kösemihal, 1935: Önsöz).

Durkheim sosyolojisinin temeline dayanan bu çalışma ile Kösemihal, Allah'ın müteal (transcendant) bir varlık değil de bizzat bu dünya içinde bulunan ve müşahade edilebilen

(immanent) varlık olduğu üzerine bir fikir ortaya koyduğunu görmekteyiz. Kösemihal, kutsal kitap taraftarlarının görüşlerine eleştirilerde bulunarak onların “aklımız ermez, bilemeyiz” görüşüne dayalı dedikleri şeyin göklerde değil yeryüzünde bulunduğunu, dolayısıyla Kutsal’ın, doğaya bakarak müşahade ve tecrübe edilebilir bir varlık olduğunu ve O’nu sezebilecekleri görüşünü savunur.

Yani Allah Nedir? sorusuna yönelik cevapta içinde bulunduğumuz dünyanın somut ve soyuttan oluştuğunu duyu organlarımızla algılananları maddi, iç alemde hissettiklerimizin manevi bir süreç olduğunu söyler. Ona göre: “...maddi varlık hem bir zaman içinde cereyan eder, hem de boşlukta yer kaplar; manevi varlık ise salt zaman içinde cereyan eder fakat boşlukta yer kaplamaz. Bununla birlikte topluluk hem insanlar, hem hayvanlar, hem nebatların bir araya gelmesiyle oluşur, lakin insan topluluğu tarihini bilir öteki canlılar bu şuurda değildir. İnsan topluluğu daima değişir; devlet yönetimi, adetleri, zevkleri, hayvanların ise değişmez katılmıştır” (Kösemihal, 1935: 7).

Yani hayvan toplulukları sevki tabii ile insan toplulukları ise sonrasından kazandıkları maharetle idare edilir. Topluluk ruhu manevi bir varlıktır; yani gözle görülmez, elle tutulmaz, boşlukta yer kaplamaz. Topluluk ruhu her şeyi bilir ve her şeyi yapmaya gücü vardır, her yerde ve her durumda hazırdır hangi koşullarda ne yapması gerektiğini bilir, birdir ve sonsuzdur. Topluluk ruhunda bulunan dil, ilim, teknik, sanat, ahlak, husus vs. bizden önce vardı ve sonrasında da var olacaktır. Biz insanlarda; realiteden aldığımız birçok intibaları mükemmelleştirmek ve eksiksiz olarak görmek, realiteyi olduğu gibi değil, iç âlemimizin istediği gibi tasavvur etme, kısası realiteyi idealleştirmek hassası vardır. Kösemihal toplumda var olan bu özellikleri yani birlik, sonsuzluk, yaratıcılık gibi durumları ancak Allah’ta gördüğümüzü, topluluk ruhunun realitesindeki birlik ve devamlılık vasıflarının ide-

alleştirdiği, Allah'ın da "idealiser" edilmiş bir topluluk ruhu olduğunu zikreder (Kösemihal, 1935: 35-45).

Bu görüş etrafında dini ele alan Kösemihal, toplumsalın oluşturduğu yaşam tarzının temellerini Allah'ın sıfatlarıyla bir tutarak topluluk ruhunun da transcendantal bir oluşum olduğuna vurgu yapar.

Konuyu bu yönüyle ele alarak Durkheim'ın görüşleri üzerinden açıkladığımızda Kösemihal'in toplumsalın oluşturduğu yaşam şeklinin, Durkheim'ın totem ile ilgili olarak savunduğu dinin en yalın ve en temel durumu olarak açıklamasına paralel bir görüşü olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Durkheim'ın görüşüne göre dinin en ilkel hali olan totemcilik ile her totem içerisinde bazı ritüeller silsilesi yani belli kurallar, adımlar çizgisinde ilerlemesiyle toplumdaki din anlayışının şekillenmesi anlayışı vardır. Her toplumun din anlayışının temelinde de totemciliğin olduğu yönünde genellemeci bir bakış açısına sahiptir. Durkheim'a göre büyü ve birçok ritüelin temeli dinden gelir. Hatta ona göre oyun ve eğlence de dinden çıkmıştır. Durkheim'a göre "din, bir gerçeği karşılar ama bu gerçeğin dinsel biçimde belirmesi içinde hayal gücünün işlemesi gerekir. Toplum bunu simgeli olarak (symboliquement) temsil eder. Dinsel şeyler dünyası, dış görünüşle, kısmen de hayali dünyadır. Bundan dolayı zihnin özgür yaratmalarına da elverişlidir. Dindeki bu yaratma bazen o kadar güçlüdür ki, bu güç sanat alanında boşaltılır" (Kösemihal, 1971: 165).

Bu açıdan bakıldığında totemcilik ilkeldir ama ilerlemiş dinlerde bulunan bütün nitelikleri içinde barındırır. Bu tartışmalar, oluşumlar içerisinde peki dinsel düşünce gerekli midir? sorusuna yönelik inançlılar yani dini hayatın gerektirdiği ritüellere göre yaşayanların özellikleri ön plana çıkar. Dinsel düşünceye sahip olan bireyler "hayatın sertliğine karşı daha güçlüdür. İnançlı birey, inançsız bireye göre daha güçlüdür. Çünkü dini inanç onları hayat koşullarının üstüne çıkarmıştır. Bunu sağlayan ise tapınma eylemidir. Çünkü

günlük hayatın üstüne yükselmeyi sağlayan, tapınmalardır. Tapınma, inancın sadece dışlaşmış bir görüntüsü değil aynı zamanda inancın kaynağıdır” (Kösemihal, 1971: 160). Bu yüzden Durkheim’a göre toplumu temsil eden ilk kurum dindir. Diğer tüm kurumların temeli de dinden çıkmıştır. Dinin gücü, insanın tinsel (manevi) gücünün ortaya konulmasıdır.

Kösemihal’in dine yönelik açıklamalarını ele aldığı bir diğer eseri olan *Sosyal Doktrinler Tarihi* (1948)⁹ adlı kitabında pek çok sosyoloji okulu ve ekolünü ele alır. Bu eserde Durkheim’ın dine bakış açısını Kösemihal’in şu sözleriyle özetleyebiliriz; “Durkheim’ın anlayışına göre dinin kaynağı topluluğun kendisidir. Din topluluk heyecanı, topluluk ruhudur. Dini tasavvurlar topluluğun karakterlerini temsil eden birer semboldür. Allah veya mukaddes fikirleri de topluluğun şahsileşmesinden başka bir şey değildir” (Kösemihal, 1948: 37). Kısacası din toplumun algısının bir yansıması sonucunda oluşmuştur. Kendi yaşam şekillerinin içerisinde gelişen bu algılamalar “din” altında konumlandırılmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal’in din hususu üzerine düşüncelerini, görüşlerini “*Din Yolu Dergisi*” nin Büyük Din Anketi adlı çalışmasında, görüşmeci Mahmut Yurter’in yönelttiği sorulara yönelik “*Doç. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal Din İçin Ne Diyor?*”¹⁰ başlığı altında görüşlerini dile getirmiştir. Kösemihal’e sorulan sorular ise şu yöndedir:

⁹ “Sosyal Doktrinler Tarihi (1850 den günümüze kadar) - Kitap III. Sosyolojik ve Psikolojik Okullar”, (İstanbul Keteon Basımevi - 1948). Bu eser; Nurettin Şazi Kösemihal’in Edebiyat Fakültesi sosyoloji dersleri arasında sosyoloji tarihine ait verdiği derslerden bir kısmını içeren bir çalışmadır. Birinci ve ikinci kısımları taş basma olarak evvelce bastırılmış ve üçüncü kısmı kitap haline konulmuştur. Ders notlarından ibaret olan bu kitapta Sorokin’in yukarıda bahsettiğimiz eserini esas olarak almış, bazı bahislerine ilave yapmış ve bazılarını bir parça kısaltmıştır. Bu kitabın sonuna Sorokin’in verdiği kendi bibliyografyasından başka Türkçe sosyoloji neşriyatına ait bir kısım ilave edilmiştir. Bu kitapta Roberty, Espinas, Draghicesco, İzoulet, Durkheim, Gumpłowicz, Oppenheimer, şekilci sosyoloji (von Wiese, G.Richard, Stammler), iktisatçı mektep, psikolojik mektep ve buna dâhil olan başlıca sosyologlar, bu mekteplere yönelik tenkitleri vardır.

¹⁰ Bu görüşme, 17 Mayıs 1956 Din Yolu Dergisinde yayınlandığı gibi, aynı zamanda Kösemihal’in Cumhuriyet, Yeni Adam, Yeni İstanbul ve pek çok dergi ve gazetede yazmış olduğu yazılarını toplamış olduğu “Batı Uygarlığı ve Biz” adlı kitabından da derlenmiş halde yer almaktadır.

İslam Dini Hakkında Umumi Olarak Ne Düşünüyorsunuz? sorusuna yönelik olarak verdiği cevabını incelediğimizde toplumların hepsinde örgütlenmiş bir dini hayatın olduğunu söyler. Dinin, en geleneksel toplumdan -burada kabileleri örnek vermiş- en modern – Batı Avrupa- olan toplumlarına kadar bütün toplumsal yapı ve kurumlarını baştan aşağı kapladığını lakin modern Avrupa devleti ile bizim toplumlarımız arasındaki farkın dini yaşama pratiği arasında olduğunu ortaya koyuyor. Batıda din kurumunun bütün canlılığıyla var olması ama gene de toplumsal ilerlemeye engel olmadığını, bizde ise durumun tam tersi olarak din kurumunu geleneğin doğurduğu koruma ve değişmeme güdülerinin gerilemenin ana nedeni olarak gördüğünü ifade etmiştir. Avrupa toplumunda geleneği tutan gücün karşısında, yenileştirici, iyileştirici bir güç olarak modern bilim ve felsefenin varlığının olmasının önemli olduğu vurgusunda bulunmuştur. Bir diğer yöneltelen sor ise;

Taassup Hakkındaki Düşünceleriniz Nelerdir? Sorusuna yönelik olarakta bu noktada aydınların rolüne dikkat çekerek aydınların yenilik getirici, yaratıcı, modern bilim ve felsefenin yayılmasını sağlamada öncü olmalarına vurgu yapmaktadır. Bütün modern ve "laik" toplumlardaki gibi Diyanet İşlerini, korkmadan cemaate aktarılabileceğini lakin bunu yaparken bilim ve felsefenin dinle boy ölçüşebilecek dereceye ulaşmadığı müddetçe din işlerini devletin kontrolünden sıyırmaya çalışmakta tehlikeli bir girişim olarak görür.

Dini Şahsiyet Dışında Milli Şahsiyet Olabilir mi? Bu soruya net bir biçimde açık bir cevabı yoktur lakin bir önceki soruya vermiş olduğu cevapla paralel bir noktada duruş göstereceği aşikardır.

Din İşleri, Din Kültürü Kimler Tarafından İdare Edilmelidir? Buna yönelik cevabı ise, İslam'ın artık Türk İslamlığı, İran İslamlığı, Arap İslamlığı gibi kavimlerin kendilerince oluş-

turduğu bir durum olduğunu, İslam'ın bunların hepsine birden soyut olduğu ve ona göre artık, ancak ulusal kişilik içinde erimiş bir din var olabileceği düşüncesi vardır. Ulusal kişilik dışında tasarlanan herhangi bir din, zihinlerde soyut bir kavram olarak kalmaya mahkum kalır ve hiçbir zaman gerçekleşemez (Kösemihal, 1968: 38-39).

Şekil 2: 17 Mayıs 1956, Din Yolu Dergisi, "Doç. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal Din İçin Ne Diyor?" (Yurter, 1956: 10).

Nurettin Şazi Kösemihal vermiş olduğu bu cevaplarla dini; toplum geleneği, kültürü, yaşam şekli, dili ve örfünden ayrı değil de her toplumun adet ve geleneklerine bağlı olarak şekillenebileceğini vurgulamıştır.

Kısacası Kösemihal'e göre dinlerin "Allah" dedikleri şey, aşkın bir varlık değil, bizzat toplumun kendi yaşayışı içinde

gözlenen bir durumdur. Allah'ı anlamak isteyen pozitif kafalar için sorun yoktur. Allah göklerde değil, yeryüzündedir, Allah'ta görmüş olduğumuz sıfatları topluluk ruhunda da görürüz. Bu görüş tinsel olanı tamamen devre dışı bırakıp dinin tamamen toplumun kontrolü ve etkisinde tutan deist bir yaklaşımdır (Kaçmazoğlu, 2011).

Nurettin Şazi Kösemihal'in din ve toplum ilişkisine dair görüşünde laikliği modern ve batılı bir toplum olma adına atılması gerekli olarak gördüğü adım olarak değerlendirebiliriz. Ona göre, tıpkı batı toplumları gibi bizim toplumda da laiklik ancak pozitif bilimlere, felsefeye yönelerek elde edebileceğimiz, salt batılı bir yaşam şekli doğrultusunda gelişebilir.

Sosyolojizme Bir Eleştiri Olarak Çoğulcu Yöntem Anlayışı

Nurettin Şazi Kösemihal, Emile Durkheim'in sosyolojizm anlayışı ile sosyolojiyi diğer bilimlerden farklı ve üstün koymaya yönelik ortaya koymuş olduğu çalışmalarına karşı argümanlar üretmiştir. Durkheim'in toplumsal olayları "şeyler" olarak gören, bireyin ferdi şuurunu yok sayan, kolektif şuurun baskı ve dışsallığına yönelik olarak toplumu ele alma yöntemine karşı Kösemihal, somut toplum ve soyut toplum ayırımına önem vermiştir. Kösemihal'in bu iki durumun toplumda neleri temsil ettiğine dair fikirlerini anlamak adına özellikle iki çalışması veri sağlamaktadır. Bu çalışmalarından ilki "*Sosyal Realitenin Analizi*" (1953) ikincisi "*Sosyoloji Tarihi*" adlı eserinin 'Giriş' kısmıdır. Kösemihal'in doğayı iki farklı kısma ayırarak ele aldığı bu görüşe göre soyut (abstrait) olarak ele alınan olaylar grubuna madde dünyası (fizik), biyoloji, psikoloji ve sosyoloji dünyası girer; somut (concret) varlıklar olarak ele alınan olaylar dahiline bitki, hayvanlar, insanlar ve toplumlar girer. Somut ve soyut anlayış kavramlarını tam olarak anlamak adına Orhan Hançerlioğlu'nun şu ifadelerine yer vermek uygun olur;

“Somut ve soyut anlayışında bilgi sürecinin etkileşimsel bir birlik içinde bulunan iki belirleyicisi olduğunu söylemekte fayda vardır. Bunu bir örnekle açıklarsak eğer doğada canlı ve cansızın bütünselliği kırmızı çiçek, kırmızı taş, kırmızı böcek biz bu canlıların özelliğini “kırmızı” kavramı ile zihnimizde canlandırırız. Soyut bir kavram olarak kırmızının doğadaki tecrüsesünü somutta buluruz. Yani bütünün niteliğini dile getiren somut kavramıyla zihni olarak soyutlanmış olanın niteliğini dile getiren soyut kavramı, duyuyla kavranan nesnel gerçeklikle us (akıl) ile kavranan nesnel gerçekliği ortaya çıkarır” (Hançerlioğlu, 1996: 352-353).

Sosyolojide toplumu, aşkın ve kolektif şuurun ürünü sayan Durkheim anlayışı soyut anlayışa yöneliktir. Somut toplum anlayışında ise gözlem, istatistik, soruşturma yöntemleri ile yeni oluşan durum ve olayları genelleyerek bunlara yön veren durumların yasalaştırılması amaçlanır.

Emil Durkheim’ın anlayışındaki gibi toplumların oluştuğu bilincin ilahlaştırılarak üst bir unsur olarak görülüp insanın, yaşadığı coğrafyadan, iklimden, kültürden, üretim tarzından soyutlanarak genellemelerle toplumu açıklamak sosyolojinin konusunu daraltan bir bakış açısıdır. Kösemihal’in anlayışında ise insan denen varlık beden ve şuurdan oluşur. Beden onun doğaya yönelik organik tabiata mahzar olan yönü iken şuuru ise psikoloji ve sosyolojik unsurlara tabi olan soyut tarafını izah eder. Bizler bu ikisinin bileşiminden doğan belli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen bir toprak parçasında kümelenmiş olan zümreleriz işte bu nedenden dolayı toplum bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

Nurettin Şazi Kösemihal, toplumun sadece beşer faktörden oluşmadığını vurgular. Ona göre toplum, kendini doğa ve beşerin iç içe geçmesiyle var eder. Kösemihal, doğanın da kendi içerisinde farklı maddesel özelliklerine göre ayırım gösterdiğini söyler. Kösemihal, toplumun unsurlarını ele aldığı

"*Sosyal Realitenin Analizi*" (1953) adlı çalışmasında doğayı sınıflandırma gereği duymuştur. Doğayı iki şekilde sınıflayan Kösemihal, Dünya'nın soyut ve somut varlıkların, olayların bir bütün oluşturması ile var olduğunu izah etmiştir. Yani toplum böylelikle ne sadece fiziki maddi unsurlardan, ne biyolojik olarak beslenme üremeden, ne sadece psikolojik bilinç düzeyinden ne de sosyal olaylardaki toplumsal olgular, kolektif bilinçten ibarettir. Kösemihal, toplumu izah etme süresinde ortaya koyduğu sınıflamada gerçekte tabiatla madde alemi hariç sırf biyolojik, sırf psikolojik sırf sosyolojik alem diye bir şeyin olmadığı vurgusu yatar. Bugüne kadar tabiatla uğraşan fizik, biyoloji, psikoloji, sosyoloji gibi temel ilimler bu iki çeşit sınıflamadan hangisine dahil olabilir? (Kösemihal, 1954: 39) diyerek toplumları tasniflerin ötesinde bütüncül bir oluşum olarak görür. Kösemihal ortaya koymuş olduğu bu düşünceden hareketle oluşturduğu dikotomi (abstrait-concret) üzerinden bir ayrıma giderek bu ikisinin bir aradaki işleyiş sürecine odaklanarak toplum olma sürecini anlatmaya çalışır.

Nurettin Şazi Kösemihal'e göre sosyal realitenin vasıfları (dışlık, basınç) ortaya atarak sosyolojinin konusunu sınırlandıran Durkheim başta olmak üzere hemen hemen bütün sosyologların yalın (abstrait) görüşe dayandıkları ifade eder. Ama bir diğer taraftan gene aynı sosyologlardan pek çoğunun farkına varmadan som görüşe dayandıklarına da dikkat çeker. Bunun sebebini ise yalın (abstrait) görüşün sosyal realitenin sınırını daralttığı yönündeki iddiasıdır. Bu görüşe göre "sosyolojinin alanı sadece kolektif şuurdan; başka bir deyimle ekonomi, teknik, örf ve adet, hukuk, ahlak, din, dil bilgi, terbiye, sanat vs. gibi türlü değerlerden ve bunların maddeye aksetmiş sembollerinden ibaret olmasıdır. Hâlbuki bu değerler alanı som olarak ele alınan toplumun çeşitli katlarından ancak biridir. Bunlar yanında daha birçok katlar vardır. İşte bu yüzden soyut görüşe taraflı olan sosyologlar sosyal reali-

tenin som (concret) şekli olan toplumlarla karşılaşınca, ister istemez bu toplumlardaki değerlerden gayrı unsurları da dikkate almak zorunda kalacaklar, böylece sosyal alanın sınırı genişletilme zorunluluğunda olacaktı” (Kösemihal, 1953a: 40). Oysa Kösemihal sosyal gerçekliği dışsallıkta arayan soyut doğa anlayışının yanında somut toplum gerçekliğinin de unutulmamasına vurgu yapar. Çünkü toplum, zümre dediğimiz olgular belli bir toprak parçası, fizik çevre üzerinde kendilerini konumlandırırlar. Her toplum belli bir toprak parçası üzerine belli bir zümre tarafından oluşur. Kösemihal’in Durkheim’ı eleştirdiği en öncelikli noktalardan biri de bu durumdur. Salt soyut görüş yani toplumu bir zoolog ya da botanikçinin yöntem anlayışına düzeneklerine benzer yollardan ele almak yetersiz kalır.

Nurettin Şazi Kösemihal “somut toplum” kavramını kullanarak, fizik doğa ile birlikte türlü toplumsal kurumların, toplumsal sınıfların, felsefe, bilim, sanat, ahlak, dil, din, teknik vb. gibi bütün değerlerin karşılıklı etkilerini vurgular. (Sağ, 1999: 305). Kösemihal toplumu meydana getiren toplumsal olayların karşılıklı etkileşiminin öneminden söz etmektedir. Lakin olayların toplumdan topluma farklılıklar gösterdiğini söylemesine rağmen, toplumaları ileriye doğru tetikleyen veya dengeye ulaşmasını sağlayan güçlerin karşılıklı etkileşiminden doğan yapısal farklılıkları derinlemesine olarak ortaya koyan açıklayıcı çalışmalar sunmakta yetersiz kalmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, savunmuş olduğu somut ve soyutun bir arada olduğu bütüncül, birey ve toplumun iç içe olduğunu vurguladığı anlayış ile Durkheim yaklaşımına mensup olan, toplumu sadece dışsal olgulardan meydana geldiğini önemseyen yaklaşımlara karşılık eleştirel tutum göstermiştir. Nurettin Şazi Kösemihal’in toplum gerçekliğinde somut ve soyut doğayı bütün halinde görmek vardır. Sosyolojik olarak izlemiş olduğu metodolojide etkilendiği isimlerin yöntem

ve anlayışında da hakim olan durum da budur ve kendisi de bu anlayışa uygun olarak çalışmalar yapmıştır. Benimsediği yöntem ve anlayışı belli bir zemine oturtma adına toplumu ele almış sosyologların görüşlerini eleştiride bulunmakta da geri kalmamıştır. Bir başka ifadeyle Kösemihal, kendi teorik zeminini oluştururken bu zeminin sosyolojiyi özgün kılması noktasında dikkate değer bir çaba göstermiştir. Nitekim onun sosyolojik görüşlerinin zeminini oluşturan "toplumsal olay" kavramında bunu görmekteyiz. Nurettin Şazi Kösemihal'in yöntem anlayışında, Durkheim'ın sosyolojinin nesnesi olarak "toplumsal olay" kavramı önem taşımaktadır. Kösemihal'e göre "toplumsal olayları" ancak sosyoloji bilimi inceleyebilir. Kösemihal de Durkheim sosyolojinin toplumu açıklama noktasında ortaya koyduğu "toplumsal olay" kavramının önemi-ne vurgu yapar.

Nurettin Şazi Kösemihal'e göre toplumsal olgular çoğulcu yöntemle analiz edilmelidir. Kösemihal, sosyolojinin geçmişten gelen neden-sonuç ilişkili simpliste yani tek yanlılık durumunu eleştirir onun yerine karşılıklı etkileşim ve bağıllık durumlarına vurgu yapar yani neden-sonuç kavramları yerine değişke-fonksiyon kavramları üzerinden toplumsal olayları inceler. Bu durumun nedeni ise toplumdaki bir olayın herkes için aynı gelişmediği ve canlı dinamik olan sürecin tek yöne bağımlı değil, çok yönlü bir dinamizme sahip işlevselliğinin olması durumudur (Yıldırım, 2021b: 24-25).

Nurettin Şazi Kösemihal bir sosyal olay veya olguyu ele alırken o olay veya olgu ile ilgili peşin hükümlerden, düşüncelerimizden ve duygularımızdan kurtulmamız gerekliliğini ifade eder. Yani bir sosyolog toplumsal bir olayı inceleyecek olduğu zaman o olay ile ilgili öncesinde yaşamış olduğu tecrübelerden, izlerden ve yaşanmışlıklardan kendini soyutlamalıdır. Toplumsal olguyu kendi bireysel tecrübelerinden ayrı, dışsal bir unsur olarak görmelidir.

Emilé Durkheim'ın yöntem anlayışında var olan ve Kösemihal'in eleştirdiği bir diğer husus, toplumsal olayların incelenmesi sırasında olayın olmuş bitmiş olmasıdır yani "zaman" durumudur. Durkheimcı anlayışta olaylar üzerinden zaman geçerek belli sınırlılıklar ve temeller üzerine gelişen bir süreçten sonra oluşturulmuştur. Yani Durkheim ekolünü benimseyen bir sosyolog, oluş halinde bir durumu ele alamaz, hatta olan durumu bile olmuş bir olgu üzerinden ifade eder. Kösemihal, Durkheim'ı olayları ele alınmasındaki zaman unsurundan eleştirmiştir. İşte bu durum Kösemihal'e göre Durkheim'ın sosyal olayları incelerken olayların olmuş bitmiş, katılmış yönünün incelendiği yönündeki görüşünü desteklemektedir.

Sonuç olarak Kösemihal'in sosyoloji ve toplum anlayışı-na yönelik en net görüşlerini "*Sosyal Realitenin Analizi*" (1953) adlı çalışmasında bulmaktayız. Bunun dışında Gurvitch'ten tercüme etmiş olduğu *Sosyoloji Dergisi*'nde yayımladığı (1947) "*Sosyolojinin Bugünkü Temayülü*", 1967 yılında *Sosyoloji Dergisinde* yer alan makalesi "*Sosyolojide Yöntem*" ve Sorokin'inin toplumları açıkladığı "*Çağdaş Sosyoloji Kuramları*"¹¹ adlı çalışmanın sistematüğinde yazmış olduğu "*Sosyoloji Tarihi*" (1956) ve "*Sosyal Doktrinler Tarihi*" adlı çalışmaların da görmek mümkündür.

¹¹ Sorokin'in Çağdaş Sosyoloji Kuramları adlı çalışması Türkçeye Münir Raşit Öymen tarafından kazandırılmıştır. Kösemihal'in "*Sosyoloji Tarihi*" adlı çalışmasının içerik ele alınan konular kitabın sistematüğü bu eserle benzerliğinde dolayı çalışma birçok görüş tarafından intihal olarak kabul edilir. Bu duruma yönelik getirilen eleştiriler Kösemihal'in *Sosyoloji Tarihi* (1956 basım) eserin bütünüyle kendi çalışmalarının ürünü olduğunu kitabın önsözünde şu sözleri ile dile getirir: ... "Kullandığım kaynaklar kaynakçada gösteriliyor. İkincil kaynaklar arasında özellikle P. Sorokin'in Çağdaş Sosyoloji Teorilerini kullandım. Ama sadece "malzeme deposu" olarak. Aslında "*Sosyoloji Tarihi*" kitabında teorilerin sınıflandırılması ve sistem tamamen kendi bakış açına dayanmaktadır. P. Sorokin'in sınıflandırmasıyla ilgisi yok. Burada, Sorokin'in yukarıda bahsedilen kitabında yalnızca sosyal teorilerin bir sınıflandırmasını yaptığını, ancak sınıflandırmasının dayandığı sentezden bahsetmeyi gerekli görmediğini de belirtmek isterim. Kitabımda çok önemli bulduğum bu noktayı ihmal etmemeye çok dikkat ettim. Bu nedenle, girişi tamamen sınıflandırmanın temeli olan sentezin açıklamasına adadım" (Kösemihal, 1962).

1950 - 1960 Dönemleri Arasındaki Sosyolojik Çalışmaları

Türk sosyolojisinin tarihsel gelişimi çerçevesinde 1950-1960 yılları arasındaki dönem ekoller, yöntemler, anlayışlar açısından çeşitlilik ve verimliliğin kendini gösterdiği dönemdir. Türk Sosyolojisi bu süreçte kendi içerisinde farklı paradigmlar ve kırılmalar yaşamıştır¹².

Türkiye’de sosyoloji her ne kadar Kıt’a Avrupasının yöntem ve anlayışı hakimiyetinde olsa da 1950’liler ile üniversitelerde sosyoloji kürsülerinin çoğalması ile farklı ekollerden yararlanarak toplumsal çalışmaların konusundaki yöntemde değiştirmiştir. Bunun sebebi Amerikan sosyolojisinin araştırmalarda kullandığı yöntem ve anlayışının ampirik ve sahaya yönelik doğrultuda olmasıdır. Amerikan sosyolojinin Türk sosyolojisinde yerini alması ile çalışmalar mikro alanda deneysel (ampirik) yöntemle ele alınmaya başlamıştır.

Bu dönem içerisinde uygulamaya yönelik çalışmaların sosyal bilimlerde artış yapmasında Amerika’nın, II. Dünya Savaşından sonra birçok açıdan güçlü devlet haline gelmesinin payı büyüktür. Bundan ötürü Amerikan Sosyolojisi’ne yönelik olarak Türkiye’de ampirik çalışmalara yönelik ilginin artması, doğrudan ABD’nin politik konumu ile ilgili olan tarihsel gelişimin sonucudur. “ABD’nin II. Dünya Savaşı’nın ardından hegomonik bir güç olarak tarih sahnesinde belirlediği bilindiği üzere, hemen hemen tüm sosyal bilimcilerinin üzerinde uzlaştığı bir husustur” (Öğütte, 2005: Giriş). Siyasi ve sosyal açıdan Türkiye ile ABD arasında gelişen ilişki ister istemez sosyal bilimlerde de kendini gösteren bir durum olarak göze çarpar.

ABD’de kendini gösteren “demokrasi” Avrupa’da var olan elit toplulukların toplumu değiştirme gücüne dayanan anlayışı ters yüz ederek demokrasinin özüne yönelik olarak halkın egemenliğinin olduğu bir toplumda iş gücü, üretim,

¹² Sürecin gelişimi ve dönemler hakkında daha detaylı bilgi çalışmanın birinci bölümünde yer almaktadır.

tüm toplumsal organizasyonlar ve kurumlarında bu perspektiften şekillenmesi savunur. Bu nedenle de demokrasi anlayışı ABD toplumunun Avrupa toplumundan daha farklı daha farklı bir toplum kategorisine taşınmasını sağladı. Kösemihal'in de dediği gibi ABD toplumunu, demokrasi görüşü içerisinde ele alarak bununda sosyal kurumlara, güçlere sonra da tabiat ve insan bilimlerine özelliklede sosyolojiye yansması hususunu önem taşır (Kösemihal, 1962b: 3).

ABD'deki meydana gelen halka yönelme, üretim sürecindeki değişme gibi etkenlere ilaveten, demokrasi kültürünün bu hususta yaşattığı oluşumlar, toplumun belli bir karakteristik çizgide ilerleyerek şekillenmesini sağlar ki bu kısım işte sosyolojinin alanına girer. Demokrasi ahlakı, bu noktada değişken (variable) olarak ABD'nin, Avrupa devletlerinden farklı bir anlayış yansıttığı, Amerika endüstrisinin, ekonomisinin, üretim şekillerinin, kültür endüstrisinin oluşumuna etkisi ve bunlar sonucunda gelişen insan ilişkilerinin dinamiklerinde oluşturduğu süreç Amerikan sosyolojisinin dinamiklerini, Avrupa sosyolojisinin dinamiklerinden farklı kılar.

ABD'nin salt zengin orta sınıfına yönelerek değil de, geniş halk yığınlarına yönelmesi, Amerikan toplumunun izlediği demokrasi görüşünden dolayıdır. Kösemihal'e göre Amerika'nın 1900'lerden sonra belirgin bir şekilde kendini var eden zengin-fakir ayırımının değişmesindeki en önemli nedenler arasında 1917'de başlayan gelir vergileri, veraset vergileri gibi vergiler gelir. Bu vergiler sayesinde zenginlerin birikim yapmasının önlenmesi ve bunlarında hükümet eliyle halka hizmet olarak sunulması iş hayatında, endüstride, ticarete hükümetin kendi yasalarının olması ve Fordizm gibi çalışma koşullarında değişim yaratan bir akımın, sendikaların işçi haklarını koruması... (Kösemihal, 1962b: 4-7) gibi durumları değişimi sağlayan önemli nedenler olarak görür. Bu süreçler demokrasi ve yeni toplumsal dinamiklere göre şekillenen Amerika'yı, Avrupa'dan farklı bir toplum olma

noktasına taşır. Böylelikle demokrasi ahlakının temeli olan halk egemenliği, eşitlik, hürlük, ABD'yi sosyal bilimler adına yöntem açısından farklı bir noktaya taşımıştır. Nurettin Şazi Kösemihal'in bu hususa yönelik "Amerikan sosyoloji anlayışında görülen pratik duygunun sosyolojiyi sadece bir zihin idmanı gibi görmediğini, Amerikan bilginlerinin Avrupalı bilginler gibi insanlığın evrim kanunları, toplumların kadere gibi deneyüstü büyük problemlerle uğraşamazdığını, aile hayatında karı koca, evlat münasebetleri; okulda öğrenci, öğretmen, idareci münasebetleri; çarşıda alıcı, satıcı münasebetleri; fabrikada işveren, müdür, şef, ustabaşı, işçi münasebetlerini ampirik bilgidен sıyrılarak, bilimsel metodun aydınlatıcı ışığından incelediğini vurgular" (Kösemihal, 1961a: 5-6). Amerikalı psikolog ve sosyologların insanların oluşturduğu küçük grupların münasebetlerini çeşitli deneyleme (experimentation) teknikleriyle çözmeye çalışmakta olduğu gerçeğini Amerikan sosyolojisinin Avrupa Sosyolojisinin topyeküncü anlayışından ayıran nokta olarak görür.

ABD sosyolojisinde artık Avrupa sosyolojisindeki gibi daha üst makro düzeydeki kurumlar, değerler, yasalar gibi konular yerine daha spesifik ve mikro temelde deneyleme ve gözlem metoduyla işçi-işveren ilişkisi suçluların toplumda yeri, kadın ve toplumsal cinsiyet, çocuklar ve yaşlılar vs. gibi belli bir alana dair ilişkiler incelenmiştir. Kösemihal bu noktada Avrupalı düşünürleri zayıf görmüş ve Durkheim'a bu hususta şu şekilde eleştiri de bulunmuştur: Durkheim, "sosyolojinin pratik hayata yararı olmasaydı bir dakika bile üzerinde durmaya değmezdi" sözlerine, Kösemihal; Avrupalı sosyologların yarı gözleme, yarı spekülasyona dayanan geniş görüşlü incelemelerinin bilim bakımından çok şüpheli, çok tartışmalı olmasına karşılık; Amerikalı sosyologların kesin gözlem ve deneyleme (expérimentation) metodlarına dayanan dar görüşlü incelemeleri bilim bakımından çok faydalı olduğunu belirtmiştir. "Avrupalı tasarlar, Amerikalı bakar.

Avrupalı geniş amaçlı hayaller kurar, Amerikalı görünen gerçeği derine indirger ” diyerek (Kösemihal, 1962b: 28) böylece Durkheim üzerinden Avrupa sosyolojisinin genel olarak yöntem ve anlayışına yönelik eleştiride bulunmuş olur. Bu eleştirisi Avrupalı sosyologların spekülasyona açık, tasarlanmış deney ve gözlemde bihaber olmaları üzerinedir.

Kısacası Kösemihal’in Avrupa ve Amerika sosyolojisine yönelik izlenimlerini toparlarsak;

Avrupa sosyolojisinde olguların çözümlemesinde tekniğe önem verilmez, bunun yerine sanat, felsefe, tarihten yararlanırlar. Buna karşın Amerikalı sosyologlar olguların incelenmesinde derinlemesine katlara inerek deney ve gözleme başvururlar. Amerikan sosyolojisinde verilerin geçerlilik (validity) ve güvenilirliğine önem verilirken, Avrupa sosyolojisi bu hususa değinmez, Avrupalı bunu daha çok anlama, analiz etme yöntemiyle ortaya koyar. Avrupalı sosyologların çalışmaları daha çok bireysel veya asistanlarıyla birlikte çalışmaları iletirirken, Amerikalı sosyologlar ekip halinde ya da geniş zümrelere ayrılarak bir konuyu farklı farklı dallardan ele alırlar.

Sosyolojinin kendi içinde yaşadığı tüm bu yöntemsel gelişim oluşum sürecinin anlayışındaki farklılık üzerine bahsin yapılmasının nedeni, Amerikan sosyolojinin anlayışında var olan derinlemesine gözlem yönteminin nasıl oluştuğunun temelini kavramaya yöneliktir.

Tecrübi Sosyoloji ve Monografik Çalışmalara Yöneliş

Amerikan sosyolojinin yöntem ve anlayışını niteleyen derinlemesine gözlem ve mikro çalışmaların ülkemizde yapılmasını benimseyen ve destekleyen aynı zamanda bu alan üzerine çalışmalarda ortaya koyan Nurettin Şazi Kösemihal, Amerikan sosyolojisinin yöntem ve anlayışının temellerini anlamak adına Paul Descamps’ın Sociale Science ekölü-

nün anlayışını oluşturan "*La Sociologie Experimentale*" eserini Türkçeye "*Tecrübi Sosyoloji*" olarak çevirmiştir. Kösemihal, ekolün ilerleyişini eserin önsözünde belirten bir yazı yazmıştır. Bu yazıda "Science Sociale ekolü Le Play tarafından kurulduğunu, Tourville tarafından monografiler için analiz cetveli hazırlandığını, Demolins tarafından popülerize edildiğini ve yüzlerce anketçi tarafından da malzemesinin hazırlandığını dile getirmiştir. Ekolün çalışma metodunu en iyi şekilde anlatan kitabın P. Descamps'ın *Tecrübi Sosyoloji* eseri" (Kösemihal, 1950: Önsöz) olduğunu ifade ederek tecrübü sosyolojisinin tarihsel gelişimine kimin nasıl katkılar sunduğunu detaylarıyla ele almıştır.

Tecrübi sosyoloji anlayışına dayalı çalışmaların ne denli önemli olduğunu vurgulayan ve bu çalışmaları destekleyen Türk Sosyoloji Cemiyeti bu yöntemin toplumsal durumları analiz etmede daha detaylı bulgular sunduğu yönünde beyanda bulunur. Bu cemiyetin üyelerinden biri olan Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*'nde (1947) Cemiyet ilmi (Science Sociale) nin ve monografi metodunun kurucusu olan F. Le Play'nin (1806 - 1882) 1855'te yayınladığı 6 ciltlik "*Avrupa İşçileri*" adlı eserindeki işçi ailelerine ait 36 monografiden biri olan "*Tecrübi Sosyoloji: Le Play'nin Bütçe Monografilerinden Bir Örnek*" çalışmasını tercüme etmiştir. Bu çalışmasında Le Play, balıkçı bir ailenin geçimini ele alınmıştır. Le Play araştırmasında bilhassa işçi ailelerine ehemmiyet vermiştir çünkü kendisine göre; "İşçi aileleri dar gelirlidirler. Onun için bu ailelerin - zengin ailelere nazaran - muhitlerine olan bağılıkları daha fazladır. Böylece işçi ailelerinin monografik tetkiklerini temel olarak ele alan Le Play, bu ailelerin gelir ve giderini tespit etmekle, bu aileler hakkında tam bir fikir edinebileceğini sanmıştı. İşte bütçe monografileri böyle kesin rakamlara dayandığı için, matematiğe dayanan bir terbiye ile yetişmiş olan Le Play'i adeta büyülemişti" (Le Play, 1947). Kösemihal, yaptığı çeviriyi dergide ele alarak monografik çalışmaların önemi ve geçerliliğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, Le Play'nin aile monografisi incelenmesinden etkilenererek Türk toplumunda var olan gelişmelerinde benzer çalışma yöntemiyle anlaşılabilceği fikri ile Fransız toplumu ve Türk toplumu arasındaki gelişimin benzerliğini ortaya koymak adına 1950'de "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişimi" adlı Sosyoloji Dergisinde bir makale yayınlamıştır. Makalesinde Fransa'daki sosyolojik hareketler ve Türkiye'deki gelişmeler arasında benzer yönleri şu şekilde özetler:

a) Her iki memlekette de sosyoloji pratik zaruretlerle doğmuştur, her ikisinde de başlıca amil sosyal buhrandır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18.yy'da başlayan çöküntüyü önlemek için alınan tedbirlerin (Islahat, Tanzimat, I. Meşrutiyet) hepsi de boşa çıkmıştı. Abdülhamit istibdadıyla bu buhran büsbütün artmıştı. İşte bizde sosyoloji hareketleri tam bu sıralarda başladı.¹³

b) Nasıl ki Fransa'da ilim temeline dayanan iki sosyolojik cereyan belirmişse aynı şekilde hasta olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da ilmi temele dayanan iki sosyoloji belirmiştir.

c) Fransa'da Le Play mektebi Comte-Durkheim mektebinin tersine olarak ne üniversitelerde, ne liselerde yer almış, ne de herhangi bir devlet yardımı görmüştür. Aynı şekilde bizde de Prens Sabahaddin tarafından temsil edilen Le Play mektebi; Gökalp'in temsil ettiği Comte-Durkheim mektebinin tersine olarak –son on, on iki sene müstesna- ne üniversite kürsülerimizde, ne liselerde yer almış ne de herhangi bir devlet yardımı görmüştür (Kösemihal, 1950: 123-124).

Monografik çalışmaların, toplumun kalkınmasındaki önemi üzerine dikkat çeken Kösemihal, bu alanın gelişmesini Yeni İstanbul gazetesinde yazdığı 03.07.1953 tarihli "Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu ve Prens Sabahaddin'in Yeri" ve 04.07.1953 "Prens Sabahaddin'in Hayatı ve Sosyolojisi" köşe yazılarında Le Play mektebinin metodu olan monografik çalışmaları bir çö-

¹³ Sosyoloji bu dönem tam anlamıyla bir bilim olarak kendini ortaya koymasa da bu dönem içerisinde gelişim gösteren fikir akımları, ideolojiler, ülkenin değişimi hususunda rol oynamıştır.

züm olarak değerlendirir. Konu üzerine yazı dizisinde şunları belirtmiştir:

"... 15 yıldan beri İstanbul Üniversitesinin Edebiyat ve İktisat Fakültelerindeki Sosyoloji kürsüleri Le Play'nin tecrübi sosyolojisini benimsemiş bulunuyor. Hocalar her fırsatta Anadolu'nun köylerini incelemeye gidiyorlar. Talebeler monografik çalışmalara teşvik ediliyor. Yalnız memleketin her bölgesindeki köylerin kasabaların şehirlerin yerinde tetkike dayanan birer monografisini hazırlamak, arxivler kurmak çok geniş bir organizasyona ihtiyaç gösterir. Bu büyük işi de öyle sanıyoruz ki ancak Milli Eğitim vekâletine bağlı memleketin her tarafına dal budak salacak geniş bir teşkilatla başarmak mümkündür... memleketimizin ilmi esaslara dayanan analizi yapılmadıkça ileri sürülecek ıslahat programları tecrübeyle tahkike muhtaç bir takım faraziyeler indi bir takım hükümler olmaktan ileri gidemeyecektir. Bu itibarla milletçe kalkınmamız ancak ve ancak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, Türkiye monografilerini tanzim edecek, arxivini hazırlayacak, böyle bir büroyu kurmakla mümkün olacaktır (Kösemihal, 1953b:2)."

Tüm bu noktalar göz önüne alındığında, tecrübi sosyoloji anlayışının kalkınma üzerinde ne denli önemli veriler sağladığı ve bu doğrultuda kullanılan monografi tekniğinin, ülkemizdeki çalışmalarda varlığını göstermeye başlamış olduğunu gösterir.

1950-1960 arasında Türk sosyolojisinde çalışma konusu açısından önem taşıyan köy meselesi modernleşme, batılılaşma, Anadolu coğrafyasının yapısal yönünü analiz etme gibi durumlar pek çok sosyolog açısından dikkate değer konular olarak görülmüştür. Nitekim köy çalışmalarına asıl yöneliş Ankara ekolünden gelen isimlerde daha fazla görülür. Buna örnek verilecek birçok değerli çalışma ve isim vardır lakin bu başlık altında diğer çalışmalara yer vererek esas alınacak olan Karataş Köyü'nün önemini kaybettirmeden, bu çalışmanın monografik köy çalışmaları arasında yerini açıklamak konunun kapsamı içerisinde önem taşımaktadır.

Karataş Köyü monografi adlı çalışma, 1948 yılının Eylül ayında Antalya vilayetinin Döşemealtı nahiyesine bağlı Karataş köyünde Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Doç. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal ve Asistan Dr. Cahit Tanyol'un birlikte yerinde yapmış oldukları bir çalışmadır. Bu alan incelemesi Maurice Bures ile Ph. Robert'in köy monografileri için hazırladıkları taslak planı örnek alınarak yapılmıştır (Sencer, 1962: 237). Bu planı Mehmet Ali Şevki "*Memleketi Tanıma Yolu I- Monografik Tetkiklere Doğru*" (1931) adlı çalışmasında detaylı bir şekilde açıklamıştır. Mehmet Ali Şevki, "ilmi mahiyet alabilecek müşahedelerin, monografilerin yapılması, çoğaltılması ve bunların mukayesesi sayesinde Türkiye'de yaşayan cemiyeti tanıyabileceğimizi ve bunun içinde memleketi tanıma için bir anket planının gerekli oluşuna vurgu yapmaktadır. Bununla elde edilecek neticeyle, memleket hayatını daha ince bir tahlile tabi tutarak, hadisatlar arasındaki bağları daha sıhhatle kavranabileceğine" değinmiştir (Şevki, 1931: 3-4). Bu ifade bize monografik çalışmaların neden ehemmiyetle üzerinde durduklarına yönelik bir fikir beyan etmektedir. Toplulukların etnik, kültürel, din, dil, örf ve adetleri ancak mikro yöntem ile derinlemesine tespit edilebilir. Yapılan bu derinlemesine analizler o topluluğu diğer topluluklardan nasıl ayrıldığı yönünden sonuçlar ortaya çıkarır. Topluluklardan elde edilen veriler ile o topluluğun değerlerlerine uygun kalkınma ve gelişme planları yapılır.

Karataş Köyü monografisi de köy monografilerini incelemek üzere ortaya konulan taslak planı doğrultusunda yapılmış bir çalışmadır. Köy hakkında ilk olarak sunulan bilgi nerede mevzilendiğın coğrafi konumunun tam olarak nerede şekillendiğı, komşu köyleri ve bu köylerle olan etkileşimleri yani fizik konumuna yer verilmiştir. Daha sonrasında köyün başlıca geçim kaynakları, ürün başına alınan verim, kültürel ve sosyal etkinlikleri, ulaşımı, köyde var olan hane başına dü-

şen kişi sayısı vs. gibi köye ait özellikler veriler sayısal şekilde çalışmada yerini almıştır (Ülken, Kösemihal vd.1948: 85-96).

Bu köy monografisi çalışması bir yerde yerleşik bir topluluğu derinlemesine tüm katmanlarıyla anlama adına detaylı veriler sunması yönünden desteklenmiş ve dönem içerisinde monografi tekniği birçok sosyolojik araştırmada kullanılmıştır.

Derinlemesine Sosyoloji ve Mikrososyoloji Anlayışı Üzerine Nurettin Şazi Kösemihal'in Tespitleri

Derinlemesine sosyoloji anlayışı, Georges Gurvitch¹⁴ tarafından 19.yy sosyolojisinde hakim olan toplumu tek boyutta ele alma çabası içindeki anlayışa eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal gerçekliğin (realite) çok boyutlu olduğu fikrini öne sürerek ortaya koyduğu anlayış "derinlemesine sosyoloji" anlayışdır. Türk sosyolojisine Gurvitch'in bu anlayışını tanıtan ilk ve en önemli isim ise Nurettin Şazi Kösemihal'dir. 1950-1951 yılları arasında Sorbonne Üniversitesi'nde Gurvitch ile çalışmıştır. 1958-1959 yılları arasında da Amerika'da konuk profesör olarak bulunmuştur (Kara, 2008: 719). Derinlemesine sosyoloji anlayışının öncüsü olan Gurvitch üzerine nitelikli çalışmalarda bulunmuş olan bir diğer isim ise Kadir Cangızbay'dır. "*Gurvitch Sosyoloji*"si (1999) adlı eseri ile Gurvitch'i hayatını ve yöntemi olan derinlemesine sosyolojiyi anlayışını eserinde detaylı incelemiştir.

¹⁴ Georges Gurvitch, Rus ihtilali sırasında ilkin Orta Avrupa memleketlerine göç etmiş, sonra da Fransa'ya yerleşmiştir. Otuz yıldan aşkın Fransa'da yaşayan Gurvitch Bordeaux, Strasbourg gibi üniversitelerde hocalık yapmış 2. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Amerika üniversitelerinde misafir profesör olarak ders vermiş daha sonra Sorbonne'daki sosyoloji kürsüsünde yer almış. Ayrıca Güney Amerika'da, İngiltere'de ve daha birçok Avrupa memleketlerinde birçok konferans vermiştir. 1953 yılında da İstanbul'da İÜ Edebiyat Fakültesinde "*Les Déterminisme Sociaux Et La Liberté Humaine*" adlı altı konferans vermiştir. Bu konferanslar Kösemihal tarafından "*Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*" ismiyle tercüme edilerek yayınlanmıştır (Kösemihal, 1954: 141).

Bu anlayışın özünde alt yapı ve üst yapılardan meydana gelen toplumsalı oluşturan çeşitli katlar birbirlerine girmiştir ve birbirlerine karşılıklı tesir halindedir. Derinliğine katlara bakacak olursak nesnel (objektif) gözleme en elverişli olan morfolojik temeli görülür. Bunun neticesinde gözlemler sonucu oluşan belli toplumsal veriler oluşturulur. Sosyal roller, kolektif duruşlar (attitude), semboller, buluşçu (novatrice) ve yaratıcı gidişler, değerler ve kolektif fikirler, nihayet kolektif zihniyet (zihni haller, kolektif kanaat ve fiiller). Her bir katında da düzlüğüne “Biz” ler ve “Başka” larıyla münasebetler gibi türlü sosyal bağlar veya “toplumlaşma şekilleri” arasında özel zümreler... bu gibi toplumsal veriler toplumsal gerçekliğin tam olarak kendisidir. “Toplumsal verinin, bilimsel bir nesne haline geçmesi ise ‘derinlemesine’ bir düşünsel tutumla en gizli ve örtülü olanı ayırt etmekle olur. Bu ayırt etme süreci ise önce morfolojik ve ekolojik düzey, sonra örgütlenmiş belirgin toplumsal mekanizmalar, toplumsal modeller, örgütlenmiş mekanizmaların dışında meydana gelen kolektif davranışlar, kolektif değerler vs. bu derinlemesine katlar, gerçek nitelikleri ancak bir toplumsal çerçeveler tipolojisi sayesinde anlaşılabilir gerçek toplumsal birimler içinde gözlenebileceğine vurgu yapar” (Cangızbay, 1999: 155-161). Kösemihal bu iç içe geçmişlik halinde olan katmanları, sosyal gerçekliği oluşturan derinlemesine araştırılması sırasında analizlerde dikkat edilmesi gereken şu noktalara vurgu yapar:

- Sosyal gerçeğin en derin veya en yüzde katlarından bahsederken değer yargılarından (judgements) sıyrılmak lazımdır. En derin veya en yüzde denildiği zaman hiç bir suretle en değerli veya en değersiz, en tesirli veya en tesirsiz, en köklü veya en köksüzdür manası çıkarılmamalıdır. Yani katmanlar arasında bir üstünlük veya gereksizlik durumuna değinmemek gerekir. Morfolojik anlamda var olan katmanın semboller, fikirler, değerler, ülkülerden daha derin yada tam tersi bir durumun diğerinden

değerli olduğu savunulmaz. Her kat birbirine bağlı ama kendi içerisinde bağımsız gözlemlerle açıklanır.

- Sosyal gerçeğin bütün katları birbirlerinin içine girerek ayrılmaz bir bütün teşkil etmişlerdir. Bunları birbirlerinden ayırmağa kalktınız mı, Sosyal gerçeğin unsuru olmak karakterini kaybederler. Bu katlar daima parçalanamaz ve irca edilemez "Topyekûn Sosyal Olay" alanıdır. (Kösemihal, 1955a: 73-74).

Toplumsal gerçeklik böylelikle bir bütün aracılığıyla ortaya çıkar. Bütün dediğimiz "toplum" ise belli bağlaşma şekilleriyle ortaya çıkar. Bu bütün iç içe geçmiş ve birleşiktir. "Biz" dediğimiz kavramın temeli buradan ortaya çıkar. Örneğin bir ailenin "biz" olması ebeveynler ve çocukların bir arada ortam bir eylem ve değerler üzerinde oturması ile oluşur.

Mikrososyolojik araştırmaya tabi "community" denen grupların incelenmesi ile incelenen grupların yüzeyselliği kaldırılır, toplumsal (sosyal) bağlaşma içinde var olan farklılıkların görünürlüğünü sağlar. Kösemihal, Sosyoloji Dergisi'nde ele aldığı Gurvitch'in sosyoloji anlayışını incelediği *Gurvitch Sosyoloji I - II - III* makalelerinde bu anlayışın temel paradigmasını ele almıştır. Mikrososyoloji üzerine ise bütün görüşlerini *Gurvitch Sosyolojisi - III* (1957) çalışmasında dile getirmiştir. Bu çalışmasında sosyal bağlaşmanın, zümre tiplerinin ve topyekûn toplumun yatay ve dikey düzeyde birbirini bağlı ve ancak birbirleri üzerinden anlaşılacağına vurgu yapar. Makrososyolojinin topyekûn toplumu ele alması esnasında sosyal bağlaşma ve som olarak nitelendirilen zümrelerin oluşum ve etkileşim sürecini göz ardı ederek salt makro düzeyde toplumu anlamlandırmak eksik kalacağı yönüne vurgu yapar. Bu nedenle mikrososyolojik düzey denilen sosyal bağlaşma ve zümreler ele alındığında makro sosyolojiye de geçiş yapılmış olur. Bu hususta Kösemihal mikrososyolojik tipten ya da "sosyal bağlaşma" şekillerinden ne anlaşılması gerektiği bu çalışmada belirtir. Bunun için de ilkin yanlış

görüşlerden sıyrılmağa çalışılması gerektiğini söyler. “Sosyal gerçekliğin (realite) en ilkel unsurları; -derinliğine bütün katlarda- bütüne çeşitli şekillerde bağlı olarak teşekkül ederler. Başka bir deyimle bu en ilkel unsurlar yani “sosyal bağlaşma şekilleri” her bir gerçek kolektif birlikte birbirleriyle çatışarak denkleşirler” (Kösemihal, 1957: 105) sözleriyle analizlerin birbirine bağlı şekilde değerlendirilmesine vurgu yapar. Sosyal gerçeklik ve sosyal bağlaşma şekilleri arasındaki ilişkinin özelliklerine değinerek ikisi arasındaki bağlantıyı şöyle açıklar: “zümreler içinde bulunan “sosyal bağlaşma şekilleri” (formes de sociabilite) nin en genel ve en yalın sosyal tipleri teşkil etmelerindendir. Onun için de “yalın - som” (abstrait - concret) tipler olan zümrelere ve sosyolojide en som (concret) tip olan topyekûn toplumlara göre çok daha sık olarak tekrarlanırlar. Zümrelerin farklı kesimlerle kombinasyonu mikrososyolojik açıdan önem taşır ve sosyal yapıların tasvirinin daha objektif yapılmasına yol açar” (Kösemihal, 1957: 105). Bu anlayış çerçevesinde mikrososyolojik tiplerin (sosyal bağlaşma, zümreler) analizi gerçekleşmeden topyekûn toplumu (en som) analiz etmenin anlamsız bir çaba olduğunu belirtir. Bu iç içe geçmişlik, nirengilik¹⁵ toplum hakkında daha çok veri ortaya koyar.

George Gurvitch, 1953 Mayıs’ında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde 6 konferans vermiştir. Onun ülkemizde bu denli tanınmasında payı olan Nurettin Şazi Kösemihal bu konferansları çevirip kitap haline getirilen “*Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü*” adlı altındaki konferansları derleyerek yazılı hale getirir. Bu çalışma aslında Gurvitch’in 1955’te yayınladığı “*Déterminismes Sociaux et Liberté Humaine*” çalışmasının ana hatlarını verir. Bu kon-

¹⁵ **Nirengi:** Bir soru ya da temaya değinmeye çalışılan araştırmada daha fazla kuramsal perspektiften araştırmacıdan yararlanmayı, sağlam sonuçlara ulaşmak için mikro ve makro düzeydeki araştırmaları birleştirerek bunların birbirini tamamlaması ve doğrulaması amacıyla kullanıldığı gösteren bir terim (Marshall,1999: 532).

feransların toplu bir şekilde çevirisini Kösemihal, 1958'de tamamlamıştır. Kösemihal aynı zamanda Gurvitch ile birlikte Paris'te çalışma fırsatı da bulmuştur (Cangızbay, 1999: 15-19). Bu nedenden dolayı Kösemihal, Gurvitch üzerine yapılacak çalışmalarda, başvurulacak önemli kaynakların başındadır.

G. Gurvitch' in 1955'te yayınladığı "Déterminismes Sociaux et Liberté Humaine" nin ana hatlarını veren bu konferansların içeriğine değinecek olursak ana konu, var olage-len insan iradesi ve yasalar üzerine yapılan tartışmalar üzerine beyan ettiği fikirler etrafında şekillenmiştir. Çalışmayı tercüme eden Nurettin Şazi Kösemihal (1958) insan hürlüğü-nü determinizmden ayrı kılan zorunsuzluk, kesiklilik, kudret ve üstünlük gibi özelliklerinin yanı sıra hürlüğü; "olmak-ta olanlar", "önceden kestirilmesi mümkün olmayan bin bir sürprizle dolu olaylar" gibi özellikleri de taşıdığını ifade etmiştir. Determinizm ise "olmuş bitmiş" sonuçları kesinleşmiş tamamlanmış netlik alanı sunduğunu söyler. Determinizm de olaylar zorunlulukla, herhangi bir kesintiye uğramaksızın belli yasalar işleyişinde gerçekleşir. Gurvitch' in bu konferanslarla aktarmaya çalıştığı sorunsalı Kösemihal yazdığı önsözde şöyle dile getirir: "Gurvitch bugünkü toplumlarda kolektif ya da ferdi yaratma hürlüğü'nün sosyolojik determinizmin kumanda manivelasını ele almak eğiliminde olduğunu, işin nereye varacağını, iyi mi kötü mü olacağını da şimdiden kestirilemeyeceğini belirtir ve Bizler, fert, zümre, sınıf, toplum olarak kaderimizden yükselme ya da alçalmamızdan hiçbir zaman kendimizi bu derece sorumlu duymamışızdır. Yaratma hürlüğü'nün, determinizmleri hükmü altına almaya çalıştığı bir çağda, kaderimiz ancak ve ancak kendi çabamıza bağlı olabilir." diyerek bireyin aktifliğine ve özgür iradesine vurgu yapar.

Gurvitch konferansının ilk serisinde ele almış olduğu başlık "*Determinizm ve İnsan Hürlüğü Probleminin Bugünkü Durumu*" şeklinde determinizm ve insan hürlüğü proble-

minin bugünkü durumu, determinizmi salt topluma, insan hürlüğünü de salt ferde bırakma yanlışlığı, sosyal determinizm ve sosyolojik determinizm başlıkları altında irdeler. Determinizme geldiğimizde kesin bilimlerin, daha mikro araştırmalar yapan (hücre çekirdeği fiziği gibi) ve onların öne sürdükleri metodolojik tartışmada mikro araştırmaların, eski determinist görüşe hücum ettiği, özellikle “aynı sebepler aynı sonuçları doğurur” ya da “tabiatın tümel bir düzen bağlı olduğu” varsayımına şiddetle eleştiride bulunur ve artık bu görüşün kabul edilemeyeceğini belirtir. Lakin buna istinaden determinizme karşıt mantık üstü deneyüstü (transcendante) veya metafizik bir gerçekliğe bağlanmanın da bir o kadar yanlış olduğuna vurgu yapar.

Hürlük, kendisinden kurtulmak isteyen insanın ve toplumun peşini bırakmaz. Çünkü hürlük çeşitli sosyal determinizmden ne eksik ne de fazla olmak kaydıyla insanlığın ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan hürlüğü için her türlü bütünden parçaya geçiş denemeleri onun varlığını yok etmek ondan kurtulma çabasıdır. Hürlük sadece duyulur, yaşanır, tecrübe edilir ve sonra tasviri yapılır. Hürlük tasarım ve yaratım sürecidir. Burada determinizmi topluma, hürlüğü ferde bağlamak yanlış bir tutumdur. Toplumu sadece gelenek görenek ve sabitlikten ibaret görmek, katı organizasyonlardan, süreklilik ve yeknesaklıktan ibaret görmek yanlış bir tutumdur. Yenilikleri, teşebbüsü, icadı, yaratmayı, kesikliği, zorunsuzluğu ferde mal etmek yanlıştır.

Sosyal gerçek (realite) de bu girişimleri, icatları, zorunsuzluğu görmek mümkündür. Sosyal gerçeğin katları, derinliğine, tabakalara bakıldığı zaman da kurallara uymayan, sosyal rollerin önceden kestirilemeyen, aktif, kolektif duruşlarında esnek, icatçı, yaratıcı, sezgi ve yargı gibi iradeyle çeşitli kılıklara bürünebilen kolektif zihni fiillerde göze çarpar. Yani sosyal gerçek, devamlı bir değişme ya da devrim içindedir. Göçler, ihtilaller, grup ayaklanmaları, direniş ve protestolar

buna girer. Sosyal gerçeklik bu nedenle, tabakalara inilerek araştırıldığında bizlere değişimi anlamamız adına daha net veriler ortaya koyar.

Gurvitch'in konferansta bahsettiği *"Determinizm Ne Değildir?"* başlığı altında aktardığı bilgiler determinizmi yeni bir tanım arayışı içinde olmuştur. Bu hususta determinizmin en katı şekilde bir kadercilik olmadığına vurgu yapar. Yani determinizm ne kadercilik ne de zorunluluktur. Fakat ne yazık ki sosyologların bu teşebbüs içinde olduklarını belirtir. Gurvitch'in bu noktada değindiği kadercilikten kastı ise şöyledir; "Kader mukadder, kaçınılmaz olandır. Kader denen şey aşkın (transcendantal), bilinmez bir otorite tarafından idame edinilen bir güç olarak görülür. Determinizm kaderciliğin zorunsuzluk ve kesikliğine karşı durmuştur. Doğru olan bir determinizmde çokçuluk yani relativlik yoktur. Bu yüzden de determinizm metafizik, mistik, aşkın bir durum değildir" (Kösemihal, 1958e: 11-12).

Bu aşamadan sonra determinizm kavramının faraziyesini (hipotez) tanımlarken şunları aktarır:

"Tikel (particulier) olguların – durumlarını belirtmek, açıklamalarını yapmak amacıyla – yaşanmış, bilinmiş, kurulmuş ama da-ima zorunsuz (contingent) olan çeşitli gerçek kadrolardan veya som (concret) dünyalardan birinde tamamlanma (integration) sıdır. Bu tamamlanma seçilen gerçek dünyanın ya da kadronun 'relatif' bir tutarlılıkta olmasını kesikli ile sürekli arasında çeşitli aracı zamanlardan birinde cereyan etmesi gerekir. Kısacası determinizm, çeşitli alanlarda, çeşitli katmanlarda ampirik çalışmalar yapılmasını sağlar" (Kösemihal, 1958e: 18).

Nurettin Şazi Kösemihal'in Gurvitch'ten etkilenecek sosyolojik çalışmalarında kullandığı yöntem anlayışı olan "çoğulcu yöntem" anlayışının temelinde de Gurvitch'in toplumları derinlemesine inceleme anlayışı yatar. Bu anlayış içinde aynı zamanda Durkheim'in kolektif şuurun dışsallığına yönelik bir eleştirel tutum yatmaktadır. Toplumların çeşitli olayların,

öğelerin (element), katmanların (tabaka), sınıfların, değerlerin birbirine olan karşılıklı etkileşimden meydana gelen hareketli dinamik, bir dengede olduğunu ifade eden Kösemihal, toplumlar hareketsiz birer denge sistemi içinde ancak değişme ve canlılıktan yoksun katılaşmış birtakım varlıklar halini alacaklarını ve her toplumun da birbirinden ayrı karakterisrik özelliklerinin olduğunu söyler. Her ne kadar toplumlar benzer özellikler gösterebilirler bile aynı tipe bağlı toplumların dahi kendilerine has durumlarının olduğu ve toplumların devamlı bir değişim içinde olduğunu vurgular (Beşirli, 2008: 772-774). Bu nedenden ötürü Kösemihal bir toplumda meydana gelen olayın ve var olan bir öğenin başka bir toplumda aynı etki yaratmayacağını belirtir. Yani bu noktada vurgulamak istediği şey karşılıklı etkileşim sürecinin dinamikliğini belirtmektir. Karşılıklı etkileşimin bir dengesi olan toplumları, bu öğelerden herhangi biriyle, ya da birkaçıyla açıklamak isteyen bu yöntem ve anlayışı tercih edenler, daima bütünü parçasıyla anlatmak çabasında olarak yanlış bir toplumsal analiz yöntemi izlemiş olduklarını söyler. Kösemihal bunu “simpliste” ya da “tek yanlı nedensellik” olarak belirtir. Durkheimci anlayış olarak belirttiği bu yöntemeye yönelik olarak getirdiği bir diğer eleştirisi de parçaya önem vermeden bütünü genel bir doğru olarak kabul görmeye yönelik olan çalışmalarıdır. Bu anlayış üzerine olan fikirlerini *Türkiye’nin Düzeni Üzerine* (1969) adlı çalışmasında şöyle ifade eder:

“Simpliste” ya da “tek yanlı nedensellik” diyebileceğimiz bu yöntem günümüz sosyolojisinde yerini “karşılıklı bağıllık” yöntemine bırakmıştır. Karşılıklı bağıllık yani çoklu nedenler yönteminde “neden-sonuç” kavramları yerine “değişken-fonksiyon” kavramları geçmiştir. Örneğin bir toplumun dengesini meydana getiren çeşitli olaylardan: “A” ekonomi olayını, “B” coğrafya çevresini, “D” dinini, “E” hukukunu “F” ahlakını gösterebilirsin. “Simpliste” yöntemeye dayanan bir araştırmacı, “A” ekonomi olayını “neden”, başka bir deyimle

"A" olayını toplumun bütün diğer olaylarını etkileyen üstün bir olay sayarsa, B, C, D, E, F'yi bu ekonomi olayının birer sonucu olarak gösterir. Bir başka "simpliste" araştırmacı da diyelim "D" din olayını "neden" saysın, bu sefer diğer A, B, C, E, F olayları bu din olayının birer sonucu olacaklardır. Bu şekilde bir yöntemeye dayanan araştırmacılar önemli gördükleri olaylardan biriyle, toplumun bütün diğer olaylarını anlatmaya eğilirler. Örneği bu noktada Marx'ın alt yapı ve üst yapı kavramlarında üretim şeklinin alt yapı olduğunu toplumu oluşturan diğer kurumların (din, aile, eğitim, devlet...) üretim şekilleri tarafında belirlendiğini vurgular. Aynı durumu Weber'in toplumu ele alış şeklinde de görmek mümkündür. Dinsel yaşam şeklinin diğer kurumların temelini oluşturma yönündeki vurgusunu örnek gösterebiliriz.¹⁶

"Oysa fonksiyonel karşılıklı bağlılığa, yani değişken – fonksiyon ilişkisine, dayanan bir araştırmacı bu A, B, C, D, E, F olaylarından sırayla her birini birer birer değişken olarak ele alır, diğer olaylarla olan fonksiyon ilişkisini araştırır. Böylece bir toplumu meydana getiren bu olaylardan yalnız biri neden, ötekiler de bunun sonucu olmaz; tersine bunlardan her biri aynı zamanda hem neden, hem de sonuç olurlar. Kısacası toplumu meydana getiren bu olaylardan her birinin diğerine olan etki oranı belirlenmiş olur" (Kösemihal, 1969: 4).

Nurettin Şazi Kösemihal bu anlayış çerçevesinde D. Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" eserinde değinmiş olduğu toplum kalkınması gibi son derece karmaşık, çok yönlü bir toplumsal olayı bu şekilde tek yönlü nedenselliğe dayanan bir yöntemle anlatmanın yetersizliğine vurgu yapar. Kösemihal, Avcıoğlu'nun çalışmasını, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar uzanan Türkiye tarihinin salt ekonomi eksemine dayanan bir görüş olduğunu belirtmiş ve bunu eksik bulmuştur. Kösemihal bu çıkarımlarını ise D. Avcıoğlu'nun ileri sürdüğü şu cümlelerden yola çıkarak ortaya koymuştur:

¹⁶ Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eser de Püriten ahlaka göre yaşam şeklini süren kesimin zenginleşmesi sosyal yapı ve yaşam şekillerinin izlemiş oldukları çileci ahlak anlayışından kaynaklandığını ele alır.

“Tanzimat hareketi, hukuk planında dahi Batılılaşma değil, Batının sömürgeci olma hareketidir”. Tanzimat gibi son derece karmaşık, çok yönlü bir toplumsal hareketi gene tek yönlü nedenselliğe dayanan bir yöntemle anlatmaya eğilimli olduğunu göstermektedir. Eğer Tanzimat, salt ekonomik yönüyle ele alınırsa evet buna sömürgeleşme oluşumu gözüyle bakılır ama töre, adet, hukuk, öğretim eğitim yönünden bakarsak bir batılılaşma hareketi olarak görünür. Bunu çoğulcu yöntem anlayışı içerisinde ele alırsak Tanzimat ekonomik neden göstergesinde sömürgeleşme hareketi olduğu kadar çoğulcu yöntem perspektifinden bakıldığında aynı zamanda bir batılılaşma hareketidir” (Kösemihal, 1969: 13-14).

Simplist yöntem anlayışının bu yönündeki eksikliğine vurgu yaparak eleştirdiği eserde D. Avcioğlu, Osmanlı’nın toplumsal değişim sürecinin ekonomik nedene bağlı nedenlerden olduğunu belirtir. Kösemihal ise bunun tek yanlı nedenselliğe dayalı olmadığını ileri sürer. Kösemihal, Osmanlı Devleti’nin zayıflaması batı karşısında güç kaybetmesinin salt nedeninin ekonomik değil yaşam şekline dayalı olduğu söyler. Osmanlı Devleti’nin göçebe toplum yapısına sahip olması, kültür ve yaşam şeklinin özelliklerinin batıdan farklılık göstermesi ve burjuva etkisinin olmaması bunlar yerine geliştirilen ATÜT’e dayalı sistemin, askeri düzenin, dinin vb. unsurların etken olmuş olabileceğine vurgu yapar (Sağ, 1999: 296-301). Yani toplumdaki bu değişim sürecinde yaşanan çeşitli olayların nedenini tek başına ekonomi kaynaklı olarak gören ve diğer gelişen olayların ise bunun sonucuymuş gibi ele alan yöntem anlayışına eleştirel bir tutum göstermiştir. Kendisi toplumda yaşanan olayları tek yanlı nedenselliğe dayanarak açıklayan simplist yöntem anlayışı yerine çoğulcu (plütarist) anlayış çerçevesinde açıklanması gerekliliğini savunur. Karl Marx’ın diyalektik kuramına da bu anlamda eleştirel bir yaklaşım göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Marksist anlayışın temelini oluşturan diyalektik anlayışta ortada belli bir “neden” ve onun üzerine ortaya çıkardığı “sonuç”lardan oluşan

anlayış vardır. Bu durumda Kösemihal'e göre ekonomi, üretim şekli, din, kültürel yapı vs. herhangi bir kurum, sosyal realitenin bütün kurumlarını ortaya koymada tek başına yetkin durumda olmamalıdır. Kösemihal toplumsal gerçeğin hareket halinde olduğunu vurgulayarak, gerçeği kavramak için tutulacak yolun "tek" olduğunu kabul etmemektedir. O bu anlayışa karşı bütünü parçalara bölerek (tümdengelim) çeşitli yöntemleri kullanma anlayışını benimser (Sağ, 1999: 296-301). Eğer toplumsal gerçek bir oluş içerisindeyse olmuş bitmiş kabul görmüş bir olgu üzerinden, olmakta olanı değerlendirmek onun özgünlüğüne karşı tehdit oluşturur. Keza olmuş olan bir durumu dışsal bir gerçeklikle açıklama yoluna gidilmişse bile bu bir yöntem olarak değil yaklaşım, teknik yolu, model olarak seçilmesi görüşündedir. Kısacası Nurettin Şazi Kösemihal Gurvitch'ten etkilendiği derinlemesine sosyoloji anlayışı ile Türkiye'deki değişimi ve toplumun düzenini açiklama yolunu izlemiştir.

Jacob L. Moreno ve Sosyometri Tekniği Üzerine Görüşleri

Rumen asıllı Amerikalı psikososyoloji uzmanı olan Jacob Lévy Moreno, sosyometrinin kurucusu olarak anılır. Sosyometrinin kurumsallaşması ve bilimsel çalışmalarda kullanılan bir yöntem olması onun bugün halen anılmasında önemli bir rol oynar. Moreno'nun kim olduğu üzerine Ayşen Şatıroğlu "*J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine*" adlı makalede Moreno'nun, gençliğinde din adamı olmak ile pozitif bilimlere yönelme konusunda kararsız kaldığı ama tercihini Viyana'da tıp eğitimi almaktan yana kullandığını ifade etmiştir. "Sosyometri yöntemini geliştirirken de Darwin, Nietzsche, Freud, Bergson, Alman fenomenologlar, Marx gibi düşünürlerin görüşlerinden feyz alan Moreno, aynı zamanda teolojiye olan ilgisinden, bağından kopmadan da spontanlık ve yaratıcılığın sadece tek bir varlıkta mevcut olduğunu O'nun da

Tanrı olduğunu” (Şatıroğlu, 1999: 112) yönteminin her aşamasında vurgulamaya çalışmıştır.

İlerleyen zamanda Amerika’ya göç eden Moreno çalışmalarını burada geliştirmiş ve devlet tarafından da desteklenmiştir. 1934’te başkan Roosevelt’in, Kaliforniya’ya yönelen göç dalgası sorununu durdurmaya yönelik politikasının çözümünün bir parçası olarak sosyometriden yararlanılmıştır. Amerikan toplum yapısına hitap eden sosyometri pratikte sağladığı yararlar ile birçok soruna yönelik çözümler sunmuştur. Bu yöntem Hava kuvvetlerinden çeşitli endüstri kurumlarına kadar pek çok alanda uygulanmıştır. Sosyometrinin 1950’lerden sonra dünyaya hızla yayılmasındaki en önemli etken ise fabrikaların yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkardığı toplumsal değişimi ve insan ilişkilerine yansıyan yeni tutumların sonuçlarını anlamaya çalışma çabasıdır. Kapitalist yaşam tarzı, göç hareketleri gibi toplumsal olaylar kültürel kodlarda köklü toplumsal değişimlere sebep olmuş bu durumların nasıl geliştiği ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu mikro düzeyde ele almak için sosyometri tekniği doğmuştur. Bu yöntem özellikle fabrika işçileri, göçmenlerin adaptasyonu gibi konuları inceleme alanına dâhil etmiştir. Ülkemizde de sosyometrinin geliş amacını bu çizgiden okuyabiliriz.

1950-1960’lı yıllar Türkiye’de sanayileşmenin gelişimiyle artan işçi sınıfının doğumu, köyden kente göç dalgasının hâkim olduğu yıllardır. Göçlerle kente gelen bireyler, yeni bir sınıfın doğumunu gerçekleştirerek toplumsal anlamda yeni kodların da üretimi ortaya çıkaran kesimi oluşturdu. Ortaya çıkan işçi sorunları ve üretim, tüketim, yönetim ve organizasyonlardaki ilişkiler yani küçük grup ilişkileri sosyometrik testlerle anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Ülkemizde bu yöntem 1950’lerin sonuna doğru Nurettin Şazi Kösemihal’in, Moreno’nun “*Sosyometrinin Temelleri*” adlı kitabını Türkçeye çevirmesiyle tanınmaya başlanmıştır. Tam

da bu noktada Kösemihal'in, Moreno'nun yöntemi olan sosyometri yöntemini tanıtmayı ve ülkedeki değişimi anlamada bu yöntemin çözüm sağlayacağına inanması bu yöntemin üniversitede ders olarak okutulmasında öncülük etmesine sebep olmuştur.

Kösemihal, sosyometri derslerini 1955-1956 öğretim yılında tecrübi sosyoloji sertifikası kapsamında dersler vermeye başlamıştır. Kösemihal'in çevirdiği, Paul Descamps'ın *Deneyisel Sosyoloji* kitabın bazalan uygulamalı sosyoloji derslerinde daha çok olguların araştırılması Le Play'in monografi yöntemi ve bu yöntem için kullanılan test, anketler ve istatistik tekniklerinin üzerinde durmuştur (Özkan, 2008: 257-258).

Sosyometriyi bir devrim olarak niteleyen Kösemihal, sosyometrinin bütün sosyal bilimlerin kullanabileceği bir yöntem olduğuna değinir. Ona göre sosyometri her şeyden önce, bütün toplumsal olaylara uygulanabilecek yepyeni bir yöntemdir. "Nitel-Nicel diyebileceğimiz bu yöntemle toplumsal olaylara canlı halde, öldürmeden önce anlamak çabası içindedir. Toplumsal olayları ölçüye vuran istatistik gibi türlü türlü teknikler kullanılmıştır lakin bunların hiçbirisi toplumsal hayatın o kaynaşan, canlı, hareketli, yenilik getirici yanını ortaya koyamamış olmuş bitmiş, donmuş, katılaşmış meseleleri ölçüsel değerlere vurmuştur" (Kösemihal, 1968: 49). Kösemihal'in bu yöntem üzerine çabaları 1970'lerin başlarına kadar çeşitli çalışmalarla devam etmiştir.

Nurettin Şazi Kösemihal'in bu yöntemi tanıtmaya adanmış yaptığı girişim sadece kürsüde ders olarak okutulma durumunda kalmamış, yöntemi somutlaştırmak adına akademik yayınlarla gazetelerde, dergilerde, pek çok yerde kaleme aldığı makale ve incelemeleriyle sosyometriyi ülkemize tanıtmada öncü çalışmalar yapmıştır. Yöntemin tanıtımına yönelik çalışmalarını büyük çoğunlukla *Sosyoloji Dergisi*'ndeki makaleleri ve *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki köşe yazılarından

ulaşılmaktadır. Bu husus üzerine yaptığı çalışmaları belirtmek gerekirse bunlar; “Sosyometrinin Temelleri” eserinin Türkçeye tercüme edilmesi, “Cybernetics, Sociometry, Microsociologie” ve “J. L. Moreno Psikodrama Metoduyla Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti?” makaleleri ve robotlar üzerine yazdığı¹⁷ köşe yazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Nurettin Şazi Kösemihal’in Moreno’nun kazandırdığı sosyometri yöntemine hangi açılardan ilgi duyduğu, sosyometrik yöntemin sosyoloji de ne gibi bakış açıları kazandırdığı üzerine görüşlerini Moreno’nun “*Sosyometrinin Temelleri*” (1963) isimli çalışmasında “Önsöz” ve “*Sosyometriye Giriş*” adı altında sosyometriyi ve Moreno’yu tanıtmaya mahiyetinde yazdığı yazılarla bu yönetime olan ilgisini desteklendirerek ortaya koymuştur. Kitapta Moreno, Türkçe çeviriye özel bir “*Giriş*” yazmıştır, ardından Kösemihal’e ait bir Sosyometriye Giriş yazısı vardır. Kösemihal, yazdığı önsözde sosyometriyi ve kitabın içeriği hakkında bilgi vererek şahsi görüşlerini aktarır. Giriş kısmında ise okuyucuya Moreno’nun sosyometri yöntemini nasıl oluşturduğunu ve bu yöntemin temel dayanaklarının neler olduğunu aktarır. Moreno’nun yazmış olduğu giriş bölümünde tanımlar ve kavramları açıklama üzerine yoğunlaşma hakim iken, Kösemihal bunların nedenleri üzerinden yöntemin ortaya çıkışını ve gelişimini irdeler.

J. L. Moreno’ nun “*Sosyometrinin Temelleri*” eserini -İngilizce adıyla Who Shall Survive? (Kim Kalacak?) - Sosyoloji Dergisi’nde kitap analizi kısmında da ele alan Kösemihal, kitap hakkında hem fiziki açıdan hem de içerik açısından bilgi verir. İlk olarak değindiği husus Moreno’nun görüşlerinin temellerini nereden aldığıdır. Bu noktadaki açık-

¹⁷ Konu ile ilgili ilk makalesi 14.03.1958’de Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımladığı “Robotlar Bilimi Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?” adını taşıyan yazısıdır. Bunu, “İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Koruyacak Yeni Bir Bilim: Sosyometri”, “İnsanı Robot Yaratmaya Sürükleyen Sebepler Nelerdir? “Akıl Hastalarının Tiyatro ile Tedavisi Yolu”, “Tedavi ve Bilim Yolu Olarak Tiyatro, Psikodrama-Sosyodrama”, “Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş” adlı yazıları izlemiştir (Şatıroğlu, 1999: 113). Bu çalışmalar tezin ilerleyen bölümlerinde incelenmiştir.

lamasında, tıp eğitimin yanı sıra felsefeye olan ilgisi ve Freud, Bergson, Marx ve Alman Fenomeloglarının düşüncelerinden etkilendiğini aktarmış ve teolojik anlamda tanrıyı üstün aşkın bir varlık olmasından öte insanın yaratıcı kendiliğindenlik ile tam bir olgunlukla ona ulaşabileceğini dile getirmiş. Moreno, yaratıcı belliğine ve kendiliğindenliğe ulaşmış bireyin tanrıyı büyümlü bir varlık olarak farklı yerlerde aramayacağını söyler. Bu yolla hürlüğe ulaşmayı sağlayan bireyi yöntemsel olarak ele alabilecek yegâne teknik ise sosyometridir. "Varlığımızın büyük bir kısmı bu fertler arası, kişilerarası münasebetlerin kurduğu "realite" ye bağlıdır. Bu "realite" nin gerçek tabiatını bulup ortaya koymak, bu "realite" de insanların "yaratıcı kendiliğindenlik" ini serbestçe geliştirecek bir organizasyonun kurulma çarelerini araştırmak Sosyometri'nin başlıca ödevidir" (Kösemihal, 1956: 202).

Sosyometri yönteminin anlayışında kritik nokta nitel-nicel arasındaki ilişkidir. Bu yöntem, insan hürlüğünü Bergson ve Freud'un determinizmi eleştirdiği gibi eleştirir hürlüğün ancak determinist anlayıştan uzaklaştığı zaman gelişeceğine vurgu yapar. Bu nedenden dolayı nitel ve nicel unsurların zaman ve mekan mefhumundan kopuk olan yönünü önemli bir kriter olarak görür. Moreno bu kopukluğun toplumu anlamada sağlıklı olmayacağını toplumu "insanın karşılıklı tesir münasebetlerinde, toplumlarda, kendiliğindenlik ve yaratma gibi kendini ortaya koyabilme becerisini her çeşit sosyal yapının temeli olarak görür. Kendisine göre sosyolojinin en büyük kusuru bu kaynaşma yaratma halinde olan olayları bütün canlılığıyla yakalayamamasıdır. Sosyal oluşumla (processus) ilgili incelemelerde sosyoloji, bu oluş ve yaratma halindeki olaylarla değil de daha ziyade olmuş bitmiş, tavrı kaçmış olaylarla uğraşarak zaman kaybetmektedir (Kösemihal, 1956: 203). Böylelikle makro anlamda topyekûn toplumu sosyoloji olarak inceleyen anlayışa eleştiride bulunmuş olur. Kösemihal, sosyal bilim ve sosyoloji içinde gerçekleşen akım-

lardaki değişimlerin coğrafi özelliklere göre farklılaştığını dile getirir. Sosyolojinin varoluşunu Fransız Devrimi'yle başladığını S. Simon, Comte, Durkheim, gibi Kıta Avrupasını genelleyen bir yöntem ile ele alan görüşten, Sosyalist German – Rus ortaklığına dayanan görüşlerin makro düzeyde toplumu ele alma biçimlerine yönelik bir tarihsel gelişimin varlığına değinir. Kendisi eleştiri ve demokrasi kültüründen doğan daha küçük gruplar ve belli zümreleri ele alan Amerikan sosyolojisi yaklaşımının istatistiki verilerinin ışığında yapılan derinlemesine gözleme dayalı yöntemi benimsediğini dile getirir (Kösemihal, 1961b: 64-65). Çünkü sosyometri yöntemi onun için düşünce alanında, sosyal bilimlerde bir yöntem devrime yol açmıştır. Bu devrim sosyolojinin katı, genelleyici bakış açısını kırarak yerine daha mikro verilerle gerçekliğe ulaşma yolu sağlamıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'e göre Amerikan sosyolojisinin bu kadar parlamasına sebep olan durumun sosyometri yönteminin uygulama alanı bulmuş olmasıyla başlamıştır. Çünkü “sosyometrik hareketin; sosyal bilimlerin çeşitli dallarına olan doğrudan doğruya ya da araçlı etkilerini; zümrelerin dinamiği, aksiyon üzerine araştırma, oluşumların (processus) ve karşılıklı etkilerin (interaction) analizi gibi türlü adlara ve şekillere bürünmesi” (Kösemihal, 1961b: 66) bu yöntemi diğerlerinden ayıracaklı kılar. Sosyometrinin böylelikle yöntem olarak bize ferdi durumlar üzerinde gelişen tutumlar üzerinden veri sağlama konusunda özel bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Sosyometrinin amacı insanı ölçmek ve açıklamaktır bunu yaparken de olmuş olaylar ile değil, insan ilişkilerinin eylem halinde olduğu canlı olaylara ile ilgilenir. Sosyometri yöntemi sayesinde insanlar spontanlık ve yaratıcılıklarını kullanma ve yarına kalma şanslarını arttırmaktadırlar. Psikodrama ve sosyodrama arasındaki farka gelince “birincisinde sahnede yer alan birey iken ikincisinde yardımcı egolarla zümrelerde yer alır birinde bireyin düşünceleri, sorunları, ön planda iken

ötekinde ise belirli bir kültürü temsil eden zümreler, kolektif ideolojiler incelenir" (Moreno, 1963: LXIV). Sosyometrinin incelenme alanına ise bireyin yardımcı egolar, zümreler ve kolektif ideolojilerle olan ilişkiselliği girer. Bu nedenle hayatı bir tiyatro sahnesi, sahne üzerinde geçen tüm olaylarda sosyometrinin konusu dahiline girer. Aynı zamanda toplum hayatı ile tiyatro hayatı "hürlük" derecelendirmesi adına da birbirine benzerlik gösterir.

"Toplumda, aktörün rollerinin belli kanun norm ve törelerle sınırlandırılması aktörün hürlük durumunu sınırlar. Mesela, bir cemaate namaz kıldıran hocanın hareketleri, okuyacağı dualar, söylediği sözler belli kurallarla aktöre dayatılır. Tiyatroda da yüklenilen roller ne kadar senaryoya, metne bağlı olursa aktör, o kadar sınırlı roller sergiler ama tam bir hürlük içinde oynanan tuluat oyununa baktığımız zaman roller sonsuz derecededir" (Moreno, 1963: LXV). Gurvitch'in işaret ettiği bu husus Moreno sayesinde mikrososyolojik alandaki "gözleme dayanan yöntem ve teknikler üzerinden "kendiliğindenlik" ve "sosyal bağlaşma" durumlarıyla, toplumdaki rollerimizi icra etmedeki eylemselliği anlamada daha derin sonuçlar elde etmemize yardımcı olur. Bu yönüyle sosyometriyi özel kılan nedenin altında çeşitli sosyal olaylarla arasındaki fonksiyonlu bağlaşmanın hiçbir zaman belli bir sabitlik çizgisinde gerçekleşmeyeceğine yönelik izlediği yöntemsel anlayış yatar. Bu fonksiyonu bağlaşımların Durkheim sosyolojisi anlayışında hakim olan dışsal olgular gibi bütün sosyal tiplerde aynı reaksiyonu göstermez. Kösemihal'in sosyolojide benimsemiş olduğu derinliğine bütün katlar ve sosyal realitenin görünüş hali değişkenlerin derecelerine göre değişim gösterir. Bu sebepten ötürü, sosyolojide hesabı ancak sınırları iyice belirmiş gerçek kadrolar içinde değer kazanabilir, sosyometrinin de önemi bu noktada başlamaktadır. Bu yöntem talebin sebebi, bir zümrenin realitesi üyelerinin birbirine olan davranışlarının hesaplanmış ihtimallikleriyle fiili dav-

ranışları arasındaki çıkarımlar olduğudur (Kösemihal, 1956: 202). Zümreler arasındaki realitenin ortaya koyduğu eylemleri izleme amacıyla sosyometri testi kullanılır. Moreno'ya göre sosyal dünya Trichotomy diye adlandırdığı dış toplum, sosyometrik (matrix), ve sosyal gerçeklik üçlüsünden meydana geldiğini iddia eder. Burada "dış toplumdan kasıt, toplumu oluşturan küçük, resmi, elle tutulur gözle görülür zümrelerdir. Sosyometrik (matrix) ise toplumun gözleme elverişli olmayan lakin çözümleme ve analiz yapılan kısmıdır. Sosyal gerçeklik ise ikisinin çatışmasından meydana gelen durumdur. Dış toplum ve matrix'in çatışması dinamik sosyal zümreleri yani sosyal gerçekliği doğurur. İstek, sevgi, sempatiye dayanan bu zümreleşmeler, sosyometrik yani matrix'i teşkil eder" (Moreno, 1963: LVII). Bu test özellikle yatılı okullar, suçlu çocuklar yurdu, işçi kampları, fabrikalar gibi küçük toplulukların oluşturduğu alanda uygulanmıştır. Sosyometri testi ile bireyin iş üzerindeki mimik ve sözlü ifadelerinin kullanışı, işe katılımı kendisiyle münasebet halinde olan grubun diğer üyelerine olan tutumu tespit edilmeye çalışılmış kısacası bireyin kendini ortaya koyuşu ve bu süreçteki yaratıcı benliğinden doğan eylemler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sosyometri testinde araştırılan noktada da bu eylemlerdeki yaratıcılığı ve potansiyelin ortaya çıkmasıdır. Sosyometri testinde yatan temel ahlak ilkesi ise şudur: "doğru söyle, doğru cevap al, zümreye sevgiyle bağlanırsan, o da sana sevgiyle bağlanır, içinden geldiği gibi davran, aynı karşılığı bul" gibi davranış tutumlarının gelişmesini ister. Sosyometri testinin uygulandığı en önemli çalışmalardan biri New York'ta Hudson civarındaki "Suçlu Çocuklar Evi'yle ilgili yapılmış araştırmadır (Moreno, 1963: LXI).

Ülkemizde sosyometrik çalışmalar ne yazık ki tam anlamıyla akademide karşılığını bulamamıştır. Türkiye'de sosyometriyi uygulamalı sosyoloji içinde okutan tek isim ise Kösemihal olmuştur. Kösemihal hem P. Descamp'ın tecrübi

sosyolojisi hem de Moreno'nun sosyometri gibi mikro alana yönelik yöntemleri tanıtmasına rağmen uygulamaya yönelik bir araştırma kaydedememiş çalışmaları sadece teorik düzeyde ilerleme göstermiştir. "Türk üniversitelerinde sosyometri anabilim dalı olmasına rağmen yapılan çalışmaların çoğu sosyometrik değil, daha çok yapılan yorumcu mikrososyolojik monografilerdir. Bu monografiler de çoğunlukla köy, gecekondü semtleri, şirket ve okul monografileri" (Özkan, 2008: 258) olarak uygulama alanları bulmuştur. Sosyometrik çalışmalar ilerleyen zamanlarda psikoloji alanında daha fazla yer edinmiş bilhassa psikodrama ve sosyodrama yöntemleri ile psikolojik sorunlara yönelik çözümler üretmiştir.

Sosyometri yöntemin sosyoloji alanında yeterince yer edinememesine yönelik Kösemihal'in öğrencisi olan Meral Çelen'in (2016) *"Meral Çelen'in Anıları: Çocukluk ve İlk Gençlik Yıllarım, Aziz Nesin'li Yıllar"* adlı otobiyografik eserinde yer verdiği tespitler önem taşır. Tecrübi sosyoloji alanında öğrenci olan Çelen, o dönem Kösemihal'in derste onlardan Moreno'nun sosyoloji anlayışı çerçevesinde bir köy hayatı için neler yapılması gerekliliğine yönelik bir köy tasavvuru yapmaları adına ödev verdiğinden bahseder. Çelen bu yöntemle ilgili istenilen ödevin, toplum içinde aktif çalışmalar yapması gereken sosyologları birer idealist filozofa döndürdüğü yönünde görüşlerini derste dile getirir. Çelen, bu ödevin uygulamasının yapılması isteyen Kösemihal'e derste tepki göstererek "Türkiye'de Moreno'nun sosyolojisinin uygulama alanının mümkün olamayacağını ve deneysel sosyolojinin masa başında bir kurgu olarak yapılmasına yönelik eleştirilerini dile getirir". Çelen, Kösemihal ile girdiği bu diyalogda sosyologların masa başında olayları kurgulamak yerine toplumla iç içe olması gerektiği yönünde fikrini beyan eder (Çelen, 2016: 515-516). Meral Çelen'in, Kösemihal ile arasında yaşadığı bu anı Türkiye'de sosyometrik çalışmaların uygulama alanının neden tam anlamıyla sosyoloji alanında işlev-

sellik kazanmadığına yönelik nedenleri bize göstermektedir. Çünkü sosyoloji halen toplumun nasıl olduğuna değil, nasıl olması gerektiğine kafa yormaya çalışmıştır. Çelen, sosyologların olması gereken bir toplum tahayyülünden çıkıp var olan gerçeği incelemesi gerekliliği yönündeki görüşlerini ortaya koyarak bu yöntemin toplumumuzda uygulama alanının güç olduğuna yönelik eleştirilerini sunmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in sosyometrik çalışmalar alanında öncülük etmiş olduğu en önemli durum olarak karşımıza, danışmanlığını üstendiği lisans tezleri çıkar. Bu tezler, Nurettin Şazi Kösemihal'in sosyometrinin, sosyal bilimler üzerindeki etkinliğini ortaya koyma yönündeki yaptırmış olduğu çalışmalardır. Bu çalışmalar öğrencilerin lisansta aldıkları teorik bilgiyi sahada kullanabilmeleri adına açılmış kapılardır. Buna en büyük katkı dönemin sosyoloji bölümü asistanları olan Oya (Sencer) Baydar ve Muzaffer Sencer tarafından sağlanmıştır. Lisans bitirme tezleri, uygulamalı olarak bu yöntemin kullanılabilirliğine örnekler teşkil etmektedir. Yöntemin uygulamasını lisans tezlerinde kullandıran Kösemihal, öğrencisi olan Özden Sümer (1965) "Azot Sanayii T.A.Ş. Kütahya Azot İşletmelerinde Bir Sosyometrik İnceleme" adlı çalışma yaptırmıştır. Ö. Sümer tezi işletmenin belirlenmiş olan bir departmanda, belli bir işçi zümresi üzerinde yapmıştır. Amacı ise endüstrideki iş kazaları ve zümre içindeki bireylerin birbirlerine duydukları sempati arasındaki ilişkiyi ele almaktır. İş kazaları araştırmanın bağımsız değişkenini oluştururken bireylerin iş arkadaşına sempati duyması çalışmanın bağımlı değişkenidir. Tezde, zümredeki bireylerin birbirine ne kadar sempati ile yaklaşımları oluşmuş ise o kadar az iş kazasının olduğu verilerine ulaşılmış. Çalışmanın ölçütlerine göre bunu yaparken kişiler belli kodlar ile kodlanarak ilişki dinamiklerinin gerekçeleri her bir bireyin ayrı ayrı detaylı sorularla tespit edilmiştir.

Sosyometri üzerine pek çok lisans tezi yaptıran Kösemihal'in bu yöntemi kullanarak araştırma yapan bir diğer öğrencisi Ali Nadir Sencer (1969) "Mehmet Akif Okulu'nda Sosyometrik Araştırma" mezuniyet tezinde ele aldığı konunun bağımsız değişkenini öğrenci zümresinin oturma yerleri olurken bağımlı değişkeni ise yanlarında oturan kişiyle olan ilişkisinden oluşmuştur. Bu çalışmada bireylerin yanında oturan arkadaşından memnun olma veya olmama durumu tespit edilmiş, memnun olanlarda okula ve derslere karşı daha çok bağlılık görülürken, istemediği itim yaşadığı kişi ile oturanlarda okul genel olarak sıkıcı bir yer addedilmiştir.

Bu çalışmada Ali Nadir Sencer okulun bina yapısı, tarihi, hakkında bilgi vermiş, tüm sosyometrik çalışmalardaki gibi zümrede yer her bir birey belli kodlar olarak itim çekim tutum soruna yönelik cevaplar vermiştir. Bu çalışma diğer çalışmalardan farklı olarak verilen cevaplar üzerinden bir sosyogram yani ilişkilerin haritalandırılması yapılmıştır. Sosyogramda çıkarılan sonuçlar ve kavramlar belli sembollerle ilişkilendirilerek aktarılmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, Moreno'nun mikrososyolojik olaylara tatbik ettiği çeşitli sosyometri metotları ve bunların dayandıkları kendiliğindenlik – yaratıcılık - eylem üzerinden tespitler yapan sosyometri yöntemini 20. yy insan bilimleri alanındaki en büyük buluşlardan biri olarak görür. Fertler arası ilişkilerde kendiliğindenlik ve yaratma gücünün incelenmesini sosyolojinin determinist yaklaşımdan kurtulmasının yolu olduğuna vurgu yapar. Sosyometri yöntem olarak sosyolojide çok fazla tutulmamış fakat diğer sosyal bilim dallarında –bilhassa psikolojide- yer edinmiştir. Moreno'nun geliştirmiş olduğu bu teknik ve anlayış sosyal bilimlerin pek çok alanında hatta tıp alanında bile kendine yer edinmiştir. Psikodrama ve sosyadrama yöntemi sosyometrinin diğer alanda kullanıldığı tekniklerdendir. Örneğin, Moreno'nun psikodramadaki amacı başka oyuncular olmak üzere tüm

grup üyelerinin katarsis (duygusal boşalım) yaşamalarına olanak sağlamaktır.

Psikometrinin amacı toplum içinde karşılaşılan sıkıntı, sorun ve ruhsal hastalıklara yönelik olarak vurgulamış olduğu yaratıcı kendiliğindenliği ortaya koyması adına sağladığı alan ile birey kendini, korkularını aşarak hayatta kalma serüvenine devam eder. Moreno'nun bu teknikle tedavi ettiği kemancının serüvenini Kösemihal Sosyoloji Dergisinde "J. L. Moreno Psikodrama Metoduyla Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti" (1960) adlı makalede kaleme almıştır.

Hastanın anamnezi¹⁸ çıkarıldığında hastalık nedenleri "sosyal atom"¹⁹undan öğrenilir. Sosyal atomuna bakıldığında hasta gücünün büyük bir kısmını sanat hayatına, orkestrasına verirken çok az bir gücünü ailesine ve arkadaşlarına verir. Bu iki yaşam dünyası arasında bir münasebet, etkileşim neredeyse yok denecek kadar azdır. Arkadaşlarını ailesi ile tanıştırmaz, ailesini de işine dâhil etmez. Hasta temelde aile bireyleri ile de sorunlu ilişkiler içindedir. Bu kemancı insanlardan çok eşya, sembol ve rollere daha büyük önem atfeden bir sosyogram ortaya koymuştur. Sosyogramında en önemli unsur ise "keman" yer alır (Kösemihal, 1960a: 80-86). Moreno tedavi esnasında iyileşme gösteren hastanın davranışları üzerine gözlemlerinde "çabaladıkça, korkulu hayaller bomboş kalan zihnini daha büyük bir hızla sarmakta... bir kimsenin zihninde o anda boşluğu dolduracak hayaller stoku olmadı mı, bilinç dışındaki hayaller bir anda zihnini böyle sarıverir" (1960a: 89) çıkarımında bulunur. Yani Psikodrama ile

¹⁸ **Anamnez:** Tıp dilinde hastanın yaşadığı hastalığın hikâyesini belirtmek amacıyla kullanılır.

¹⁹ **Sosyal atom:** Bir bireyin duygularını etrafındaki grup üyelerine yansıtıkça ve bu grupların üyeleri de duygularını ona doğru yansıtıkça, her iki tarafta karşılıklı bir etkileşim ağı meydana getirir. Birey ve grup arasındaki bu itme-çekme meselesi "sosyal atom" olarak adlandırılır. Sosyal atom bireyin grupta yer aldığı resmi pozisyonlardan ayırdır. Buna örnek vermek gerekirse bireyin ailedeki konumu sosyogramında onun sosyal atomunun temelini yansıtan unsurdur.

hastalık konusunun kişiden kişiye değiştiğini bizlere keman-cı örneği üzerinden gösterir. Bunun için Moreno, hastanın zihninin dengesini sağlaması için hatanın tedavi edici hayallere yönelmesini telkin ediyor, hastadan özellikle, eseri oluştururken bestecinin gözünün önünde belirmesi mümkün olan hayalleri canlandırması isteniyor.

Kısacası Moreno, psikodrama yöntemiyle hastanın patolojik sorunun köklerine, derinlerine inerek sorunun yüzeye çıkmasını sağlamakla hastalıklı olan davranış yerine olması gereken sağlıklı davranış ve tutumları tiyatro, drama yöntemiyle bireyin kendiliğindenliğini ortaya koyarak çıkartması gereken bir süreç olduğunu ortaya koyar.

Nurettin Şazi Kösemihal, sosyometri yönteminin Türkiye’de tanıtmış olmasına ve söz konusu yöntemi “devrim” olarak nitelemesine rağmen çalışmaları hep teorik düzeyde kalmış ve sosyometri ile ilgili kendisi bizzat herhangi bir uygulama yapmamıştır. Bunun bir nedeni II. Dünya Savaşı sonrasında bizim toplumumuzda diğer toplumlarda meydana gelmiş göç dalgasına benzer bir olayın olmamasıdır. Savaş sonrası başka topraklara göç eden bu küçük zümreler azınlık olarak adapte olmada zorluklar yaşamıştır. Bizim ülkemizde ise bu çalışma yeni doğan işçi sınıfının adaptasyonu üzerinde daha çok yer edinmiştir. Kösemihal’in sosyometrinin gelişmesi yönündeki bu isteği 20.yy’da sosyolojinin görevi olarak görünen toplumsal kanunları araştırmak yerine daha ince ve teferruatlı araştırmalarla daha çok zümrelere ve küçük gruplara yönelik çalışmalar yapılması ve onları olayların gidişatı içerisinde anlama üzerine olmuştur. Kösemihal’in ölümünden sonra sosyometri yöntemi giderek güncelliğini kaybetmiş fakat sosyometrinin Türkiye’deki macerası, Dr. Nihat Nirun’un önerisi sonrasında YÖK kanunuyla sosyoloji bölümlerinde anabilim dalı olarak yer almasıyla devam etmiştir (Şatıroğlu, 1999: 113). Böylelikle bu başlık altında sos-

yometrinin nasıl bir yöntem olduğunu, toplumu ne şekilde ele aldığını ve ülkemizde neden sosyoloji alanında yeterli önemi görmediği ele alınmıştır.

Sosyometri ve Siberetik Bilimleri Etkisinde Robotlar Üzerine Bakış Açısı

1950'lerden sonra sosyal bilimlerde sosyometri yöntemi-nin gelişmesinin yanında gelişen teknolojiyi diğer bilimlere entegre etme amacıyla ortaya çıkan bir gelişimde siberetik biliminin yaygınlaşması olmuştur.

Dünyada bilhassa Batılı devletlerin tarihsel süreç içeri-sinde 1950'li yılların sonları 60'lı yılların başlarını kapsayan dönem kapitalizmin kültürel kodlarının sosyal hayata enteg-re edildiği, seri üretimin artık tam doyuma erişip yaygınlaş-maya başladığı bir dönemdir. Oluşan göçler sonucunda halk-lar belli kesimler ve yönelimlerini oluştururken kalkınma sürecine geçen toplumlarda, teknolojinin, robotların, üretilen cihazların bu süreci kolaylaştırmada rol oynadığını söyleye-biliriz. Nitekim dönem içerisinde tüm dünyada baş gösteren bilimsel faaliyet bugünkü yapay zekânın temelini atan yeni-likler ortaya çıkarmaktaydı.

Ülkemizin de izlediği batı politikası ekseninde, bilimsel çalışmaların bu doğrultta yol aldığı gerçeği içerisinde üniver-site hocaları batılı okullara gitmiş, özellikle Amerika'daki üniversitelerde öğrendikleri yeni yöntemleri ülkede uyarla-ma ve yeşertme çabası içinde çalışmalar ortaya koymuşlardı. Bilhassa makine mühendisliği alanında hız kazanan çalışma-lar yaygınlık göstermiş ve toplumda yeni bir etkileşim süreci doğmuştur. İnsan beyninin çalışma yapısı ve problem çöz-me yeteneğinin makinelere entegre edilmesi düşüncesi ma-kineler bunu yapabilir mi yapabilirse nasıl yapar? sorusuna dönemin en önemli bilim adamlarından biri olan Cahit Arf 1959 yılında Erzurum'da "Makine Düşünebilir mi ve Nasıl

Düşünebilir?" başlığı altında verdiği konferansta makinele-
rin insan gibi yapabilme becerisinin kazanmasını ele almış.
Yapmış olduğu analizde beynin söz ve eylemleri tespit etme
ve bir yerde depolama işlevine vurgu yaparak ön beyinde de-
polanan argümanların kendini zamanla tasnif ederek hafıza
oluşturduğuna dikkat etmiştir. Daha sonra bu aşamada ön
hafıza devreye girerek hesap ve benzerlik kurma yoluyla bil-
giyi oluşturmuş olduğunu ve bu bilgiler sayesinde problem
çözme ve eylemde bulunma yetisine sahip olduğu bilgisini
aktarmıştır (Arf, 1959: 99-100). Bilimin insan beyninin çalışma
prensiplerine ulaşması sonucu geliştirilen yapay zekâ temelli
makinelere ve robotlar gündelik hayata girerek insan ve top-
lum ilişkisinde yeni sorular ve sorunlar doğurmuştur.

1950'li yılların sonu 60'lı yılların başları, fen ve doğa bi-
limlerinde makineleşme, silahlanma, robotlar ve yapay zekâ-
nın temellerinin atıldığı çalışmaların gelişim gösterdiği bir
dönemdir. Bu gelişmelerin toplumda yansması ile sosyal
bilimlerin de bu konular üzerinden çalışmalar yaparak toplu-
mu anlamaya çalıştığı dönemlerdir. Makineleşmenin birçok
iş sahasında hatta gündelik hayatta bu denli yaygınlık kazan-
ması ile birey ve makinelerin etkileşiminden doğan sorunlara
çözümü sosyoloji sibernetik bilimine yaklaştıran sosyometri
yöntemini kullanmakta bulmuştur. Aslında bu anlayış sos-
yolojinin kuruluşundan beri kendini göstermektedir. Keza
Descartes'in kartezyenci akıl yürütme sistemi, sosyal bilim-
lerde hermeneutik paradigmanın oluşmasına temel oluştur-
muştur. Darwin'in doğal seleksiyon anlayışı, sosyal bilimler-
de Herbert Spencer tarafından sosyal darwinizm yöntemini
oluşturmuştur.

Geçmişte olduğu gibi fen ve doğa bilimlerinde gelişme
gösteren hususların toplumsal etkileşim sürecine etkisi nok-
tasında sosyoloji de doğa bilimlerinin paralelinde gelişen
uygun yöntemler ile çözümler bulmaya çalışmıştır. İnsan ile
etkileşim halinde olan her durumun sosyolojik bir yönü oldu-

ğuna vurgu yapan Kösemihal, dönem içinde bilimsel alanda kendini gösteren makinelerin insan ile olan ilişkisini ele alan çalışmalar ortaya koymuş ve insan robot etkileşimini sosyometri ve sibernetik bilimlerinden yararlanarak açıklamaya çalışmıştır.

Toplumların etrafında var olan toprak, deniz, bitkiler ve hayvanlar ile yaşam şekli gün be gün değişim içindedir. Sosyolojinin birçok kuram ve görüşleri bu ilişki üzerinden şekillenmiştir. Lakin 20.yy'da değişimin geldiği nokta en üst makineleşme ve robotlaşmaya doğru hareket eden, ilkel kültür aletleri yerine daha sistematik ve teferruatlı cisimler üretme aşamasına doğru gösterdiği eğilim, kültür araçlarındaki değişimin toplumdaki etkileşim sürecini nasıl etkilediği önem kazanan konu olmuştur. Kösemihal'in "*Sanat ve Fikir İşçileri*" (1961) makalesinde yer vermiş olduğu "Milli Güç" kavramıyla bir toplumun nasıl gelişeceği yönünde tespitleri bulunur. Kösemihal'e göre, "Milli Güç" nasıl bir insanın kişiliği beden ve şuur güçlerinin bir toplamıysa, bir milletin gücü de maddi, manevi kaynaklarının bir toplamı" (Kösemihal, 1961a: 8) olarak tanımlar. Kösemihal bir toplumun, bir milletin güç kaynaklarını kaba bir sınıflamayla dört bölüme ayırır:

- a) Fizik tabiat güçleri (su gücü, hava gücü, kömür, petrol gibi yeraltı güçleri, toprağın verim gücü vs.)
- b) Biyolojik tabiat güçleri (nebat ve hayvan ürünlerinin sağladığı güç, hayvan gücü, insanın beden gücü de buraya girer).
- c) Robotların gücü (en ilkellerinden en ilerlemişlerine kadar insanın yarattığı binbir çeşit alet, makine vs.)
- d) İnsanın şuur gücü, özellikle yaratıcılık gücü (Kösemihal, 1961a: 8).

Bu güçlere hareket, canlılık, anlam veren insan şuurudur, daha doğrusu insan şuurunun özellikle yaratıcı kendiliğindenlik gücüdür. Yaratıcı kendiliğindenlik olmadı mı, diğer

güçler toplum için ölü birer yığın halinde kalmaya mahkumdurlar. Kösemihal bu çalışmasında toplumların elde edecekleri gücü hem maddi (teknik, robot, mekanik işler) hem de manevi unsurlarla (sanat, müzik, resim, heykeltıraş, tiyatro...) kazanabileceği noktasına değinmiştir.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Sibernetik ve Robotlar Üzerine Kaleme Aldığı Gazete Köşesindeki Yazıların İncelenmesi

Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş

Toplum içerisinde insan her ne kadar gruplar, başka bireylerle etkileşimde buluyor gibi gözükse de bizim somut olanla yani doğa ile diğer canlılar ile kendi ürettiğimiz aletler ile de etkileşimimiz ve sosyalleşmemiz söz konusudur. Hal böyle iken insanoğlu var oluşundan bu güne teknik ve bilimi de geliştirerek kendine yardımcı olacak alet ve maddeler üretme kapasitesini zamanla geliştirerek daha teknolojik bir hale getirmiştir. Bu etkileşim elbette ki beraberinde belli başlı sorunları da getirir bu sorunları Kösemihal Cumhuriyet gazetesi köşe yazısında robotlara ilişkin tarihsel süreci aktarır. İnsan üretimi olan ilkel ya da gelişmiş âletlerin makinelerin, kültür araçlarının hepsine birden otuz, otuz beş yıldan beri "robot" dendiğini ifade eder. Kelimenin Polonezce "robota" kelimesinden geldiği kelimenin anlamının "çalışmak" olduğunu ve bu terimi 1921 yılında ilk kullananın Carl Czapek olduğunu belirtmiştir. Kelimenin bu anlamından başka birde "teknik hayvan" yani "zoomate" anlamının var olduğuna da vurgu yapar. Kösemihal'e göre robotlar, bize yardımları sonsuz olan varlıklardır. Bizi birçok zahmetli işlerden kurtarır ama diğer bir taraftan bizi tembelliğe sürüklediği, yaratma gücümüzü zayıflattığını da belirtir. Kösemihal'e göre "robotlar insanların gücünü kat kat aşan çok daha ince çok daha dakik işler görür. Meselâ kitap, radyo, televizyon bir düşüncüyü, öğretimi uzaklara götürür. Top, tüfek, atom bombası bir

alanı uzak mesafeden yakar yıkar, yok eder. Zaman ve mekan yönünden sınırsızmış gibi görünen robotlar, bu mefhumları aşmaları yönünden nisbi bir ölümsüzlüğe ulaşmış sayılırlar. Robotların seri halinde imale elverişli oldukları gerçekliğini de unutmamak gerekir. Bir film, bir kitap sonsuz şekilde basılabilir” (Kösemihal, 1958a: 2). Kösemihal, robotların belli bir noktada kolektif hafızanın devamlılığını sağlayan unsurlar olarak işlevselliğine vurgu yapmıştır. Robotları, insanların yarattığı, ürettiği değerleri taşıyan ölümsüz şeyler olarak görür.

Bugün etrafımızda robotlar dünyamızı gündelik hayatımızı sarıp sarmalamıştır. Kösemihal bize bu kadar yararı yardımı dokunan, gücümüzün yetmediği işleri gören bu robotları niçin kendimiz için bir tehlike bir düşman gözü ile bakma ve kendimize engel olarak görme sorunsalının, “git-tikçe gelişen, çoğalan türlü robotların günün birinde düşünce sistemimizi öldüreceği hissinin yarattığı korku olduğunu söyler. Kösemihal bu korkumuzun asılsız ve boş nedenlerden kaynaklandığı korkmamız için bir nedenin olmadığını düşünür. Çünkü robotların şuurumuzun ancak yüzü ile dış kabuğu ile ilgili işleri görebileceğini söyler. Robotlar, insan şuurunun derinliğini teşkil eden kendiliğindenliğe (spontaneite) yaratmağa hiçbir zaman ulaşamadığı için hiçbir zaman tehlike ve korku da oluşturmamalıdır. Kösemihal’e göre “insan robottan yılmıyor, robotlaşmaktan, daha doğrusu yaratma gücünün makineleşmesinden, robotlaşmasından korkuyor ve bu durumda yaratmanın en büyük düşmanı olan tekrar alışkanlığının doğurmasına yönelik bir korkunun, insanın günün birinde yaratıcı yönünü öldürecek alışkanlıklar dünyasına hapseden bir makineleşmeye uğramaktan ürüyor” (Kösemihal, 1958a: 2). İnsanın da en büyük korkusu bu yöndedir. Kösemihal’e göre bunun çözümü ise bilime başvurmaktır. Yaratıcı gücü, bilimin kılı kırk yaran metoduyla inceleyip kavramadıkça da robotlaşmak tehlikesinden sıyrılmak mümkün olamayacaktır.

Biz insan toplulukların robotlar ile yaşama serüveninde onlara yönelik bu savaşa son verip bizi asıl yok edecek olan tekrarlar, alışkanlıklar ve kalıplar içerisinde hiçbir şey üretmememe durumu olduğuna yönelik kendimize çözümler üretmemiz noktasına vurgu yapar.

Şekil 4: "Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş", Cumhuriyet Gazetesi, 25 Şubat 1958.

Robotlar Bilimi Cybernetics Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?

Gündelik hayatın bir parçası olmaya başlayan çeşitli alet ve makinelerin standartlaşmış bir hal almasıyla robotlar insan yaşamının dünyasına girerek yeni bir bilimin doğmasına sebep olmuştur. İnsan ve robotların ilişkisini ele alan bu iki bilim "Cybernetics" ve "Sociometry" dir. Cybernetics bilimi ABD'de 1947'de ortaya çıktı. Cybernetics, insan bedeninin daha geniş anlamıyla organizmaların işleyişiyle, makinelerin işleyişi arasındaki işlemi yani bu ikisi arasındaki münasebeti inceleme merakından doğmuştur.

Sociometry'nin kurucusu olan Moreno; robotların yapısını ve işleyişini canlılarınkine benzettiği için robot kelimesi yerine "Zoomat" terimini ileri sürüyor. Kelimenin kökeni ise Grekçe'de *kılavuzluk etme* yol gösterme olan "Kyberneler" kelimesinden gelen Cybernetics, Kösemihal'e göre "robotlar, insana hiçbir zaman yol gösteremez, sadece gösterilen yolda

gider” (Kösemihal, 1958f: 60) ifadesiyle robotlara yönelik fikrini beyan etmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde konu ele alındığında, başta Descartes olmak üzere Condillac Claude Bernand ve birçok bilim adamı bu bilimin haberini 18.yy’da vermişlerdir. Pek çok düşünür insan organizmasının robotların şekilmesinde kılavuzluk yaptığı görüşünde hem fikirdir. Kösemihal, köşe yazısında modern biyolojinin kurucusu olan Claude Bernand’ın bu durum için şu sözlerini ele almıştır: “sinir sistemi, fizik ve mekanik bir ethazdan başka bir şey değildir, yalnız bu mekanizma biraz daha karmaşık (complexe) dir. Sinir organları da mekanizmalarda aynı kanuna bağlıdır aynı metotlarla incelenebilir” (Kösemihal, 1958f: 60). Sistemin, organlara tabi olduğunu robotlarda sinir organları işlevini kabolaların yaptığına göndermede bulunur. Cybernetics biliminin alanı, II. Dünya Savaşı’ndan sonra yayılmaya başlamasıyla sınırlarını da aşmış ve devamlı bir gelişim göstermiştir. Savaşla birlikte uçakların tam isabetle nişan alması için alet geliştirilmesi gerekliliği, uçakla merminin hızına uygun aleti bulmayı sağlayan çalışma içerisinde kendine yer bulan matematikçi Nobert Wiener, sadece matematikle kalacak bir alet üretmedi aynı zamanda pilotla nişancının psikolojik tepkilerini de hesaba kattıkları bir “sistem” ile makine ve psikolojinin buluştuğu yepyeni bir bilimi ortaya çıkardı.. Amerika’da çıkan bu yeni bilim artık Avrupa’nın egemen gücünü de eline alarak dünya tarihinde bir dönüşüme de sebep olmuş oldu.

Hayvan ile makineyi yakınlaştırmaya çalışan “Cybernetics” bir yandan kendi ellerimizle icat ettiğimiz ve çok iyi bildiğimiz makineler yoluyla hayvanların esrarlı mekanizmalarını kavramamızı kolaylaştıracak bir yandan da canlıyı taklit etme yoluyla makineleri mükemmelleştirmeye ve geliştirmeye katkı sağlayarak ileri teknolojinin oluşmasının alt yapısını hazırlamıştır.

Nureddin Şazi Kösemihal

Ama kedi yaratılışının makine'ine
ne kadar mükemmelleştirebilir mükem-
me'lerini, ne kadar parlak fikirlerin
mükemmellerini yakalayabilir, yakasın,
hiç bir zaman insanın insan kulan, e-
titiğini göt'te Descartes'ın rüba-
retini zihinleri kurucularıydı;
ardın biri birbiri'den bağışın;
yalnız madd'e ve hayat kutu-
pı bir'i büyük fikir'yi yig'alı-
pı temsallıydı, bir kitabın ku-
b'e derece giddetli bir patlayış-
ının sarar mıydı hiç?

Ne kadar yeni fikirler. Yeni
hep Avrupa'da döker, Amerika

127

Eski çağlardan beri insanlık tarihinde küçük çapta örneklerini gördüğümüz robotlar, önümüze dikilen bu dev icat karşısında insanoğlunun ne yapacağı hep bir soru işareti oluşturmıştır. Bu sorun Moreno' ya göre; meselenin ne öyle koruyucu robotlar yapmakla, ne de uluslararası polis ya da kontrol teşkilâtı kurmakla çözülecek bir şey olamadığı yönündedir. Olası tehlike karşısında durumu soğukkanlılıkla ele almak, makinelerin, robotların ortaya konmasındaki derin sebepleri metotlu bir şekilde araştırmak, başka bir deyimle bilime başvurmak, insanlar arasındaki münasebetin, özellikle kendiliğindenliğin, deneyleme (experimentation) yoluyla köklerini araştıran "Sociometry"yi ve robotları inceleyen "Cybernetics"i kurmanın önemine vurgu yapar. İnsanın niçin robot yaratmak ihtiyacını duyduğu sorusunu sosyometrinin kurucusu Moreno'nun görüşleri üzerinden aktaran Kösemihal, bu durumu insanoğlunun içindeki Tanrı (yaratma gücü) ihtiyacını doğuran sebeple, robot ihtiyacını doğuran sebebin paralelinde görür. Kösemihal'e göre bizler Tanrının robotları sayılırız. Onun için Tanrı karşısındaki durumumuzu anlayabilirsek, robotların da insan karşısındaki durumunu kavramış oluruz.

Tanrı nasıl yaratmasını tamamlamak için yardımcılara başvurduysa, insan da kendi çapında mütevazı icatlarını tamamlamak için yardımcılara başvurmuştur. Bu yardımcılar da robotlardır.

İnsanları robot üretmeye sürükleyen sebepleri araştıran Moreno'nun doğan çocuklar üzerinde yaptığı incelemelerdeki sonuçlarda; bir canlıda kendiliğindenlik ne kadar zayıf olursa, başkalarının kendiliğindenliğine ihtiyacı o kadar artar. Gerçekten yeni doğan çocuklar başkalarının kendiliğindenliğiyle daha doğrusu iğreti bir kendiliğindenlikle yaşar. Çocuk çığılığı basınca, onu kucaklarına alan, besleyen, okşayan, her an emirlerine hazır olan kimseleri belitmek için Moreno "yardımcı ego" kavramını kullanır. Bu "yardımcı ego" da mesele

ana babanın kişiliklerinin bütününe değil de, sadece çocuk için üzerlerine aldıkları rolü anlatmak istiyor. Bu rolün dışında olan her şey çocuğu ürkütmektedir. Çocuğa bakan kimselerden biri bu rolünün dışında fazlaca bir kendiliğindenlik gösterdi mi çocuk bundan rahatsız olur. Çocuk bu "yardımcı ego" larından her an tam bir mükemmellik bekler, çocuk ister ki bu yardımcı egolar kendiliğindenliklerini hep kendi emirlerine yönelik hazır dursun, anne baba benliğini kendi özel işlerine harcamasın, çocuk bunu hiç hoşgörölükle karşılamaz.

İşte bu "yardımcı ego", Moreno' ya robot meselesini çözecek bir anahtar vermektedir. "Yardımcı ego" kendiliğindenliğinin bütününe çocuğun emrine hazır bulundursaydı, çocuğu tatmin edebilirdi, ama o zaman da "yardımcı ego" nun insanlığından sıyrılması gerekirdi. Çocuk aradığını etrafındaki insanlarda bulamayınca, kendine daima sağlam bir yardımcı ego aramaya koyulur. Onu da oyuncak bebeklerde bulur. Oyuncak bebeklerin çocukları kızdıracak hiç bir kendiliğindenlikleri yoktur. Çocuk, bu oyuncak bebeklerin yarı gerçek, yarı mekanik dünyasında mutlak bir hâkim kesilir. İşte çocuk, dilediği gibi elinde çevirdiği bu bebek oyununda robot zevkini almıştır. Çocuk, büyükler karşısındaki bağımsızlığını, hürlüğünü bu oyuncak bebekler üzerinden tatmin etmiştir. (Kösemihal, 1958c: 2).

İnsanın tanrıyı tanıma adına, tanrıdan onlara atfedilen üstün yetenek olan yaratıcılık kabiliyeti ile robotları üretip hep bu yönlerini ortaya koyma hem de tanrının insanı ne şekilde yaratmış olduğunu anlama adına robotları üretme gereği duymuştur. Lakin insanoğlu şunu unutmamalıdır ki Tanrının yaratmış olduğu insanın içini açtığında kan, irin, sıcaklık vs. farklı maddeler ortaya çıkarken bir robotun içini açtığında metaller ve kablo bağlantılarından başka bir şey göremeyiz. Ayrıca bir diğer husus robotlarda ahlak anlayışı, irade, doğru-yanlış gibi durumlar yerine, kodlamalar doğrultusunda verilen yönergeleri yapma söz konusudur.

{İlmin Bugünkü meseleleri}

İnsanı robot yaratmağa sürükleyen sebepler nelerdir?

YAZAN
Nureddin Şazi Kösemihal

İnsan neki bir ecel, bir de emsal iki varlık yaratmak: Çocuk, robot. Çocuk, kadını ekeğin birleşmesinden doğmuş, robot insanla tabiatın birleşmesinden meydana gelmiştir. Oum için insanla, robot arasında bir benzerlik görülür, buna pek şaşmamak ilminin de habarıdır. Üvey kardeşler, aralarında da kardeşlere hiç o acıyıp ve derin rehalet vardır.

Biri taraftan annelerinin bir olmaları, bu iki kardeş birbirinden uzaklaşmamakta, aralarında derin bir fark doğmamakta. Gerçekten robotlarda, insanın özellikleri teklil eden, kendiliğindenlik (spontaneite), yaratıcılık (creativity) en ufak bir serevise bile rastlanmaz.

Bu kendiliğindenlik - yaratıcılık özellikli değeri robotlarımız, çocuklarımız çok daha becerikli, çok daha konuşan, çok daha mikemalmizdir. Bilişlik boyut, mikemalmilik peşinde insan insanı, hep hayal kırıklığına uğratan. İnsanlığı engelemlerden umutlanıyken, var gücüyle robotlara sarılmı, umutlanıyorsa onlara sarılsın.

Böylece insan gücüne bu robotlara, bu donanım katılması kültürünkileri düşünceye kapamakta, teknik alanda olduğu kadar, kültür alanda da her şeyden önce verime bilmekte, kendiliğindenlik, yaratıcılık gibi en değerli özelliklerinin taşıyıcılığı ile ilmiyi etkilemektedir. İpe bu yönün eğilimleri karşı Moreno bir

ulaşarak polis ya da kontrol teklili kurmakla gücüne güç değil. Bu tehlike karşısında durumu seğıkışıklıkla ele almak, makinelemin, robotları ortaya koymakla değil derin sebepleri metodlu bir şekilde araştırmak, başka bir deyimle bulma yapmaktır. İnsanlar aramızdaki mikemalmiz, özellikli kendiliğindenlik, deneyeme (experimentation) yoluyla köklerini araştıran «Sosiometri» yi ve robotları inceleyen «Cybernetics (2)» i kurmak gerekir.

İnsan için robot yaratmak ilminin kurucusu Morenoya göre: beki de geçmiye Tını ilmiyi doğuran sebeple, gendi robot Bilişim doğuran sebep budur. Gerçekten bilier Tannın robotları sayılır. Oum için Tannı kopardıki düşünürüm.

seyahatlılık, robotların da insan karşısında durumunu kavramı olarız. Tannı nasıl yaratmasını tanımlamak için yordamlara başvuruyoruz. Bu yordamlar da robotlardır.

Hayvanlar türlerini korumak için robota başvururlar. sadece çalışmakla yetinirler. İki insanla da öyle - ama onlarla bir «biyolojik robot» diyebileceğimiz canlılar, çocuklar bilier düşünürüm.

Moreno insanaki kendiliğindenlik bilim metoduna analiz ederken, insanları robot içi etmeye sürükleyen derin sebepleri de araştırmayı ilmi etmiştir.

Moreno'nun doğan çocuklar üzerinde yaptığı incelemeler gösterir ki, bir çocukta kendiliğindenlik

ne kadar zayıf olursa, başkalarının kendiliğindenlik Bilişim o kadar artar. Gerçekten yeni doğan çocuk başkalarının kendiliğindenlik ile daha doğrudan ilmi bir kendiliğindenlik yazar. Çocuk güçlü birer, ama konuşkansa alar, beşlerem, okuyan, her an emirlerine hazır olan kimseler. Moreno «yardımı» diye derir. Bu «yardımı» diye de, «sevdi» ana baba mikemalmiz bütünündeki değil de, sadece çocuk için «yardımı» adıyla rolü aratmak istiyor. Bu rolleri düşünün. Onlar için güçlü bakan kimselerdir her bir rolünün dışında başka bir kendiliğindenlik güsterir mi, çocuk bundan rahatsız olur. Çocuk bu «yardımı» ego herada her an tutur bir mikemalmiz bekler, ister ki, bu «yardımı» ego kendiliğindenlikleri her emirlerine hazır tutsun, kendi içi idareye karsımsın, çocuk bunu bir hoşgörülikle karşılar.

İste bu «yardımı» ego, Morenoya robot meselesini güçlek bir anlatır vermektedir.²⁰

«Yardıma» ego kendiliğindenlik bütünündeki güçlü emirleri her bulundursaydı, güçlü tamim edebilirdi, ama o emsani da «yardımı» ego nun insanlığına sızılmasın gerektirir. Çocuk aradığı etrafındaki insanlarda bulamazsa, kendine daha yakın bir yordama ego aramada koşar. Onu da ayırmak be-

KUNT SAĞLIK YURDU

Kadıköy, İstisbol Tel: 26 81 26

Muhterem doktor ve hastalarını kimseleridir. Günün her saatinde cerrahi müdahalelere ve doğuma hazırdir.

Şekil 6: "İnsanı Robot Yaratmaya Sürükleyen Sebepler Nelerdir?"

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1958.

İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Korumak İçin Yeni Bilim: "Sosiometri"

Robotlar günlük hayatımızın önemli bir parçası haline gelmiş olması bugün çoğu zaman insanlardan daha çok onlarla etkileşimde bulunmamız, bu durumu anlamaya yönelik yeni bilimin doğmasına yani sosiometrinin doğmasına sebep oldu. Kösemihal, nasıl ki insanlar diğer insanlarla iletişimlerinde sorunlar, problemler yaşıyorsa, robotlarla olan iletişim, etkileşimimizden doğan sorun ve problemlere yönelik çözüm mü ele aldığı köşe yazısında sosiometriye yönelik geniş bilgiler vermektedir.

Sosiometri de, sibernetik gibi ABD'de doğmuştur, kurucusu tıp doktoru olan J.L. Moreno'dur.²⁰ Sosiometri'nin ana

²⁰ Moreno hakkında bilgi için bkz: "Jacob L. Moreno: Sosiometri Tekniği Üzerine Görüşleri" başlığı

konusu ise yaratıcı gücün yaratıcı kendiliğindenliğin (spon-tanéite créatrice) içine nasıl doğduğunu anlatması bakımın-dan dikkate değerdir. Moreno'ya göre Tanrıbiliminin temel amacı, Tanrı denen en üstün varlığı tanımaktır. Bu ulu varlı-ğın en başat yönü ise "yaratıcılığı"dır. İşte bu nokta üzerine yoğunlaşan Moreno yeryüzünde de Tanrı'dan insana atfedilen bu yönü, sosyometri ile ele alır. Yani aşkınlıktan pozitifli-ğe bir geçiş durumu söz konusudur.

Sosyometriyi, toplumda küçük zümreler üzerinde ele alan insanın insanla arasındaki münasebeti yeni bir metot olan deneyleme (experimentation) ile inceleyerek tabiatın insa-na hediye ettiği bu cevherin, yaratıcı kendiliğindenliği kavra-maya çalışır. Moreno'nun *Kim Kalacak?* Kitabında "Sosyoloji, bütün sosyal bilimlere içine alacak bir kadro kurmaya çalış-mıştır. Sosyometrinin amacı da sosyal bir varlık olan insanı ölçmek ve açıklamaktır" sözleriyle bu alanın önemine vurgu yapar.

Sosyometrinin kökleri Avrupa biliminden (bilhassa Darwin, Spencer, Comte) etkilense de küçük zümreleri in-celeme adına yönelik kısmından dolayı Birleşik Amerika'da daha elverişli ortam bulmuştur. Bu durumun Amerikan top-lum yapısı ile alakalı olduğu daha önceki başlıklarda açıkla-maya kavuşturulmuştur.

Amerika'nın milli kültür bakımından bir bütünlük ve ta-mamlanma ihtiyacına yönelik en büyük yardımı sosyometri sağlamıştır. Bu küçük zümreler halinde yaşayan bireylerin kendi yaratıcılıklarını kaybetmeden hürliğe ulaşması bu bi-limin temel felsefesidir. Bu metot gözlemci olma durumuna da yeni bir görüş kazandırmıştır. Sosyolog artık sosyal olay-ları dışarıdan seyreden pasif bir gözlemci olmaktan çıkarak, sosyal hayatın içine giren sosyal drama katılan bir aktör aktif bir unsur olmaktadır. İnsanın gücünü varlığını koruyan en önemli unsur kendiliğinden yaratıcılığı olarak görülmüş ve

robotlarla olan etkileşimimizden doğan sorunlara yönelikte bizi koruyacak en temel unsurun bu yaratıcılık yönü olduğuna vurgu yapmıştır (1958d: 2).

Şekil 7: “İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Koruyacak Yeni Bilim: Sosyometri”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1958.

Çalıştığı konular, ele aldığı yöntemler, yapmış olduğu çalışmalara baktığımız zaman 1950-1960 arası Kösemihal’in çalışmaları ve ortaya koyduğu eserler açısından en verimli ve en özgün yapıtlar koyduğu dönemdir. Gurvitch’in konferanslarını İstanbul’da düzenlemesi, kendisinin sosyometri yöntemini detaylıca öğrenmek adına yurtdışında seminerlere katılmış olması, dünya ve toplumun gündemini oluşturan teknolojiadaki ilerlemeleri ve makinelerin toplum ile olan etkileşimini ele almış olması Kösemihal’i bu yönleri ile diğer çağdaşlarından ayırmaktadır.

1960-1970 Dönemleri Arasındaki Sosyoloji Çalışmaları

1960-1970 arasında ortaya çıkan gelişmelerin Kösemihal’in çalışmalarına yansımaları, Türk toplumunun yaşadığı gelişmelerin genel konjonktürü paralelinde bir seyir göstermektedir. Bu dönemde dünya genelinde ve ülkemizde toplumlar nasıl kalkınır, ekonomi ve üretim şekillerindeki düzenin gelişimi, modern toplum oluşturma kriterleri ve bu yönde gelişen bilimsel yöntem anlayışları etrafında çalışmalar ağır basmaktadır.

Nurettin Şazi Kösemihal’in çalışmalarında Türkiye’nin toplumsal yapısına, ülkenin modernleşmesine yönelik tespitlerde bulunduğu çalışmaları en yoğun şekilde bu dönem içerisinde ortaya koyduğunu görmekteyiz. Keza Kösemihal’in bu dönemler içerisinde yazmış olduğu “Batı Uygarlığı ve Biz” (1968) ve “Türkiye’nin Düzeni Üzerine” (1969) adlı eserleri toplumsal gelişme yönümüzün ne şekilde bir seyir izlemesi gerektiği üzerine fikirlerini ortaya koymuş olduğu eserleridir.

Bu çalışmalarında aynı zamanda bilimsellik anlayışımızda hakim olan determinist bakış açısının son bulması gerekliliğini ve bunun yerine derinlemesine bakış açısı kazanmamızı sağlayacak çoğulcu yöntem bakış açısını kazanma vurgusunu en çok bu eserleri üzerinden aktarmaya çalışmıştır. Bu perspektifi kazanmanın yolunun da Batı medeniyetini takip etmekten geçtiği vurgusunda bulunduğu ve çalışmalarını ağırlıklı olarak bu paradigma üzerinden şekillendirdiği bir dönem olduğunu belirtebiliriz.

Bu dönem içerisinde Nurettin Şazi Kösemihal ürettiği çalışmalarda modernleşme ve ilerleme çatısı altında ele aldığı konular "sanat ve edebiyat" üzerine olmuştur. Çünkü onun için bir ülkenin dili, edebiyatı ve sanatsal gelişimi ülkeyi en iyi tarif eden unsurlardır. Öz Türkçeye, tiyatroya ve edebiyata yönelik olarak en çok bu dönemde makaleler ele almış olduğunu görmekteyiz. Sosyoloji Dergisi'nde yer alan "*Sanat ve Fikir İşçileri*" (1961), "*Edebiyat Sosyolojisine Giriş*" (1964) ve "*Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisi İle İlgili Araştırmalar*" (1967) makalelerini bu dönem içerisinde ortaya koymuştur.

Yurdumuzda Edebiyat sosyolojisinin tarihçesi, konusu, yöntemi, bölümleri üzerine ilk dersler, Kösemihal tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1965 - 1966 eğitim öğretim yılı itibarıyla verilmeye başlanmıştır (Kösemihal, 1967: 185). Edebiyat sosyolojisi üzerine saha araştırmalarını en çok bu dönemde yaptırmış ve ortaya çıkan veriler ile ülkenin sanata ve kitap okurluğuna yönelik analizler ortaya koymuştur.

Müzik ile ilgilenen Kösemihal aynı zamanda edebiyat ile de ilgiliydi tiyatro oyunlarını takip eder ve bunlara yönelik eleştirileri gazete köşelerinde ele alırdı. Kısacası Kösemihal'in edebiyata ve sanata dair görüşlerinin önemli bir bölümü 1960 yıllarda ortaya çıkardığı çalışmalarında daha fazla yer almaya başlamıştır.

Batı Uygarlığı ve Biz: Modernleşmeye Giden Sürece Dair Görüşleri

Türkiye'nin batılılaşma ve modernleşme sürecine ilişkin görüşlerini belirtmiş olduğu bu eserini 1968 yılında ortaya koyan Kösemihal, kitabın önsözünde eserde yer alan çalışmalarının büyük çoğunluğu İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yönetiminde olan "*Yeni Adam*" dergisinde yayınladığı yazılardan oluştuğunu belirtmiştir. Eserin kapsamını batılılaşma, modernlik, toplumsal düzen ve ilerleme gibi konular üzerinde belirttiği görüşler oluşturmaktadır. Bu eserinde batılı olmanın ne olduğunu anlayabilmek ve bunu sağlayabilmek için hangi kriterleri gerçekleştirmemiz üzerine tespitlerde bulunur.

Bu tespitlerinden en dikkat çeken husus edebiyata yani öz Türkçeye yönelme, sanata ve sanatçıya ehemmiyet gösterilmesi konularını kapsayan başlıklardır. Bu konular üzerine gazete köşelerinde yer verdiği fikir yazılarının hemen hemen çoğunu Batı Uygarlığı ve Biz eserinde toplamıştır. Edebiyata, sanatçıya ve sanata yönelmenin batılılaşmanın en büyük adımı olduğuna ülkemizin kültürel değerlerini en iyi yaşatan alanların buralarda olduğunu örneklerle dile getirmiştir.

Kısacası dönemin koşulları içerisinde modernleşme ve ilerlemeye dair fikirlerini yazdığı bu eser ile Kösemihal, Türk toplumunun hangi yönde nasıl ilerlemesi gerektiği ve sosyolojinin de bu ilerleme sürecinde yönetsel olarak ne gibi aşamalar kat etmesi gerektiğine dair görüşlerine yer verdiği en önemli çalışmasıdır.

Türkiye'nin Düzeni Üzerine: N. Ş Kösemihal'in Toplumsal Yapıyı Anlama Yöntemine Dair

1960'larla Türkiye'nin toplumsal yapısı, ATÜT, kalkınma, Marksizm gibi konular önem taşımıştır. Bu konuları ele alan isimlerden biri olarak karşımıza çıkan Doğan Avcıoğlu çıkar. D. Avcıoğlu, 1968 yılında "*Türkiye'nin Düzeni*" adlı Türk toplum yapısının tarihsel süreci ele aldığı çalışması bu konu-

ları ele alan çalışmaların başında yer almaktadır. Kösemihal, Avcıoğlu'nun toplumun düzenini sağlayan unsurları, olayları ele aldığı bu çalışmasına konuları ele aldığı "yöntem" anlayışına eleştirel tespitlerde bulunmak amacıyla 1969'da *"Türkiye'nin Düzeni Üzerine"* adlı çalışmasını ortaya koymuştur. Kösemihal'in bu çalışmasının en önemli yönü çoğulcu yöntem anlayışını somut örnekler üzerinden açıklamış olmasıdır. D. Avcıoğlu'nun toplumu meydana getiren her kurumun ve olayın ekonomi temelli olayların sonucuymuş gibi ele alan Marksist diyalektik yöntem anlayışına Kösemihal, eleştirel yaklaşmış bu anlayış karşısında topluma, çeşitli olayların, öğelerin, katmanların, sınıfların değerlerin birbiriyle karşılıklı etkilenmelerinden meydana gelen girift, hareketli bir denge içerisinde var olduğunu vurgulama çabası içinde olmuştur. Her toplumun elementlerinin o toplumun tipine, kültürüne özel durumuna bağlı olarak değişebileceğini belirtmiştir.

Doğan Avcıoğlu'nun eserinde en çok üzerinde durmuş olduğu "Göçebe-Türk" konusunun salt ekonomik sistem temelli yani üretim biçimi üzerinden geliştiği noktasını Kösemihal eksik bulur. Bir ekonomist olan Avcıoğlu'nun ekonomik sistemi tarıma ve toprak düzenine dayalı olan Osmanlı Devleti'nin, Orta Asya'dan göç eden Türklerin geleneklerinde, töre ve adetlerinde var olan hangi türden dirençler, imparatorluk toprağı üzerinde yeterince kalkınamamalarına engel teşkil etmiş olduğu? Asya Tipi Üretim Tarzı ile gelen geleneklerin, imparatorluğun gelişmemesine ne derece etki etmiş, Türk-İslam sentezinden doğan ahlak, töre ve geleneklerin Osmanlı toplum yapısını ne yönde değiştirmiştir? gibi pek çok soruya yönelik verdiği 'simplisté' yani tek yanlı nedensellik üzerinden açıklamalar ortaya koymuştur. Hâlbuki Kösemihal, bu soruların her biri çoğulcu yöntem ile derinliğine incelenerek diğer faktörlerde ele alınarak açıklanmalıdır. Kösemihal Türk toplum yapısına dair önemli teoriler geliştirmemiş olsa da konu üzerine ortaya konulan teorilerin ek-

sıklığını ve yöntemsel olarak nasıl ele alınması gerekliliğine dair önemli tespitlerini ve bakış açılarını çalışmasında ortaya koymuştur.

Türkiye’de Batılılaşma ve Modernleşme Sürecine İlişkin Nurettin Şazi Kösemihal’in Görüşleri

Modernleşme kavram olarak, eski ve geleneksel toplumların modern olmalarına, moderniteye ulaşmalarına imkân veren süreçler için kullanılan bir terimdir (Cevizci, 2013: 1114). Yani batı dışı toplumların sosyoekonomik, politik ve kültürel geri kalmışlıktan kurtuluşlarını, onların Batılı toplumlar düzeyinde teknik ve ilerlemesi yönünde gelişim sürecini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Türkiye için modernleşmenin toplumsal mesele halini alması batılı teknik ve yöntem anlayışının geri kalmasıyla ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Türk modernleşmesi hususu, Türk sosyolojisinde birçok düşünürün ele aldığı hatta günümüzde dahi önemi sürdürek sosyologların ve tarihçilerin birçok bilimsel çalışmada yer verdiği bir alandır. Türk modernleşmesinin ne olduğuna şöyle genel bir perspektiften baktığımız zaman, Şerif Mardin’in “Türk Modernleşmesi” (2001) adlı çalışması konuyu pek çok kurum ve süreçten ele alan değerli bir çalışma olarak karşımıza çıkar. Çalışmada Mardin, Batılılaşma sürecini Osmanlı İmparatorluğu’ndan başlayıp, Cumhuriyet Türkiye’sinde yeni boyutlar kazanarak toplumsal ve fiziksel alanlarda değişime yol açan bir süreç olarak karşımıza çıktığını belirtir. Batıcılık ile Batının her hususta örnek alındığına yönelik bir kavram olduğuna vurgu yaparak Osmanlı İmparatorluğu’nda bu sürecin Lale Devri ile idareci sınıftan başlayarak daha sonrasında askeri kurumlara sirayet etmesi ile batıyı “model” olarak gittiği düzeltmelere yönelik Tanzimatlar ile sürecin devam ettiğini ifade eder. II. Mahmut, III. Selim gibi

padişahların ordudaki birimlere yönelik getirdiği yenilik ve bürokrasiye adam yetiştirme amacıyla, batıya gönderilen öğrencilerin geri döndüklerinde oradaki fikir akımları ışığında şekil alan bir zihniyetle ülke üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. "Yeni Osmanlılar" diye adlandırılan Namık Kemal, Ziya Paşa önderliğindeki bu kitle Tanzimat sonucu oluşan, tıpkı Avrupa'daki "Kameralizm" sistemine benzer olan avam sınıfı ve ayanlardan oluşan bir meclis ile "üst tabaka"nın meydana getirdiği hegemonyayı yıkmak üzere fikirsel savaş verirler. Belli ideolojiler çerçevesinde savundukları görüşler ile Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal yapı içerisindeki bölünmeler ortaya çıkar. İşte bu ikilem alt sınıfların düşünce yapısı ve yaşayışı, üst sınıfın yaşam şeklindeki kopukluktan sosyal sistem yavaş yavaş kendini "modernleşme"nin kollarına doğru atarak kurtuluş reçeteleri arayışına gider (Mardin, 2001).

Modernleşme sürecinin sosyal, askeri, kültürel, eğitim hayatına yönelik pek çok alanda getirdiği değişimlerin yanında dinsel alanda da kendini laiklik-sekülerlik gibi kavramlarla sosyal bilimlerde yerini alır. Din ve dünya işlerinin bir arada sistemli iç içe geçtiği Osmanlı Devlet anlayışındaki sistemin aksine modern toplumlarda din, devlet işlerinden ayrı yani laik bir düzen sistem içerisinde farklı kurumlar halinde yer alır (Berkes, 2002: 33-34).

Modernleşme sürecinin sosyal bilimle için bu kadar önemli ve güncel bir konu olmasının nedenini Mahmut H. Akın (2020) şöyle ifade eder; "Türk modernleşmesi siyasal bir süreçtir. Billhassa 1960-1980 arasında mesele, siyasi gelişen koşullar bağlamında yeniden gündeme gelmiştir". Akın'a göre meselenin halen günümüze kadar bu denli önem taşıyor olması ve halen çözülmesi gereken bir problem olarak varlığını sürdürmesinin nedeni "Türkiye'nin kendi gerçekliği üzerinden bütüncül bir teori geliştirememesidir. Bu durum Türk modernleşmesinin sosyal bilimler açısından teorik ve

metodolojik bir mesele haline gelmesidir” (Akın, 2020: 125). Bu hususun halen güncelliğini koruyor olması yönündeki soruna yönelik önemli bir tespittir. Yani Türk modernleşmesi hususunda siyasal koşullardaki istikrarsızlık ve uzlaşamazlık hali var olduğu sürece bu husus sosyal bilimlerin alanlarında da tartışmalı halini devam ettirecektir. Türk düşünce sisteminin dinamiklerini, derinliklerini farklı bakış açılarından görmemiz ve toplumsal yapının yaşamış olduğu dönüşümlerin temellerini anlamamızı sağlama ve toplum-siyaset ilişkisinin devamlı güncellenen bir alan olmasından dolayı bu husus daha nice görüşler doğrultusunda nice çalışmalarla kendine yer bulur.

Türk toplum yapısının şekillenmesinde önemli rol alan modernleşme, Batılılaşma, Batı sorunu, çağdaşlaşma gibi kavramlar birçok açıdan farklı farklı temellendirmelere dayandırılarak açıklanmıştır. Bu konunun alt başlık olarak yer almasının nedeni, birçok düşünür, sosyolog gibi Nurettin Şazi Kösemihal’in de dönemindeki diğer düşünürlerin yapmış olduğu gibi toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümünü anlama ve anlatma adına bu konu üzerine pek çok çalışma ve makale ortaya koymuş olması yatar. Kösemihal yazdığı bu çalışmalarla Türkiye’nin modernleşmesi, Batıcılık ve Batılılaşması süreci üzerine tespitlerde bulunmuştur.

Burada yapılacak olan Türk modernleşmesini genel bir bakış açısıyla değerlendirip, tez için asıl önem taşıyan husus olan Kösemihal’in bu alandaki görüşlerinin temeli yansıtan “*Batı Uygurluğu ve Biz*” adlı çalışmasını üzerinden ele almaktır. Ayrıca Kösemihal’in modernleşme ve batılılaşma konusu üzerine çağdaşları olan ve bu husus üzerine önemli çalışmalar ortaya koyan Niyazi Berkes ve Mümtaz Turhan’ın temel görüşlerden nerede ayrıldığı ya da onlarla nerede birleştigi de değinilecektir.

Batılılaşma modernleşme hususuna Nurettin Şazi Kösemihal’in görüşleriyle devam ederek, onun bu sürece yönelik birçok makale, yazı ve çalışmasını topladığı “*Batı Uygurluğu*

ve Biz" (1968) adlı eserinde konu üzerine görüşlerini sistemli bir halde ortaya koyduğunu belirtmekte fayda vardır. Eseri incelediğimizde ilk olarak ele aldığı başlık "Yurt Sorunları" ve bu sorunların neden olduğu durumların alt başlıklarıdır. Bu başlığın dışında, toplumun ilerlemesinin ve gelişmesinin en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirildiği "sanat, dil ve edebiyat" konularını da ele aldığı başlıklar da yer alır. En son ele almış olduğu durum ise bir Batı kenti olan "Paris" in maddi ve manevi unsurlarına yer verdiği konu başlığı yer alır. Eserinde Türk toplumunun Batılılaşma sürecine yönelik tespitlerinde süreci Osmanlı Devleti'nden ele alır. Batılılaşma serüveninin ilk adımını, 17.yy'da Rönesans'ın batı dünyasına kazandırdığı yeniliklere ilgisiz kalan Osmanlı'nın, 18.yy'da aldığı yenilgilerden sonra Batının üstünlüğünü kabul ederek III. Ahmet zamanında Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın etkisiyle başlatılan "Lale Devri" ni Batılılaşmanın ilk hareket noktası olarak görür. Sosyal ve kültürel alandaki bu hareketlilik ordu ve donanmada kendini gösterir. Tanzimat'tan sonraki süreçte ise durum kendini ikilik çizgisinde yani Doğu-Batı ekseninde bir gidip bir gelmekle devam ettirir. Tanzimat süresince bu ikilik devam ederken devlet, Cumhuriyetten sonra bu ikilikten kurtulup tamamen yönünü batıya çevirmiştir. Kösemihal'in sürecin neden Cumhuriyet rejimine kadar bu şekilde geciktiğine yönelik tespitleri ise şöyledir: Ona göre "sosyal kurumlar manevi bir hal aldıkça batılılaşma hareketine olan dirençte o oranda artar. Örneğin; askerlik 18.yy'ın son yarısında başlayan batılılaşma hareketine öncülük etmiştir. Ordu, Tanzimat'tan tam on üç yıl önce doğudan koparak yenilik hareketini gerçekleştirmiştir" (Kösemihal, 1968: 13-14). Yani askeri örgütlenme ile başlayan modernleşme sonrasında kendini eğitim, bürokrasi ve kültürel alanlarda gösteren bir süreçtir. Bu gelişim ona göre topyekûn her kurumda aynı anda değil kendini parça parça ilerleten bir süreçtir.

Bu durumu Kösemihal'in görüşleri çerçevesinde açık-

larsak; “Bizde, iki yüzyıldan fazla geçmişî olan batılılaşma hareketi üç safhada gelişir; ilk safha dıştan gelen saldırıları önlemek için bu evrede sadece askerlik sınırı içinde kalan bir yenilik görülür. İkinci safha Tanzimat’la başlar, bu dönemde yenilikler diğer toplumsal kurumlara yayılır, genel bir biçim alır. Ama Doğu-Batı ikiliği beraberliğinde yürür. Cumhuriyetle başlayan üçüncü safha ise kesin bir biçimde ikiliğe son verir ve batı yolunda gidilir” (Kösemihal, 1968: 14). Nurettin Şazi Kösemihal, Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana geç kalan kalkınmamızın sebepleri arasındaki pek çok görüş (D. Avcıoğlu’nun Batı kapitalizmi, M. Ali Şevki’nin Orta Asya’dan Anadolu’ya göç edenlerin çoban olması, Ahmet Hamdi Başar’ın Türk Burjuva sınıfının olmayışına dayanan) ve anlayışa belli noktalarda katılmış belli noktalarda da eleştirmiştir. Mesela D. Avcıoğlu’nun Tanzimat’ı bir Batılılaşma olarak değil de “Batı’nın sömürü hareketi” olarak belirttiği görüşe yönelik Kösemihal, “Tanzimat’ın ekonomik açıdan ele alınıp değerlendirildiğinde sömürgeleşme; ama töre, adet, hukuk, öğretim, eğitim yönünden ele alındığından bir Batılılaşma hareketi” (Kösemihal, 1969: 14) olduğunu görüşünü ortaya koyar. Yani Tanzimat gibi toplumda çok çeşitli sonuçlar doğuran bir olayı tek yönlü değil de, salt bir nedensellikten uzak çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirir. Benzer tutumunu Batılılaşmamamızın altında kalkınmayı sağlayacak bir burjuva sınıfına sahip olmadığımız görüşüne dayandıran Ahmet Hamdi Başar’ın “*Türkiye Neden Geri Kalmıştır?*” adlı makalesinde “medeniyet ve kültür kaynaşmalarını sağlayan burjuva sınıfının eksikliğinin toplumumuzda yer edinmiş olmamasına yönelik görüşünü ileri sürer. Ona göre burjuva sınıfı Avrupa medeniyetinin ortaya çıkmasındaki en önemli dinamiktir. Ülkemizde bu sınıfın oluşmamasının nedeni olarak Osmanlı Devleti’nin Türk topraklarına yerleşerek Türk esnafını ve ulemasını yok edip Türk dışı burjuvayı gelişmesine katkı sağlayıp kendi esnafını batı

kültürü ile oluşacak kaynaşmadan uzak tutan politikasında görür (Kösemihal, 1969: 12). Başar'ın Osmanlıların, Türk burjuva sınıfının kurulmasına engel olduğu görüşüne binaen Kösemihal, bu durumu daha çok padişahların ve vezirlerin uzak görüşlülükten yoksun yönetim anlayışına dayandığı görüşünü ileri sürer. Ticaret yolu ve derbentlerdeki örgütlenmeyi sağlayan herhangi bir siyasal yapılanmanın oluşmaması olmasını da bir neden olarak belirtir. Kösemihal bir yandan da şu eleştiri yapıyor; "İmparatorluğun kalkınmasını engelleyen birçok neden vardır. Lakin nedenlerden her birinin imparatorluğun kalkınmasına engel olan paylarının ne oranda olduklarını kesinlikle belirleyen incelemelerin sonuçları alınuncaya kadar, bilim adamlarının kesin yargılara varmaktan sakınmaları temel metodoloji kurallarından biri olmalıdır" (Kösemihal, 1969: 13) düşüncesi ile olaya objektif, çoklu nedenler penceresinden bakma fikrini öne sürmüştür.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Batılılaşma üzerine görüşlerine dair fikirlerine bir diğer kaynak Cumhuriyet Gazetesi'nde yazmış olduğu yazılarıdır. Bunlardan biri de "*Beyrut Kongresinde Türk Devrimiyle İlgili Tartışma*" (1957) adlı yazısıdır. Bu köşe yazısında Kösemihal 23 Eylül 1957, 17. Uluslararası Sosyoloji Kongresi'ndeki izlenimlerini ve kongredeki gelişmeleri ve kongreye gelen katılımcılara yönelik izlenimlerini aktararak başlamış olduğu yazısında, 24 Eylül günü kongredeki "*Türkiye'de Batı Uygarlığının Benimsenmesi*" adlı bildiriminin kongrede epey yankı uyandırdığını dile getirmiş, bildirisinin genel amacını köşe yazısında okura ulaştırmıştır. Bildirisinde, Batı'ya yönelme gösteren ve 200 yıldır böyle bir çaba içinde olan toplumumuzun, Batı uygarlığının yaptığı gibi kendi milliyetçi unsurlarına göre şekillenmesi üzerine batının izlemiş olduğu yollar olan Grek- Roma felsefesine yönelişi, dikkatini manevi yani öteki âlemden maddi âleme yani deneye somuta yöneltmesi, eski Grek ve Latin eserlerinin, kutsal kitaplarının milli dillerine çevrilmesi ile ge-

lişen Avrupa medeniyetinin izlediği bu değişim kriterlerini temel alarak bizim toplumumuz içinde;

- a) Batıdaki Grek ve Roma felsefesine yönelişine benzer bir durumun bizim toplum için 19.yy'da Ahmet Vefik Bey ve Süleyman Bey ile başlatılan Ziya Gökalp'in sistemli hale getirdiği "Türk Milliyetçiliğinin" sadece bir ülkü olarak kalmayıp, Cumhuriyet devrimiyle gerçekleşmiş olduğu felsefesini oluşturmakla olabileceğini,
- b) Dini hayatı yaşama sürecini Rönesans bilim adamlarının yaptığı deney ve gözleme inanan aynı zamanda da yaratıcı gücü kabul ederek toplumumuz için din terbiyesinin alışkanlıktan ziyade ruh ve felsefe kültürüyle birleşmesi gerekliliğine dayanmasını,
- c) Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması üzerine düşünme fikir yürütme imkanı sağlaması adına çevirilerinin yapılması hatta Baltacıoğlu, Ömer Rıza Doğrul'un, Abdülbaki Gölpınarlı'nın Kur'an-ı Kerim çevirilerinin Türk dili için büyük kazanç olduğunu dile getirerek Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meallerinin yaygınlaştırılması gerekliliğine

dair kongrede, milletimizin ancak bu aşamalarla batılılaşmada belli bir hız alabileceği yönündeki görüşlerini ortaya koymuştur. Kösemihal, her fırsatta Cumhuriyet ve devrimlere olan hayranlığını dile getirmiştir. Devrimlerin modernleşme ve batılılaşma yolunda öncülük etmesi gerektiğini savunmuştur. Batılılaşma hareketinin temellerini salt belli bir akım, olay ve durumda görmeyen Kösemihal, bu durumun Grek ve Roma medeniyetlerinden gelen felsefi düşünce şekliyle gelişen Rönesans koşullarına ve daha sonrası içinde burjuvanın da etkisinin olduğuna yönelik olarak Avrupa'nın gelişimiyle örtüştürmeye çalışarak geniş bir yelpazeden değerlendirebilir. Kösemihal, konferansta batılılaşma üzerine düşüncelerini dile getirdiği konuşmasına şu sözler ile noktayı koymuştur:

"Bir millet yeni bir uygarlığa girerken kişiliğini teşkil eden

kültürüyle o uygarlığın ortak bilgisi arasında bir çatışma başlar. Şüphesiz her millet kültüründen bir şeyler feda edecektir. Töreleri, adetleri, gelenekleri, görenekleri değişime uğrayacaktır. Ama bu fedakarlıkların da bir sınırı vardır. Bir noktaya dayanır, hiçbir millet kişiliğini kaybedecek dereceye varamaz, mesela Batıda Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya Doğu da Japonya gibi milletler kendi öz kültürlerini, kendilerine has dil, din gibi değerlerini kaybetmiş midir? Bizden de bundan fazlası beklenmemelidir" (Kösemihal, 1957a: 2).

Sözleriyle batılılaşma sürecinin milletlerin kendi dinamikleri içinde gelişmesi yönünde düşüncelerini beyan eder. Bunun yolunun da nasıl ki Batı kendi felsefi, dini, kültürel dinamikleri üzerinden rönesans ve reformunu yarattı ise bizimde aynı yöntem ile değişimi toplumu var eden iç dinamiklerimizi esas alarak, taklitçilikten uzak kendi egemenliğini ve hür iradesini yaşatabilen bir toplum olma geleneğine erişmemiz yoluyla olabileceğini vurgular. Bunu sağlayacak en önemli yolunsa Atatürk devrimlerini yaşatmaktan geçtiği fikrini savunur. Batılılaşma üzerine bize malumat veren diğer bir çalışması da Cumhuriyet Gazetesi'nde köşe yazısı olan "Toplamları Durduran ve İlerleten Güçler" (1957) başlığı altında toplumların nasıl gelişeceği ve hangi açılardan değişim süreçlerini tamamlaması gerekliliği üzerine görüşlerine yer verdiği köşe yazısıdır. Bu yazısında ilk olarak aydınların toplum içindeki görevinden söz eder. Ona göre aydının başlıca görevinin yenilik getirici, yaratıcı, ilerletici güçleri yenebilecek bir mertebeye çıkarıncaya kadar var kuvvetiyle bunları yaymak olduğunu söyler. Aydın, onun nazarında toplumun ilerlemesinde öncülük yapan önemli bir figürdür. Köşe yazısının devamında Kösemihal, toplumsal değişimin ne şekilde olması gerektiğine yönelik ifadeleri yer alır. Kösemihal'in toplumsal değişime yönelik bakış açısına göre;

"...Bütün toplumlar bir yönüyle gelenek ve düzen gibi görünse de bir yönü de yaratma, değişmeden oluşur. Toplumlar bir yandan üyelerini din, hukuk, ahlak gibi önceden var olan katılaşmış bir takım düzenlere uymaya zorlarken, bir yandan da bu kuralla-

rı yıkıp atmak, onları aşmak, yenilik getirmek, yaratmak imkânı verir. Kısacası toplum olayları ne tek başına gelenek, baskı, düzen ne de tek başına yaratma, hürlük, ilerleme; ne tek başına değişmezlik ne de tek başına değişmedir” (Kösemihal, 1957b: 2).

Onun nazarında hiçbir sosyal olay mutlak anlamda gelenekçi ya da devrimci diye vasıflandırılmamıştır. Düzen- ilerleme, baskı-hürlük, arasındaki kutuplaşmada düzen ve baskıya kaçan toplumlar “geleneksel”, ilerleme ve hürlüğe doğru yönelen toplum ise “devrimci ve yenilikçi” toplum olarak adlandırılmıştır. Kösemihal’e göre ilk olarak yapılması gereken; “İlerletici güçlerin başında olan bilim ve felsefeyi, gelenekçi güçleri (din ve görenekler) yenebilecek bir mertebeye çıkarıncaya kadar var olan kuvvetle yaymak olmalıdır. Batının bütün modern ve laik toplumlarında olduğu gibi bizde, din işlerini korkmadan devlet işlerinden ayırarak kendine ait olan alanı oluşturmalarını sağlayabiliriz” (Kösemihal, 1957b: 2).

Kısacası Kösemihal’in toplumsal olarak ilerlemenin temellerini özümüzde var olan değerlere dönerek onları bilim ve felsefenin aydınlatıcılığı altında geliştirmeye yönelmemiz gerektiğini söyler. Bunun içinde öz Türkçeyi kullanarak yapılan kutsal kitap çevirileri, bunun yanında batılı klasik çevirilerini de yaparak gelenekselin katılmış yönünü yani dinin geleneksellikte kalan boyutunu kırıp yerine bilimin deney gözlem ve felsefenin derinlikli düşünme yollarını koyarak yaratıcı ve hür düşünce içinde olduğumuz takdirde toplumsal anlamda ilerleyişimizi gerçekleştirebileceğimizi savunur. Dinin, devlet denetimi ile şekillenmesini de laik devletin bir gerekliliği olarak görür.

Batılılaşma ve modernleşme konusu dönem içinde pek çok isim tarafından ele alınmış bir konudur. Bu konu üzerine eserler vermiş isimlerin başında Niyazi Berkes “*Türkiye’de Çağdaşlaşma*” çalışmasıyla ve diğer isim olan Mümtaz Turhan’ında “*Garplılaşmanın Neresindeyiz?*” adlı çalışması modernleşme konusu üzerine yapılmış başucu eserlerdir. Bu

tezde yapılmak istenen dönemin önemli bir toplumsal sorunsalı olan modernleşme hususuna üç önemli ismin bakış açılarında yer alan benzer veya farklılıkları ortaya sunmak olacaktır. Amaç aynı dönemde yaşayan bu üç düşünürün, aynı problem hakkında hangi açıdan hangi kavramlarla konuya yönelik değerlendirmelerde bulundukları tespit etmektir.

Konuyu ilk olarak Niyazi Berkes'in görüşleri üzerinden ele almaya başlarsak, Prof. Dr. Niyazi Berkes akademik hayatı süresince, kendisini "Atatürk kuşağı çocuğu" olarak tanımlamış tüm çalışmalarını "Cumhuriyet Devrimlerini Koruma Davası" uğruna vermiştir (Aktaş, 2003: 22). N. Berkes'e göre, Türkiye'deki toplumsal değişme ve modernleşme, Batı ülkelerinin ölçü ve yöntemlerini kopya etmekle gerçekleşmez. Modernleşmeyi, ulusal toplum olma işi ile bir tutar. Ona göre modernleşme kaynağını toplumdan almalıdır. Niyazi Berkes, çalışmalarını uzun yıllar boyunca yurt dışından sürdürmüş bir bilim adamımızdır, lakin yurt dışında yaşam sürmüş olmasına rağmen Türkiye'nin sorunları, geçirdiği dönüşümler ve değişimlere kayıtsız kalamamıştır. Cumhuriyet Türkiye'sini, İslam-Osmanlı geleneği ışığında inceleyerek, Atatürk devrimlerinin önemine vurgu yapmıştır. Tarihsel perspektifte ele almış olduğu pek çok çalışması bulunan Berkes'in Türk sosyoloji ve tarih adına önemli veriler sunduğu "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*" eseri pek çok sosyal bilim alanında başucu yapıtı olmuştur (Özer, 1999: 253). Niyazi Berkes'in üzerinde durduğu çağdaşlaşma terimi din ve devlet işlerinin ayırımına dayanır. Bu yönüyle "sekülerizm" kavramı onun için çağdaşlaşma ile eşdeğerdir. Niyazi Berkes'e göre laiklik üzerine kurulu devlet anlayışı Osmanlı gibi temellerini İslam ve Türklük değerlerini muhafaza eden ve bir arada sürdüren gelenekte din-devlet ikileminin olmadığını belirtir. Türkiye'nin Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren özellikle son iki yüzyıldır yaşadığı yenilenme çabalarının geçirdiği aşamaları din ve dünya işlerini ayırma üzerine temellendiğini

söyleyerek Türk modernleşmesinin gelişimini de bu çizgiden ele alır. Niyazi Berkes, çağdaşlaşma kavramını modernleşmeden ayrı bir kavram olarak görür. Modernleşme süreci ona göre ekonomik temelli olarak zamanında endüstrileşmesini gerçekleştirememiş toplumların endüstri toplumu olma yönüne doğru bir değişim sürecidir. Yani endüstrileşmenin toplumun siyasal, ekonomik, kültürel, sosyal hayata yönelik etkisi modernleşme sürecidir. Çağdaşlaşma ise, toplumun ekonomik altyapısında gelişen bir durum değil, kültürel, “üst yapıda” gelenek, göreneklerin değişimi ve dönüşümü olarak adlandırır. Bu hususla N. Berkes, bir toplumun değerlerini muhafaza etme adına duydukları en önemli kurumun “din” olduğunu açıklar, eğer bir toplum yaşam alışkanlıklarından, geleneklerinden vazgeçemiyor değişime direniyorsa bunu dinin altına sığınarak dinin, çağdaşlaşmaya engel bir kurum olarak aslında kalıplaşmış değer yargılarını dinselleştirerek değişime direnirler. Çağdaşlaşma için en önemli sorun olarak gördüğü nokta ise şudur: “gelenekselleşmiş bir siyasal ve toplumsal sistemde dinin ne ölçüde kutsal gelenekle ya da kutsal geleneğin ne ölçüde dinle bir tutulma haline gelmiş olduğudur” (Özer, 1999: 254). Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Osmanlı’nın modernleşme sürecinin önündeki en büyük engelin gelenek ve dinin birbirinden ayrılması gerekliliğidir. Berkes’e göre “gelenekçi bir düşüncede yenileşme, çağdaşlaşma kavramları olmaz, bu düşüncedeki bir toplum içinde hiçbir değişimin yolu onları iyiye götüremez.” (Berkes, 2002: 30). Bu yüzden Berkes’in anlayışında yenilikçi ve geleneklerinden ayrılmış bir toplum ilerleme gösterebilir.

Modernleşme sorunsalına yönelik, Türk düşünce dünyasında kültürel yapı ve batılılaşma konusuna katkı sağlayan diğer bir isim olan Mümtaz Turhan’dır. M. Turhan’ın düşünce anlayışının temeline baktığımızda Ziya Gökalp’in etkisinin yoğun olduğunu görürüz. M. Turhan toplumun yapısını köy reformları üzerinden ele alır. Türkiye kalkınmasının temel

lerini reformların incelenmesiyle açıklar. Toplumların kültür değişimlerine yönelik süreci serbest ve zorunlu bir süreç olarak değerlendirir. Kültür değişiminin olabilmesi için belirli şartların olması gerekliliğini öne sürer. Kültür değişimi; arzu, isteklerin yerine getirilmediği, ihtiyaçların karşılanmadığı ve değişen şartlar karşısında genel bir çare bulma konusunda her kültürün yeterli imkan kapasiteye sahip olmadığı durumlarda olmaktadır. Bu süreçte bir toplumda kültür değişmesi ya karşılıklı temaslar yoluyla veya iktibas şeklinde olmaktadır (Korkmaz, 2008: 716-717). Mümtaz Turhan'a göre toplumsal değişme "serbest" olabileceği gibi "mecburi" ve "güdümlü" de olabilir. Ona göre Batılılaşma sürecinde genellikle "mecburi" kültür değişimine maruz kalan Türk toplumunda kültürün bu "sert" tarafları dikkate alınmadan değişim gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun en başta gelen nedeni ise Batının özünün ne olduğu ve nasıl alınacağı konusunda isabetli teşhisler yapılamamasıdır. İnsan unsurunun dışında, insan zihniyetini dönüştürmeden Batı'nın sadece giyim kuşam, hayat tarzı gibi şekli özelliklerini, müesseselerini ve teknolojisini ülkeye taşıyarak Batılılaşacağımız varsayılmıştır (Demirel, 2007: 228-229). Bütün bu sorunsallara yönelik çözümler üretme aşamasında M. Turhan, B. Malinowski'nin görüşlerinden etkilenmiştir. Malinowski'ye göreyse; "Kültür değişmesi, bir cemiyetin nizamını yani içtimai maddi ve manevi yönünü bir biçimden başka bir biçime dönüştürmesidir." (Turhan 1969, akt. Korkmaz, 2008: 716). Turhan, bir kültür unsurunun bir toplum tarafından kabullenilmesi için, onun meydana gelmesi, ortaya konulması, hiç olmazsa bireylerin bununla karşı karşıya gelmiş olması gerekliliğini savunur. Yeni bir kültür unsurunun gelişmesinin yolu ise Turhan'a göre, ya yabancı bir kültürden kısmen değiştirilerek ya da o topluma mensup bireylerin keşif ve icatlarıyla olabileceği yönündedir (Korkmaz, 2008: 717). Keşif ve icatların sonucunda gelişen koşullar bir kültürel değişim yaratmıştır. Kültürel

değişim süreciyle gelişen koşullara yönelik bizim batılılaşma serüvenimizi ele aldığı “*Garplılaşmanın Neresindeyiz?*” (1958), adlı çalışması ile batılılaşma sürecinin tamamlanmış mı yoksa şartlara ve gelişmelere yönelik gelişen bir süreç mi içinde olup olmadığımızı ele almıştır. Cumhuriyetin ilanından iki yüz yıl öncesinden başlayarak devam eden Batılı yaşam tarzını hedef edinmiş toplumumuzun kurumlar üzerinden belli bir düzene erişmesi gerekliliğini öne sürer. Bu yaşam tarzının ancak belli bir iktisadi düzenin oluşmasına bağlı olarak üretim-tüketim sistemi oluşturup, kültürel anlamda ise belli değerler ve zihniyet sisteminin gelişimini tamamlamaya bağlı mümkün olacağını savunur. Zihniyetin benimsenmesi noktası sistemin devamlılığını, kalıcılığını sağlamak en önemli noktadır. Belli bir ekonomik sistem alt yapı olarak toplumda uygulansa da o ekonomik modelin temelindeki zihniyet benimsenmeden kültürel değişim kalıcı olarak kendini devam ettiremez (Korkmaz, 2008: 719-720). M. Turhan’ın ülkemizin “garplılaşmama” üzerine sorun gördüğü ise şudur: “Garp medeniyetini layıkıyla anlayamamak, bu medeniyetin ana unsurlarının nelerden ibaret olduğunu kavrayamamak, bu esas kıymetler arasındaki münasebetleri tespit edememek ve işe nereden başlanılması lazım geldiğini tayin hususunda acziyet göstermek, yani ne yapacağımızı ve nasıl yapacağımızı bilememek” (Turhan, 1958: 13) olduğuna dair tespitini ortaya koyar. Bundan dolayı Turhan, dün olduğu gibi bugün de halen hakiki anlamda garplılaşma zihniyetini sürdürecek müesseselerin ülkemizde olmadığına dikkat çeker. Bizim modernleşmemiz için yapmamız gerekli olan Garp medeniyetinden almamız gerekli olarak gördüğü esas unsurlar ise ona göre “ilim” ve “teknik” tir. Onun bakış açısında bu iki unsur Garp medeniyetine gerçek anlamda hüviyet vermiştir. Bizimde gerçek anlamda garplılaşmamız için kurumlarımızı ilmi ve teknik düzeyde belli bir zihniyete oturtmamız gerçeği üzerinde durur.

Sonuç olarak; konu üzerine üç aydının düşüncelerindeki farklılıkları tespit edecek olduğumuzda; Mümtaz Turhan, Amerikancı bir perspektifle anti-komünist temele dayanan görüşlerini savunurken; Niyazi Berkes o dönem Yön dergisinin yazarı olarak görev almaktadır. 1960'larda Yön dergisinin içindeki düşünsel etkinliğinin sınırları ise sol-marksist çizgide belirlenmiştir. Berkes'in yaklaşımı, Türk toplumunun ve Doğu uygarlığı alanı içinde bulunan diğer toplumların kendi varlık ve potansiyellerine dayanmaktan ziyade, elit devrimci kadronun öncülüğünde gelişme olanağı bulacağına yöneliktir. Berkes toplum sorunlarının kaynağında modern batı düzenine uyum sağlayamama olgusunun yattığını öne sürmektedir. "Batıya rağmen Batılılaşma" tabiriyle anti-emperyalist bir perspektif geliştirmiştir (Özcan, 2010: 152). Kösemihal'in konu üzerine düşüncesi ise batının felsefi ve bilimsel yaklaşımını temel alacak şekilde bizimde tıpkı onların Rönesans'ı ve Aydınlanmaları gerçekleştirdiği süreç gibi temel kaynaklarımızdan beslenmemiz anlayışı hakimdir. Lakin köklerimizden beslenirken de katılmış değer yargıları ve geleneksel yöntemleri bırakarak felsefi düşünce sistemi geliştirmemiz gerekliliği ve bunun sağlanmasının yolunun da aydınların görüşleri doğrultusunda gelişen bir batılılaşma süreci olmasına vurgu yapar. Kösemihal ve Berkes için geleneksellik, düzen ve baskı gibi etmenler toplumların ilerleme ve modernleşmenin önünde en büyük engeldir.

Bu üç ismin görüşlerindeki ortak noktalara gelecek olursak; üçü de batılılaşma sürecini Cumhuriyet Dönemi öncesine -dönemin, ortalama bir 200 yıl öncesine- dayandırıyor olmalarıdır. Düşünürler, modernleşmenin başlangıç noktasını farklı olaylardan referans alsalar da modernleşme çabasının ilk tohumlarının Osmanlı Devleti'nde atılmış olduğu görüşünde hem fikir oldukları görülür. Diğer bir ortak nokta ise din üzerine olan görüşleridir. Dinin geleneksel ve katı olan ilerlemeye engelleyici yönünü, laiklik olgusuna yöne-

lik tehdit olarak algılanır. Bu durum bilhassa Kösemihal ve Berkes'in görüşlerinde baskındır. İkisi de dinin geleneksel kalıplarından uzak bir şekilde seküler bir toplum olma yolunda ilerleme ile modernleşmenin sağlanabileceği görüşünün tarafındadır. Turhan'ın modernleşme görüşünde din ve geleneksellik diğer iki isimde olduğu kadar engel teşkil eden bir neden olarak görülmemiştir. Onun için modernleşme; dinden, geleneksellikten uzaklaşmaktan ziyade ilim ve tekniğin gücüyle ilerleyen bir zihniyetin oluşmasıdır. Din unsurunu modernleşme konusunda diğer isimler gibi engel olarak görmüyor olması Mümtaz Turhan'ın modernleşme kıstasının daha çok zihniyet ve teknik konularında yoğunlaşmış olduğunun göstergesidir.

Toplumsal Dönüşümün Dinamikleri Üzerine Kösemihal'in Görüşleri

Toplumların yapısında meydana gelen değişim ve dönüşüm süreçlerini tarihsel perspektif ile çoğulcu yöntem anlayışına uygun bir şekilde ele alan sosyolog Nurettin Şazi Kösemihal, toplumların ekonomik, siyasi, kültürel, sosyal alanlardaki evrimleri ele alan pek çok anlayış ve ekole yönelik eleştiride bulunur.

Nurettin Şazi Kösemihal herhangi bir toplumsal hareket sürecinde birbirine karşıt pek çok olayların aynı anda yaşanabileceğine vurgu yapar ve bu duruma Tanzimat'ı örnek gösterir. Kösemihal'e göre Tanzimat'a ekonomik yönden bakarsak bir sömürgeleşme oluşumu; sosyo-kültürel yönden yani töre, adet, sosyal, hukuk, eğitim yönünden bakarsak bir batılılaşma hareketidir.

Batılılaşma sürecine yönelik önemli bilgiler verdiği çalışması, "The Assimilation of Occidental Civilization in Turkey" (Türkiye'de Batı Uygarlığının Asimilasyonu) (1960) adlı çalışmasında batılılaşmanın ilk adımının 18.yy'da Sadrazam İbrahim Paşa'nın girişimleriyle "Lale Devri" ile

başladığını söyler. Daha sonrasında 1826 Nizam-ı Cedit ile askeriyede meydana gelen düzenlemelerin takibinde 1839'da Tanzimat'la sosyal ve siyasi anlamda yapılan reformun öneme vurgu yapar. Kösemihal bu süreç için Batılılaşmanın birçok kurumda yerini aldığını lakin bazı temel kurumlarda halen Batılılaşmaya karşı bir direncin olduğunu ifade eder. Buna örnek olarak Yeniçeri ayaklanmasını gösterir, bu ayaklanma ona göre batılılaşma karşı yapılan bir direniş hareketidir. Batılılaşma hareketi askeri teşkilatlar üzerinde şekillenmiş olsa da sosyal açıdan Türk toplumu halen Doğu-Batı ikilemini yaşar. Kösemihal'e göre müzik gibi bizim toplumumuzun derinliklerine kök salan bazı değerlerimizi, Doğu'dan tamamen koparmanın imkânsız olduğunun göstergesidir. Müzik alanında Doğu kaynaklı olarak yapılan eserler Türk modernleşmesinde dualite yaratan bir sorundur (Kösemihal, 1960b: 28-33).

Batılılaşma sürecini ele aldığı çalışmada Türk toplum yapısının Batı toplumundan farklı yönlerini açıklarken Türk toplumunu Doğu toplumları içerisinde değerlendirir. Kösemihal, Doğu-Batı arasındaki bazı farklılıkları inceleyerek bunları üç başlıkta ele alır:

Birincisi, Tam ve kabataslak ölçümler; burada kastetmiş olduğu husus, Batının beklenmedik durumlara karşı tam, kesin, ölçülebilir hesaplamalar, yöntemler, aletler, kullandığına yönelik beyanıdır. Örneğin; bizim kültürümüzdeki mutfaklara baktığımızda kim ölçüm aletleri kullanır? "Biz" bir iş yaparken üç aşağı beş yukarı cinsinden yaklaşık oranlarda işlemler yaparken Batı uygarlığı matematik ve geometriyi hayatlarının her alanında sirayet ettirmiştir. Batı mimari ve mühendislikte ilerleme kat ederek buna yönelik uygulamalarda Doğudan ileri seviyededir. Kısacası ölçüm aletlerindeki bu "kesinlik" ve "kabataslak" durumları batı uygarlığının mekanik, somut anlamdaki dünyada ilerleyişi ile Doğu toplumlarına karşı bir fark oluşturur. (Kösemihal, 1960b: 34-35)

İkinci fark ise, Huzur (tranquility) ve konfor; bu iki kavram aynı şeyi çağrıştırırsa da tranquility ile iç dünyadaki huzur kastedilir. Doğu toplumları iç dünyalarına yönelik çaba harcar, dış dünyaya (burada kastetmiş olduğu somut dünya) önem vermezler. Elbiselerin uyumu, konfora yönelik bir materyale önem vermezler. Evleri çamur, kerpiç veya tahtadandır²¹. Ama neşelerine, huzurlarına ve eğlencelerine yöneliktirler. Batı uygarlığı ise dikkatini dış dünyaya verir. Bu hususa yönelik Kösemihal 1954 yılında Fransa'daki, 16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'ndeki anılarını aktardığı yazısında (1955) batı şehri üzerine yaptığı tespit ile modern kentin tanımını da yapmıştır. 'Beaune' adlı bu küçük şehir için "çepeçevre ağaçlıklı geniş yollar, iç sokakların çoğunun dar ama hepsinin de tertemiz olmasına, kuytu mahallelerinde bile bir karış toprak yola rastlanılmadığına" dair övgüler düzmüştür (Kösemihal, 1955b: 173). Batı için somut konfor unsurlarında gelişim alanında çabalama söz konusudur. Bedensel rahatlığa düşkün, evlerinde konfor alanı oluşturmaya yönelik materyaller geliştirme, yollarının asfalttan yapılması, parklarının bile sistemli planlı bir düzeneyle yapılması onlar için düzen, sistem gerçek konforu getirdiği için Doğu toplumlarından bu yönüyle ayrılır. (Kösemihal, 1960b: 36-37) Üçüncü nokta ise, bir önceki farkla paralellik gösteren "teknik" unsurlarındaki farktır. Teknik ile kastedilen gündelik hayatlarını şekillendirmede kullanılan pratik araç gereç veya yollardır. İnsanoğlu var olduğundan beri hayatta kalabilme adına tekniğe yönelmiş ve pek çok araç üretmiştir. Teknik sayesinde gelişen pek çok sosyal yapı ve kurum geliştirmiş, sanat, yaratıcılık, beden dili gibi durumlar toplumların farklı farklı teknikleri kullanmasından ortaya çıkar ve her toplumda beden dili, sanat, gündelik hayattaki sık kullanılan unsurlar toplumların, kendilerine ait tekniklerinden kaynaklı farklılıklar ortaya koyar.

²¹ Kösemihal, 1950-1960 dönemi doğu toplumlarının, henüz batılı anlayıştaki beton binalara, apartmanlara geçmediği kırsalda var olan doğadaki malzemelere uygun şekilde yerleşik düzene uygun yapılmış binalara dikkat çekmiştir.

Örneğin, bir Türk ellerini sallayarak "hayır" demek isterken Amerikan veya Alman kafasını sağa sola sallayarak "hayır" der (Kösemihal, 1960b: 37-40). Kösemihal bu durumun nede-nini coğrafik ve kültürel olarak belirlenen farklılığın, teknik alana da yansıdığını ve bunun gündelik hayattaki eylemlere de etki ettiğini dile getirir.

Böylelikle Kösemihal, Batının gelişmişliğini teknik, tam ölçülülük ve konfor anlayışlarındaki algılarının somut dünyalarını şekillendirdiği vurgusunu yapar. Batının bütün alanlarda gösterdiği bu nizamı örnek alınacak bir değer olarak görür.

Toplumsal Değişim Sürecinde Sanat ve Edebiyatın Rolü Üzerine Görüşleri

Edebiyat sosyolojisi, sanat sosyolojisinin bir alt dalı gibi görünse de toplumu basılı eserle anlatan roman, hikâye, anı, seyahatnameler vs. birçok edebi türün toplamından oluşarak toplumların tarihsel sürecini, dönemlerini geleceğe taşıması adına değer taşır. Edebiyatın, sanatın bir dalı olması onun bilimsel bir alan olarak sosyolojide kendi başına yer alması konusunda zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Bu yönüyle edebiyat sosyolojisi, Köksal Alver'in de ifade ettiği gibi "sosyoloji dalları arasında bir sanat dalı ile ilgili olmasından ötürü farklı bir yere konumlanmaktadır. Edebiyat, sanat - sosyoloji, sanat - bilim arasındaki ilişkide kendine yer bulmaktadır. Sanat ile bilim arasında ise gerilimli ilişki vardır. Ama edebiyat sosyolojisi, edebiyatı toplumsal bir vaka olarak tanımlar. Edebiyat ve sanat, bütün toplumsal olgular gibi toplumsal olanla sıkı bağlar kuran alanlardır" (Alver, 2015: 344).

Konu üzerine Nurettin Şazi Kösemihal, sanatın alan olarak çok yaygın bir yelpaze olduğunu bu alan içerisine; musiki, edebiyat, resim, tiyatro, dans vb. gibi dalların girdiğini, bu dallardan hangisine gönül verilirse verilsin, sanatçının ki-

şiliği kadar yapıtı da, içinde bulunduğu doğal ve toplumsal çevrenin etkisinde olduğu görüşündedir. Ona göre bu çeşitli sanat alanlarıyla toplumsal gerçek arasındaki ilişkiye, son zamanlara dek pek az önem verilmiştir. “Sanatın topluma ışık tutan yönünden sosyologlar kadar türlü sanat dallarını inceleyen bilginler, uzmanlar, sanat tarihçileri de sorumludur. Sosyologlar, özel bir bilgi ve ilgiye dayanan sanat konularına pek yanaşmamışlar, yaşayanlar da ünlü Amerikan sosyoloğu Sorokin gibi çeşitli sanat kollarını zihinlerinde önsel (a priori) olarak tasarladıkları bir takım soyut (abstrait) kültür kalıplarına sokmaya çalışmışlardır” (Kösemihal, 1964a: 1-2). Kısacası Kösemihal, edebiyat sosyolojisinin ortaya çıkmasından bu yana nasıl çalışıldığı ve ne şekilde çalışılması gerekliliğinin önemine vurgu yapmıştır.

Edebiyat sosyolojisinin sosyolojide bir alan olarak kendine yer bulması durumunu batının tarihsel süreci üzerinden yorumlamıştır. Kösemihal’e göre Batılı toplumların yaşadığı sancılı süreçleri belli kurgu etrafında somutlaştırması ile bu alan sosyal bilimler açısından değer taşımaya başlamıştır. Bu süreçte, “Marx ve Engels’in edebiyatla toplum ilişkileri üzerine olan düşünceleri ise, yapıtlarını incelenmiş, 1937 yılında bu yazılar toplu olarak bir kitap halinde yayınlanmıştır” (Kösemihal, 1964a: 2).

Bu alana yönelik batıda Bordeaux Üniversitesinde R. Escarpit’in edebiyat sosyoloji araştırmaları bulunmaktadır. Escarpit, Jean Paul Sartre’ın edebiyatından bahsederken ekonomik koşullara, toplumsal amaçlara dikkat keserek toplumu açıklamaya çalışmıştır. Albert Memmi ise “Edebiyat Sosyolojisinin Sorunları” adlı incelemesinde edebiyat sosyolojisinin bugünkü durumunu, koşullarını, araştırma açılarını ele almaktadır. Edebiyat sosyolojisinin gelişimine yönelik atılan adımlar belirlene yöntemler, bu alanın sosyolojiyi de artık bir bilimsel bir alan olarak yer almasını sağlamıştır (Kösemihal, 1964a: 4). Ülkemizde edebiyat sosyolojisinin ge-

lişiminin hangi doğrultuda yol aldığını Alver, "bu alandaki çalışmaları genel anlamda iki eğilim içinde değerlendirir. İlki, edebiyat ile toplumsal alan arasında ilgi kurarak sosyolojik okuma/sosyolojik eleştiri gerçekleştiren çalışmalardır. İkincisi ise bir bilimsel disiplin ve araştırma alanı olarak varlık kazanan, belli yöntem ve bakış açısına ulaşmış edebiyat sosyolojisi çevresinde yapılan yöntem ve bakış açısına ulaşmış, edebiyat sosyolojisi çerçevesinde yapılmış olan çalışmalar" (Alver, 2012: 186) yönünde yol aldığını ifade eder.

Türkiye’de Nurettin Şazi Kösemihal, edebiyat sosyolojisinin akademide yer alması ve bilimsel bir niteliğe sahip olmasında etkin ve öncü isimdir. Kösemihal edebiyat sosyolojinin yöntemine dair hem çalışmış hem de bu alana akademik anlamda katkı sağlayacak literatürün gelişmesine de danışmanlık yapmıştır. Danışmanlığını yapmış olduğu isimler ve çalışmalarının konusunu ise "Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisiyle İlgili Araştırmalar" yazısında bahsetmiştir; "Ümit Suman ile Aptullah Dikici yapıt türleriyle okuyucular arasındaki ilişkiyi; Ferhan Aksel ile Ali Gürkan, yazarların doğum yerleri yönünden yayılımını; Ahmet İşisağlam da yazarların yapıtlarıyla geçimlerini sağlayan meslekleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir" (Kösemihal, 1967c: 188).

Yaptırdığı tez çalışmaları kitapçılarda, basımevlerinde gerçekleşmiş yöntem olarak çalışmacılar görüşme soruları, anket gibi sahaya yönelik metotları kullanmışlardır. Bu çalışmaların edebiyat sosyolojisi alanına katkı sağlayacak çalışmalar olduğunu vurgulayan Kösemihal, edebiyat sosyolojisi üzerine bu çalışmalar ve bunların dışında da bir çok literatür çalışması kazandırmıştır.

Bu noktada Kösemihal, edebiyat sosyolojisinin konusunu sınırlamak, yöntemini ana sorunlarını iyice kavramak için, ilkin edebiyat kavramının anlamı üzerinde durulmasını ve söz veya yazı kalıplarının eseri meydana getiren önemli unsurlar olduğunu söyler. Bu sözsel veya yazısal ifadeleri analiz ede-

rek edebiyatın türselliğinin ortaya çıkarıldığını söyler. Yani eser yazılı edebiyat mı sözlü edebiyat mı diye bir sınıflama içine girer. Kösemihal bunu yapmadaki amacın, edebiyatın özsel kişiliği, yapısını ortaya koymak adına önem taşıdığını ifade eder (Kösemihal, 1964a: 6-7).

Nurettin Şazi Kösemihal, edebiyat sosyolojisinin çalışma yöntemi adına birçok tenkit ve eleştiride bulunarak bu alanda nasıl ilerlenmesi gerektiği konusunda yol göstermiştir. Edebiyat sosyolojisinin yöntem olarak nasıl olması gerektiğini ele almış olduğu “Edebiyat Sosyolojisine Giriş” makalesinde edebiyat olgusunun akışının, evriminin dört boyuttan oluştuğunu bunların:

- 1 - Yazar,
- 2 - Yapıt,
- 3 - Basım, yayım, dağıtım kurum ve örgütleri,
- 4 - Okuyucu zümreleri veya yığınlar

üzerinden açıklanması gerektiğini ifade etmiştir. “İlk evrede edebiyat yazısını tasarlayan, çilesini çeken, gerçekleştiren, yaratan yazar; İkinci evrede yazarın gerçekleştirdiği; ortaya koyduğu yapıt gelir. Üçüncü evrede bu yapıtı basan, çoğaltan, geniş yığınlara yayan basımevleri, yayınevleri kitapevleri, kitaplıklar gibi kurumlar, örgüler; dördüncü evrede de bu çoğaltılarak dağıtılan yapıtları okuyan, okuyucu zümreleri, okuyucu yığınları gelir” (Kösemihal, 1964a: 12). Kösemihal, edebiyat olgusunu bütünüyle tam olarak kavraması hususunda işaret edilen bu dört ögesinin, dört yönünün de incelenmesinin yöntem gerekliliği olduğunu vurgular.

Sanatın pek çok alanında çalışmalar ortaya koyan Kösemihal’in bir diğer özelliği de kendisinin bir öykü yazarı olmasıdır. Necip Fazıl Kısakürek’in sahibi olduğu “Ağaç-Sanat, Fikir, Aksiyon- Dergisi’nde”, “Dayak” adlı çalışması yer almaktadır. Bu dergide Hilmi Ziya Ülken’den Sait Faik Abasıyanık’a kadar pek çok düşünür, edebiyatçı eserler kaleme almıştır.

Şekil 3: Ağaç Dergisi, 23 Mayıs 1936, Sayı: 8.

Sanat ve edebiyata yönelik unsurlardan biri sanatçı Kösemihal için büyük önem taşır. Bu hususu Sanat ve Düşünce (1957) adlı eserinde Nurullah Ataç üzerine yazmış olduğu demeçlerden yola çıkarak irdeleyebiliriz. Eserde yer alan "Nurullah Ataç" ve "Edebiyatımız ve Ataç" adlı demeçlerde karşılıklı olarak yazmış oldukları yazılar yazar ve edebiyat arasındaki ilişki üzerine Kösemihal'in görüşleri hakkında bilgiler verir. Kösemihal, Cumhuriyet Gazetesinde (1949) kaleme aldığı yazısında edebiyatın yaratıcılık yönüne dayalı olan düşüncelerini Ataç üzerinden şu sözlerle aktarır: "...fikir tarihi gözden geçirilirse, yaratıcı olmak sadece kuruculara değil, yıkıcılara, imancılara değil, şüphecilere de yer verildiği görülür. Herhangi bir fikir ister imanı, ister şüphe ve tereddüdü temsil etsin; ister sağlam, ister oynak bir temele dayansın,

onlarda daima ciddi, güzel, doğru bir taraf bulmak mümkündür; yeter ki bunlar yeni ışıklar veren üstün çapta bir adamın fikirleri olsun” (Kösemihal, 1957c: 11). Bu sözleri ile Ataç’a yönelik olarak “oynak fikirlere sahip” olduğu yönündeki eleştirilere, bu oynaklığın N. Ataç’ın yaratıcılığını geliştirdiği ve N. Ataç’ta oynaklık içinde hiç değişmeyen bir sabitlik olduğunu söz ederek onu bilhassa öz Türkçenin daha ileri ve başarılı olması yönünde gösterdiği cesaretinden dolayı takdir eder.

Buna binaen N. Ataç, Kösemihal’in bu jestine karşılık olarak yazdığı denemede; “İki gözüm, kardeşim...” diye başlayıp ona yapılan eleştirilere yönelik şu şekilde karşılık verir:

“...Benim, ömrüm boyunca edebiyatımızda hüküm süren zevksizlikle hani şu kartpostal edebiyatı diyebileceğimiz sözde ince duygululukla karışık, en kötü manasıyla edebiyatımızla boğuşmuş olduğumu söylüyorsunuz. Zevk çok karanlık ve karmaşık bir kavramdır... Zevk çağdan çağa kişiden kişiye değişen bir şeydir, onu bir ölçü diye almamız doğru olmaz. Dönüp dolaşıp dil işine gelmek istiyorum. Benim dil işine aşırı gitmemi siz de pek hoş görmüyorsunuz, oysaki ben düşünceye varmak için bu memleketin düşünce hayatına nesneyi sokmak için biricik yolun öz Türkçe olduğunu sanıyorum” (Kösemihal, 1957c: 17).

İkilinin birbiri ile edebiyat ve dil üzerine yapmış oldukları bu karşılıklı yazışmaları sonucundan anlaşılır; Kösemihal’in, Ataç gibi dil ve edebiyat üzerinde farkındalık kazanmış, yaratıcı, özgün ve köklerine dönük sanatçıların toplumumuzun gelişimine öncü olmaları açısından büyük destek verdiğidir.

Sonuç olarak; edebiyat, kültürün bir parçası olarak belirli bir toplumsal ilişkiler içinde meydana gelir. Edebiyatın, bütün insanî faaliyet sahaları arasında karşılıklı ilişkiler içinde bulunduğu şüphe yoktur. Bu yönüyle edebiyat toplumun üretim tarzı ve şekilleriyle de arasında birtakım bağlar kurabiliriz (Yazıcı, 2011: 48). Toplumların ait olduğu dil, din, adet ve görenekler bu noktada önem taşıyan unsurlar olur.

Kösemihal de, sanatta milli değerlere bağlılığı, evrensel nitelikte yükselmenin olmazsa olmaz koşulu olarak görmüştür. Ayrıca, onun sanatın toplumsal manada birleştirici özelliğine dair görüşlerinin millilikle alakalı olduğunu da söyleyebiliriz (Aslan, 2019b: 1010). Kösemihal'in bakış açısından yola çıkarak şunları ifade ederiz ki; toplumların, grupların yaratıcı kendiliğindenliği ve bu dinamikleri ortaya koyacak sanatçıları oldukça toplumsal ilerleme her daim gelişim ve var olma sürecinde olur.

Toplumsal Modernleşme ve Müzik İlişkisine Yönelik Görüşleri

Sanatı somut toplumla insan etkileşiminin iç içe geçmişliği olarak gören Kösemihal için sanat, toplumun maddi unsurları ile manevi unsurların bir arada ilişki içerisinde olarak ortaya konulmuş ürünleridir. Toplumlar adet, gelenek, göreneklerini sanat yoluyla icra ederek gösterir. Kösemihal'in toplumların ilerlemesini sağlayacak güç olarak gördüğü yaratıcı kendiliğindenlik toplumu gelişime sürükler, bu yaratıcılığı eyleme ortaya koyacak olanlar ise ona göre sanat ve fikir işçileridir. Konu üzerine ele aldığı "*Sanat ve Fikir İşçileri*" çalışmasında bu kişiler Kösemihal'e göre "Toplumların, milletlerin diğer güçlerine can veren, mana veren yaratıcı kendiliğindenlik gücünü özellikle fikir ve sanat işçileri temsil ettiğini, bu işçilerin başlıca dayanağının yaratıcı kendiliğindenlik (Spontaneite Creatrice) gücünü ortaya koyanlardır" (Kösemihal, 1961a: 15). Bu ifadeleriyle sanat ve fikri çalışmalara yönelik her türlü üretimin toplumları olduğundan daha gelişmiş bir noktaya ulaştırdığına vurgu yapar. Amerika Birleşik Devletleri'nde mühendislerinin, ustabaşılarının, işçilerinin yaratıcı kendiliğindenliklerini bir takım özel bilimsel metotlarla geliştirmek için, birçok endüstri kurumunun özel kurslar tertiplediklerini, bugün uzmanlarını bu türlü kurslardan geçerek işe alındıklarını belirtir. Kösemihal bu yüzden

sanatçıları ve yaratıcılık gerektiren işlerle uğraşanları kolektif şuuru ayakta tutan gerçek kahramanlar olduğuna vurgu yapar. Mimar Sinan'ı, Musa'nın kitabını ve daha nice çağlardan çağlara aktarılmış olan bu sanat eserlerini ve yaratıcılarını kolektif şuura hizmet ettikleri için bu işçileri kahraman olarak görür.

Sanat hakkında yazılar yazan ve müzik sanatını icra eden Kösemihal Sanat ve Düşünce (1957) adlı kitabı gazete yazılarının bir kısmının derlenmesinden oluşturmuş olduğu önemli bu alandaki önemli bir çalışmasıdır. Kösemihal'in sanat sosyolojisine dair yapmış olduklarını "*Türk Sosyologlarının Sanata Bakışı*" adlı tezinde yer veren Çağrı Aslan, Kösemihal'in sanat alanında yazdığı çalışmaların ağırlıklı olarak "Yeni İstanbul gazetesinin sanat köşesi olmak üzere Akşam, Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinde yer aldığı bunların dışında Müzik ve Sanat Hareketleri adlı dergide yayımlandığını belirtmiştir. Kösemihal'in gazete ve dergilerde müzik, resim ve tiyatro üzerine 54, felsefe, psikoloji ve sosyal bilimler üzerine 103 tane makalesi vardır" (Aslan, 2019a: 75).

Nurettin Şazi Kösemihal'in söz konusu gazetelere yazdığı makaleleri aracılığıyla sanatın ülkemizde gelişmesine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Müzik sosyolojisi üzerine araştırmalarda bulunan diğer sosyologlarımız da Z. Gökalp ve İsmail H. Baltacıoğlu'dur. Onların bu alan üzerine fikirlerinin değerlendirildiği ve Kösemihal'in görüşleriyle karşılaştırıldığı "*Erken Cumhuriyet Dönemi Milli Musiki Politikalarının Türkiye'de Müzik Sosyolojisi Düşüncesinin Ortaya Çıkma Süreçlerine Etkileri*" (2021) adlı makalede erken cumhuriyet döneminde, müzik anlayışında uygulanan milli musiki politikaları ve cumhuriyet dönemine yansımalarına dair düşünceler ele alınmıştır. Tuncay Yıldırım çalışmasında Ziya Gökalp'in "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserine atıf yaparak müzik sosyolojisinin ortaya çıkmasında bu eseri bir milat olarak değerlendirir. Atatürk önderliğinde ortaya çıkan Türk

müziği devrimi ideolojisini Gökalp'te desteklemiştir. Gökalp, Durkheim sosyolojisi anlayışından yola çıkarak müziğin toplumu bir arada tutan kolektif bilinç oluşturma ve milli kültür bilincini inşa etmede önemli bir güç olduğu görüşündedir (2021a: 313-316). İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun milli musiki hakkındaki görüşlerini "müzik sosyolojisi" veya "müsiki içtimaiyatı" gibi kavramlarla ifade eder. Baltacıoğlu, Z. Gökalp ve Durkheim ekolünün ülkemizdeki en önemli temsilcilerindendir. Milli musiki konusunda Gökalp'in fikirlerinden ayrılarak Gökalp'in milli musikide Batı müziğinin tekniğine makul derecede yer verilebileceği düşüncesinden farklı olarak, "cumhuriyetin ilerleme, olgunlaşma, yenileşme ideallerini gerçekleştirmesi için milli musikide Batı müziğinin teknik, terbiye, şuur ve beşeriyet gibi bütün unsurlarının birlikte yer almasını" (2021a: 318) destekleyen görüştedir. Kösemihal ve müzik sosyolojisi üzerine görüşlerine makalesinde yer veren Yıldırım, Kösemihal'in sahip olduğu bilgi birikiminin ve aynı zamanda Kösemihal'in bir keman virtüözü olmasından dolayı onun görüşlerini Gökalp ve Baltacıoğlu'nun görüşlerine kıyasla müzik içeriğine daha çok vakıf olduğunu ifade eder.

Nurettin Şazi Kösemihal'in milli musiki görüşlerine baktığımız zaman müzikte tam anlamıyla Batılılaşma fikrinin hakim olduğu görülmektedir. Kösemihal'e göre "Türk müziğinin değişmesi, Cumhuriyet'in ortaya çıkardığı yeni toplumsal düzeni ve ideallerini ortaya koyma adına zaruridir. Türk müziğinde yaşanan "alaturka" ve "alafranga" ikilemine bir an evvel son verilmesi bunun da yegâne yolunun gelenekçi müziğin ortadan kaldırılması koşulunun sağlanmasında bulur" (2021a: 322). Kösemihal'in konu üzerine görüşlerinin Gökalp'in görüşlerinden ayrı kılan nokta ise müziğin herhangi bir milliyet ile yorumlanması hususudur. Kösemihal, müziğin belli bir milliyete ait olmasından öte teknik ve şuuruna dikkat çekerek bu noktada İsmail H. Baltacıoğlu'na yakın bir duruş sergiler. Nurettin Şazi Kösemihal'in müzik üzeri-

ne gösterdiği bu farklı tutumun altında sosyolog kimliğinin dışında sanatçı kimliğinin de etkin olması vardır. Çünkü müziğin topluma etkisini müzik bilgisiyle de harmanlamaktadır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in müzik üzerine sergilediği bu duruşu geniş kapsamda Tuncay Yıldırım (2021) "Nurettin Şazi Kösemihal'in Müzik Düşünceleri" adlı kitabında yer verdiği "Beyoğlu Devrim Ocağı'nda" 27 Aralık 1956 yılında verdiği konferansı ele aldığı başlıkta, Kösemihal'in müzik anlayışının toplum için ne amaç taşıması gerekliliğini üzerine görüşlerini aktarmıştır. Konferansta konuşulan "*Türk Devrimi ve Türk Musikisi*" hususu, 1957 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan "*Devrimlerimiz ve Musikimiz*" makalesinin oluşturmasında zemin oluşturmuştur. Konferansta Kösemihal, "eğer Batılılaşmak ve devrimi canlı tutmak istiyorsak bu uğurda gönüllerimizi saran alaturka müziği feda etmemiz gerekliliğini" (Yıldırım, 2021b: 146) vurgulamıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, Batılılaşma sürecini sanat ve musiki yönünden ele aldığı Ulus gazetesindeki "*Musikimizde Tanzimat İkiciliği*" (1944) makalesinde müziğin alaturkaya mı yoksa alafrangaya mı yönelmesi üzerine olagelen tartışma üzerine şunları aktarır:

"Musikimize dair 50 senedir var olagelen bu alaturka- alafranga münakaşası Ahmet Mithat Efendi ile Rauf Yekta arasında baş göstermiştir. Ahmet Mithat Efendi alafranga gam sisteminin pratik olduğunu öne sürerken; Rauf Yekta alaturka gamlarının tabiatındaki seslere daha uygun olduğunu söyler. Daha sonra Rauf Yekta 1922-1923 arasında gene benzer fikirlerle Mahmut Ragıp Kösemihal ile münakaşaya tutuşmuştur. Bu münakaşa ilerleyerek 1927 senesinde İstanbul Konservatuarında alaturka-alafranga diye iki şubeye mi ayrılmalı yoksa sadece alafrangaya mı tahsis edilmeli anketi açılmış. Verdikleri cevaplarla Rauf Yekta, Peyami Safa iki şubeli olmasını; Musa Süreyya, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Halil Bedii Yönetken ise alafrangaya tahsis edilmesini istiyorlardı" (Kösemihal, 1944: 2).

Bu konuyla ilgili Falih Rıfkı Atay'ın, 17 Eylül 1944 tarihli Ulus gazetesinde yer alan konuşmasındaki görüşlerini önemle vurgulayan Kösemihal, Atay'ın konuşmasına vurgu yaparak konuşması üzerinde sanatın hangi doğrultuda ilerleme gösterebileceğine yönelik fikir ve seçenekleri kaleme alır. Bu fikirler sırasıyla;

- 1- Musikimiz sadece alaturka istikamette olmalıdır.
- 2- Alaturka yanında alafranga da gelişmelidir.
- 3- Musikimiz sadece alafranga istikamette gelişmelidir (Kösemihal, 1944: 2).

Nurettin Şazi Kösemihal'in bilhassa ikinci seçeneğin birbiri ile at başı gitme durumuna yönelik olarak ifadesinde "musiki hayatına tercüman olan bu fikrin, tahakkukuna çalıştığımız Avrupalılaşma zihniyetine" (Kösemihal, 1944) uygun olup olmadığı sorunsalını ortaya koyar. Aslında onun bu ikililik durumuna son verilip diğer tüm kurumlarda olduğu gibi musikide de batılılaşıma istikametine yönelmemiz tarafında olduğunu söyleyebiliriz. Bunun içinde Tanzimat'taki gibi eski-yeni tartışmasını bırakarak Cumhuriyetin idealleştirdiği devrimler doğrultusunda yol alınması gerekliliğine vurgu yapar.

Nurettin Şazi Kösemihal, batılılaşıma sürecinde olduğu gibi musikide de ikiciliğin son bulması taraftarıdır. Doğru müziğin kültürel anlamda bir düalizm yarattığından bahsetmiş ve bu durumun Batılılaşıma konusunda bir engel teşkil ettiği fikrini savunmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in sanata ve sanatçıya, toplumun gelişmesi ve Batılılaşması yönünde çabası ve desteği yadsınamaz bir gerçektir. Öyle ki ülkemizi Batıda müzik alanında temsil eden İdil Biret ve Suna Kan gibi sanatçıları keşfetmiş, desteklemiş ve onlara verdiği desteği bir an olsun geri çekmemiştir. İdil Biret'in sanatçı yönünü her fırsatta takdir eden Kösemihal, onun konserden haftalar önce provaları

birakıp ve konser günü kimseden çekincesi olmadan sahneye çıkıp rahatlıkla mükemmel bir biçimde eserini icra etmesine hayranlığını dile getirmiştir (Aslan, 2019a: 86). Sanat ve Düşünce eserinde “İdil Biret Paris Konservatuarı’na Girdi” başlıklı demecinde İdil Biret’in oradaki başarılarından şu sözlerle bahseder:

“İdil’in 5 Aralık günü yeni başarısına şahit olduk. Önümüzdeki ilkbaharda Kempff’le İdil’in ‘Pleyel’ salonunda birlikte çalacakları Mozart’ın Mi Bemol majör iki piyano konçertosunun ilk provasını dinlemek saadetinde erdik. İdil’i Kempff’in kucağında bulduk ona sarılıyor, öpüyor hayranlıkla bakıyordu ve övgü dolu sözler söylüyordu, bu sözler Pariste Pleyel salonunda Beethoven’ın 32 sonatını ardı ardına verdiği yedi konserle Paris halkı gibi kös dinlemiş bir kitleyi çılgına çeviren, çağımızın en büyük piyona ustalarından birinin ağzından çıkıyordu. Bu toplantıda Biret ailesi, Kempff’in eşi, Paris Kültür Ateşesi, talebe müfettişi Ali Teoman, Eşim ve ben vardık” (Kösemihal, 1957c: 110-111).

sözleriyle Batıda, Batılı müzik alanında bu övgüleri alan İdil Biret için büyük gurur ve hayranlık duygularını bu şekilde ifade etmiştir.

Yetkin nitelikte keman ve kanun çalan ve müziğe olan yoğun ilgisinin yanı sıra tiyatro ve resim üzerine yazıları da bulunan Kösemihal’in bu alanlardaki bilgisi müzikle kıyaslanamaz niteliktedir. Tiyatro konusunda son derece pratiğe dönük bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte, onu yalnızca sosyodrama ve psikodrama metotlarının bir uygulama sahası olarak ele almıştır. “Kösemihal, birçok alanda örnek alınan Batı medeniyetine adapte olmak maksadıyla, Batı kültürünü –özellikle müziği- toplumumuza tanıtmak, klasik müzik, opera ve diğer sahne sanatları hakkında bilgi vermek, halkta bu sanat dallarına dair merak uyandırmak gibi bir görev üstlenmiştir. Kösemihal, sanat hakkındaki onlarca gazete makalesinde bu konulara oldukça yoğunlukla yer vermiştir” (Aslan, 2019b: 10010).

Sonuç olarak Kösemihal'in sanat hakkındaki görüşlerine genel çerçeveden bakıldığında, toplum için sanatçının oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. "Sanatçıya ve fikir adamlarına aynı derecede değer atfetmiştir. Sanatçının özgür olması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre sanatçının özgürlüğü, sanatının herhangi bir işlevden ve konudan arındırılarak rahat bırakılmasında yatmaktadır. Kösemihal, sanatın ne toplum adına ne de sanat adına icra edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Ona göre, sanatın konusu ya da işlevi önemli değildir. Bunlar sanatçıyı sınırlandıran etmenlerdir. Sanatçı, sanatını işlev ve konu çerçevesinden çıkarabildiği ölçüde özgür olabilir ve özgün eserler verebileceği görüşünü savunmuştur" (Aslan, 2019b: 10010). Kendisi de bir sanatçı olan Kösemihal için diyebiliriz ki; sanatı, batılılaşmamız adına önemli bir merhale olduğu fikrinin en güçlü savunucusu olan düşünürdür.

Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışmalarını dönemlere göre ele aldığımız bu bölümü kısaca özetlediğimizde; akademik hayatının ilk yıllarında yani 1940-1950 arası dönem Durkheim geleneğine yönelik geliştirdiği eleştirel argümanlarını ortaya koyduğu ve bu geleneğin yöntemine karşı yöntem anlayışını belirtmiş olduğu dönemdir. 1950-1960 yılları arası dönem ise yöntem anlayışını en net olarak ortaya koyduğu ve etkilenmiş olduğu isimlerin çalışmalarını tanıtmaya ve onların görüşlerini uygulamaya yönelik eserler verdiği dönemdir. Bu dönem Kösemihal'in akademik faaliyetlerini ve düşünce yapısını ortaya koyduğu en üretken dönemidir. 1960-1970 yılları arasını kapsayan dönem ise ülkenin siyasi koşullarında gelişen sorunların akademi camiasına en çok yansıdığı dönemdir. Hilmi Ziya Ülken'in de kürsüden ayrılması ile İÜ Sosyoloji kürsüsünün aktifliğini yerine durgunlaşma sürecine bırakması çalışan konuların üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu dönemde ürettiği çalışmalar ülkenin siyasi ve sosyal anlamda yaşadığı değişim üzerinde şekillenmiştir bu süreçte Kösemihal de Türk toplum yapısına ve batılılaşma sorunsalı ekseninde eserler kaleme almıştır.

IV. BÖLÜM

NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL'İN TÜRK SOSYOLOJİSİNE KATKISININ BİLİMSEL ÇALIŞMALAR ÜZERİNDEN OKUNMASI

1940-1970 Dönemleri Arası İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Çalışmalarında Gelişen Yönelimler ve Değişimler

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünün genel eğilimi, Ziya Gökalp'in benimseyip yöntem olarak izlediği Durkheim ekolüne yakın bir çizgide durmuş lakin belli dönemlerde de Le Play'nin Science Sociale ekolüne sahaya yönelik olarak monografik çalışmalar ortaya koymuştur. Bilhassa, 1950'lerden itibaren Amerikan ekolünün hegomanyasına giren sosyoloji, yöntem anlayışında da nicel çalışmalara doğru yönelmiştir. Zaman içerisinde yöntem ve anlayış konusundaki farklılık ve değişim çalışmalarda kendini göstermiştir.

Bu başlık altında ele alınacak husus, 1940-1970 dönemleri arasında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsünde yapılan çalışmaların konularında, dönemler arasında ne gibi değişimler olduğunu anlamak ve tespit etmektir. 1940-1970 arası dönem, Türk sosyolojisinde İÜ'nün önemli çalışmalar ortaya koyduğu bir dönemdir. 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra kürsünün yeniden kurulması aynı zamanda yeni çalışmalarda oluşmasının önünün açıldığı bir dönemdir. Reform ön-

cesinde üniversitedeki pek çok bilimsel çalışmanın, bilginin ve birikimin aktarımında bir takım fiziki ve ideolojik engeller, Darülfünun geleneğinin aktarımında bağların devam edip kurumsallaşmanın önüne engel olarak çıkmış ve sosyoloji anlayışında yeni oluşumların doğmasına sebep olmuştur. Bu yeni oluşumun ve bağları tekrar kurmanın ilk adımı olarak belirteceğimiz en önemli olay ise Sosyoloji Dergisi'nin yayın hayatına yeniden başlamış olmasıdır.

Türk Sosyoloji Tarihinde Bir Değer Olarak: "*Sosyoloji Dergisi*" ve 1940-1970 Arası Dönemdeki Çalışmalar

Türk sosyoloji tarihi, kuruluşundan bu yana çalışmalarını dergi, kitap, bildiri gibi pek çok yayın yoluyla aktarım sağlamıştır. Sosyoloji bilimi ülkemizde taşıdığı önemle nedeniyle Batıdan aktarılan diğer bilim dallarına göre daha hızlı ilerleme kat etmiştir. İÜ'nün kurumsallaşması ve sosyolojinin önem taşıması noktasında derginin rolü büyüktür. Bu hususta ilk olarak *İçtimaiyat Mecmuası* ile çalışmalarını yayınladıkları yayın organı sayesinde sosyolojiyi büyük bir alana yayılma şansına erdirtir. İlerleyen yıllarda Z. Gökalp'inde vefatı ile sosyoloji bölümündeki durağanlık yerini 1940'larda ancak bozabilmiştir. Bu dönem sosyolojinin yeniden üretkenlik kazandığı dönemlerdir.

Recep Ercan'ın, "*Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri/ İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*" adlı doktora tezi ile Sosyoloji Dergisi'nin, Türk Sosyoloji Tarihi açısından ne denli önemli bir yer kapladığını ele almış olduğu çalışma literatürde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmasında R. Ercan'ın (2013), Sosyoloji Dergisi hakkında verdiği malumatla "*İçtimaiyat Mecmuasının devamı olarak 1942 yılında tekrar yayınlanmaya başlayan Sosyoloji Dergisi'nin, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynadığını söyler. Hilmi Ziya Ülken'in sorumluluğunda*

yeniden yayınlanan derginin Ülken'in 1960 yılında bölümünden ayrılmasıyla²² yerini Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'a bırakması" (Ercan, 2013: 62) ile yayın hayatına devam ettiğini ifade eder.

Sosyoloji Dergisi'nin 1942'den 1968'e kadar olan 2. Dizin serüvenini ²³ kapsayan süreçteki dizinin amacı ve yayın çizgisi incelendiğinde aslında Türk sosyolojisinin ne yönde bir çizgisi olduğunu anlamada bize yol gösterir. Bu dönem içerisinde Türk sosyolojisinin amacı ve çizgisi, kendi ayakları üzerinde duran belli bir birikime sahip olan, ihtiyaç duyulan yöntem ve kuramların dönemin sosyal ve siyasal koşullarına göre şekillenmesine katkı sağlayan, ulusal ve uluslararası kongrelere katılım sağlayan ve bunları sürdürmek üzerine (Ercan, 2013: 62) bir yol haritası çizdiklerini görmekteyiz.

Tablo 3: 1942-1968 dönemleri arasında Sosyoloji Dergisi'ne çalışmalar sunan bu üç ismin hangi konuda kaç adet çalışması olduğuna dair veriler (Ercan, 2013:76).

YAZARLAR	KONULAR										
	Genel Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları	Köy Sosyolojisi ve Köy Monografileri	Sosyal Antropoloji, Din ve Kültür	Tarihsel Sosyoloji ve Felsefe	Sosyal Psikoloji	Sosyologlar (Yerli ve Yabancılar)	İktisat Sosyolojisi	Türkiye'de Sosyoloji	Hukuk Sosyolojisi	Diğer Sosyoloji Yazıları	TOPLAM
HİLMİ ZİYA ÜLKEN	7	3	6	3	-	2	1	4	1	1	28
NURETTİN ŞAZI KÖSEMİHAL	9	1	2	2	1	1	-	2	-	3	21
CAHİT TANYOL	-	5	3	-	-	2	-	-	-	-	10

²² 1960 askeri darbesi ile 147'likler arasında gösterilen üniversitelerdeki pek çok hoca –ki Ülken'de bunlardan biridir- bu dönemde önem taşıyan düzen arayışların hız kazanmasıyla siyasal düşüncelere ağırlık veren dergiler ön plana çıkmıştır. Siyasal eylemlilik, sosyal düşüncenin önüne geçmiştir. Döneme damgasını vuran pek çok tartışma üniversite dışında yapılmıştır. 1940'larda küstürülen ve 1950'lerde hiç yazmayan bazı sosyologlar bu dönemde tekrar ön plana çıkmıştır. Dönemin en popüler ismi ise Cahit Tanyol olmuştur (Ercan, 2013: 71).

²³ Dergi ilk olarak 1917'de İçtimaiyyat Mecmuası olarak Ziya Gökalp, Necmettin Sadak gibi isimler aracılığıyla yayın hayatına başlamıştır.

1942-1960 dönemlerinde Hilmi Ziya Ülken' in sosyolojik görüşleri etrafında şekillenen ilk 15 sayı, onun 147'likler süreciyle kürsüden ayrılmasıyla el değiştirmiş, 1960-1968 dönemlerinde çıkan 7 sayı Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un görüşleri etrafında şekillenmiştir. Derginin ilk dönemlerinde ağırlık olarak konular felsefi, Kıta Avrupası sosyolojisi etrafında şekillenmiş iken 1950'li yıllarda yerini Amerikan sosyolojisi ve buna paralel Science Sociale ekolünün yöntemi olan monografik çalışmalara yer vermiştir (Ercan, 2013: 63).

1960'lı yıllar yani derginin son dönemlerinde halen Amerikan sosyolojisinin etkisi görülmekle birlikte Marksist, tarihsel materyalizme dayalı, tarihçi bir anlayış kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönem itibarıyla Türkiye'nin toplumsal yapısı ve sorunlarının temelleri de önemli konular arasında yerini almıştır.

Tezin çalışma konusunu oluşturan sosyolog Nurettin Şazi Kösemihal, Sosyoloji Dergisi için önem taşıyan bir isimdir. Kendi dönemi içinde dergide aktif bir şekilde akademik çalışmalarda bulunan Kösemihal'in dergide basılı olarak 21 tane makalesi bulunmaktadır. Makaleler dışında Kösemihal tarafından kaleme alınan kitap tanıtımları, kongre, panel tanıtımlarını ve İstanbul Üniversitesi'nde kendi döneminde gerçekleşen bilimsel faaliyetler üzerine raporlarda dergide yer almıştır. Bu yönüyle derginin devamlılığını sürdürme açısından çaba harcayan isimlerden biri olmasından dolayı bu başlık önem taşımaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi çalışmalarını günümüzde de sürdürmektedir. 2014 yılı içerisinde yayınlanmış olduğu 28.ve 29.sayılar, Türkiye'de Sosyolojinin 100. Yılı Özel Sayısı başlında iki cilt şeklinde yayınlanmıştır (Sucu, 2016a: 299).

1940-1970 Dönemleri Arası İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsünde Çalışılan Sosyoloji Konularına Genel Bir Bakış

Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol 1940-1970 dönemleri arası sosyolojik çalışmalarda öncülük eden isimlerin başında yer almaktadır. Onların sosyoloji anlayışları ve Türk sosyoloji tarihindeki etkilerini anlamak dönemler arasında çalışmalarında ne gibi değişimler olduğunu görmek adına Sosyoloji Dergisi'nde yayınlamış oldukları çalışmalar, kendi eserleri ve kürsüde öğrencilere çalıştırmış oldukları tezler dönemi anlamak adına yardımcı olan kaynaklardır.

Bu hususta ilk olarak İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünün ikinci kurucusu olarak anılan Hilmi Ziya Ülken'e yer vermek önem taşır. Hilmi Ziya Ülken, 1921 yılında Mülkiye'den mezun olarak, Darülfünunda açılan coğrafya asistanlığı ile akademiye girmiştir. Asistanlığı esnasında Felsefe kürsüsüne geçerek görevini devam ettiren Ülken, 1942'de sosyoloji kürsüsünün açılmasıyla profesörlüğe geçmiştir. Ülken bu zaman zarfı içinde çeşitli liselerde felsefe, mantık, sosyoloji, ahlak ve coğrafya üzerine dersler vermiştir. 1933 Üniversite Reformu ile kurulan İÜ Edebiyat Fakültesi'ndeki sosyoloji derslerine 1933-1940 süreci boyunca kürsü olmadan devam etmiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in yardımıyla 1941'de kürsü haline getirilen ve çalışmaların yürütülmesinde öncü olan isim Hilmi Ziya Ülken olmuştur. Bu nedenle kürsünün ikinci kurucusu olarak anlandırılmıştır.

1941-1960 dönemleri kürsünün aktif olarak kurumsallaşmasında onun emekleri yadsınamaz. 1960 yılına kadar hatta daha sonrası içinde kürsüye büyük etkisi dokunmuştur. Bunlardan en önemlisi ve en başta geleni kürsünün varlığını sürdürme çabasıdır. Baykan Sezer'in ifadesinde beyan etmiş olduğu İÜ Sosyoloji kürsüsünde onun döneminde seminer kitaplığında 1960'da çok zengin ve nitelikli eserlerle,

bölüme yönelik çekirdek oluşturan pek çok eser mevcut iken 1960'dan sonra seminer kitaplığına kitap alınışı düzensiz bir hale gelmiştir. Ülken'in bir diğer katkısı da hiç şüphesiz sosyoloji literatüründe ayrı bir yeri olan Sosyoloji Dergisi'nin 1942 yılında 2. Dizisinin yayınlamasında öncülük etmesidir. Kürsüden ayrılmak zorunda kaldığı 1960 yılına kadar dergi, 15 sayıyı akademiye kazandırmıştır (Sezer, 2008: IX).

Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşmasında öncü olan bu isim Türk sosyolojisini, uluslararası sosyoloji çevreleriyle buluşturmada da öncülük göstermiştir. 1949'da UNESCO'nun teşvikiyle kurulan "Milletlerarası Sosyoloji Cemiyeti"nin üyesi olmasında katkı sağlamıştır. 1893 René Worms tarafından kurulan Milletlerarası Sosyoloji Enstitüsü'nde de yer almayı başarabilen Ülken, her iki cemiyetle de ilişkisini belli bir düzeyde sürdürmüştür. 1949'da kurulan cemiyetin kuruculuğunda yer alırken, 1893'te kurulan Enstitünün ise tertiplediği kongrenin 15.sini, 1952'de İstanbul'da toplanmasını sağlamıştır. Döneminde yapılan 1952'de XV. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'ne kendisi, 1954'te XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'ne ise Nurettin Şazi Kösemihal katılmıştır (Bulut, 2021: 165).

XVI inci Milletlerarası Sosyoloji Kongresinin açılış töreninden bir köşe. Resimde ilk sırada (soldan üçüncü) Kongrenin biricik Türk temsilcisi Nurettin Şazi Kösemihal

Resim 1: 16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi'nde Temsilci Nurettin Şazi Kösemihal (Kösemihal, 1955b).

Hilmi Ziya Ülken'in çalışmalarına ve sosyolojiye ilişkin görüşlerine genel çerçevede baktığımızda kendisi çok çeşitli ve geniş alanlara yayılmış eserler üretmiştir. Akademik hayatının ilk dönemlerinde felsefi çalışmaları ağırlıkta olan Ülken'in diyalektik yöntemi benimsediğini söyleyebiliriz. Düşünce dünyasında doğrusal bir çizgi bulmanın güç olduğu Ülken'in çalışmaları birçok sosyoloji ve felsefi akımdan etkilenmiştir. "İlk yıllarında Durkheim etkisinde çalışmalar ortaya koyduğu, ardından G. Richard'a yönelen Ülken, Durkheim-Richard arasında bir uzlaştırma yapmaya çalışmış G. Richard'ın "İçtimaiyyat Hakkında İptidai Malumat" eserini tercüme etmiştir. Daha sonra Max Weber'in görüşlerini materyalizm ile uzlaştırmaya çalışmıştır ancak bu teşebbüsün sonuçsuz kaldığını kendisi dile getirmiştir" (Kaçmazoğlu, 2010: 179). Bu yönüyle yaptığı çalışmalarda Ülken'in aktarmacılığa başvurduğu bir yöntem anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Lakin Ülken'in aktarmacılığı değer yargıları, kalıp ve modelleri bire bir aktarım değil, Batı ile Türkiye sosyolojisi arasında bir köprü oluşturabilecek bir bilgi aktarımıdır (Sezer, 2008: XV).

Hilmi Ziya Ülken'in 1940'lı yıllardaki sosyoloji anlayışının daha çok toplum, toplumsal kurum ve aralarındaki ilişkilere yönelik kavramlara başvurduğunu, 1949 sonrası toplumu açıklarken ise daha çok felsefi temelli yaklaşımlara yöneldiğini, 1955'ten sonraki görüşlerinde ise psiko-sosyolojik yaklaşımın ağırlık gösterdiğini söyleyebiliriz (Bulut, 2021: 167). 1950'den sonra ağırlık kazanan Tecrübi sosyoloji anlayışına yönelik çalışmaların etkisi sadece Ülken'de değil çalışma arkadaşları Kösemihal ve asistanı C. Tanyol'da da görülür ki hatta bu alana yönelik birçok çalışmayı da birlikte yapmışlardır.

Hilmi Ziya Ülken, 1950'lerden öncesinde birçok öğrenisine içtimai ve felsefi konuları çalıştırırken (Örnek: Cahit Tanyol-1949 Ahlak ve Gelenekler Teorisinde Haz ve Elemin Yeri, Hayriye Özpinar- 1946 İçtimai Yapılara Göre Ceza

Telakkisinin Tekamülü gibi) 1950'lerden itibaren monografik çalışmalar hazırlar (Örnek: Vecihe Akyol-1955 Altıntaş Monografisi, Fuat Eroğlu-1956 Boyalık Köyünde Sosyolojik Yönden Bir Araştırma gibi). Ülken, monografik çalışmaların gelişmesi üzerine 1954'te Milli Eğitim Bakanlığı'na İçtimai Araştırmalar Bürosu veya Enstitüsü kurulması yönünde yazılar yollar, Kösemihal'de destekler ikisi de bu doğrultuda Milli Eğitim Bakanlığı'nın destek sağlaması adına talepte bulunurlar.

Hilmi Ziya Ülken sosyolojiyi diğer bilimlerden ayıran konusu ve kendine özgü araştırma metodlarını bulması gerekliliğini savunur. Sosyolojinin bu tanımına uygun olarakta Science Sociale ve Chicago ekollerini örnek verir (Kaçmazoğlu, 2010: 180).

Görüşlerinde dönemsel olarak değişimler gösteren Ülken'in genel anlamda sosyolojiye yaklaşımı bütüncül olmuş, çok yönlü irdelemesiyle zıtlıklar arasında sentez kurmaya çalışmıştır. Birey-toplum, ruh-beden, idealizm-materiyalizm, Doğu-Batı, teorik-pratik gibi zıtlıklardan sentezler oluşturmaya çalışmıştır. Ülken'in sosyoloji anlayışı telifçi ve sentezci bir anlayışa dayanmaktadır (Kaçmazoğlu, 2010: 180-181). Hilmi Ziya Ülken din, ahlak, felsefe, coğrafya gibi pek çok alanda yazdığı ve yazdırdığı çalışmalar açısından önem taşır. Ülken, var olan bilgi birikimini salt aktarma yolunda kalmayarak Anadoluculuk felsefesi içerisinde bu bilgileri harmanlamıştır.

1960 yılından itibaren Ülken'in kürsüdeki yerine geçen Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışmalarında uygulattığı sahaya yönelik ve Science Social ekolünün bu denli savunucusu olmuş olması onun İstanbul Üniversitesi'ndeki yerini ayrı bir boyuta taşıyor. Kösemihal'in vefatından sonra ise kürsü başkanlığına geçen Cahit Tanyol²⁴ İÜ Sosyoloji kürsüsünde dik-

²⁴ Cahit Tanyol dönemini anlatan bölümün asistanları Ayda Yörükhan ve Turhan Yörükhan tarafından yazılan "*Üniversitede İlim ve Ahlak: Cahit Tanyol ve Sosyoloji*" (2003) adlı eserde onun hocalık süreci ve kürsü başkanlığı süresi boyunca dönem içerisinde sergilediği akademik ve siyasi duruşunun ele alındığı

kat çeken diğer bir isim olarak önem taşır. 1970'ten 1982'ye kadar Kösemihal 'den devraldığı kürsü başlığı görevini sürdürür. Cahit Tanyol da diğer isimler gibi Ziya Gökalp sosyolojinin ilkelerini ve Prens Sabahaddin'inin yöntem ve yaklaşımı göz ardı etmeden İstanbul Üniversitesi Sosyoloji kürsüsü geleneğinin köklenmesinde önemli hizmetler vermiştir (Kovanlıkaya, Çav, 2010: 17). Hilmi Ziya Ülken'in kürsüden ayrılması yani 60'lı yılların başları itibariyle kürsüde ön plana çıkan isim Tanyol olmuştur. C. Tanyol, monografi çalışmalarına Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Şazi Kösemihal'le başlamış daha sonrasında kendi özgün monografik çalışmalarını yapmıştır. Örf ve adetler, ahlak, Türkmen boyları üzerine çalışan Tanyol için Nizip'in Türkmen köyleri önemli bir inceleme sahası olmuştur. Traktörün köy yaşamına girmesi ile birlikte üst yapıda meydana gelen kültür değişmelerini ele alan çalışması köy çalışmaları alanında önem taşır (Erkan, 2017: 2111). 1959 yılında *İntegrasyon* (Almanya) dergisinde "Traktörün Köylerdeki Etkisi" ni incelediği bir araştırma yayınlar (Çav, 2010: 37) Bu dönemde, Marksist terminoloji ve diyalektik materyalizm üzerinden devlet felsefesini, düşünce yapısını ve siyasal iklimi araştırmaya yönelen Tanyol, Türk toplum yapısını anlama adına, Osmanlı toplum yapısına dair incelemelerde bulunmuştur. Bu perspektifte Tanyol, Kemalist bakış açısının hâkimiyetiyle 1970-1980 yıllarında Atatürk devrimlerini savunan bir çizgide Kemalist - Sosyalist toplum anlayışını destekler. C. Tanyol'a göre Marksizm Türkiye'ye uygulanan bir kalıp değil, onun yolunu aydınlatan bir ışık, halkın kurtuluşu için bir metottur (Erkan, 2017: 2107).

Darbe dönemlerinin yaratmış olduğu siyasi koşullardaki değişim sosyolojik çalışmalarda da etkisini göstermiştir. Bu durumu Tanyol'un çalışmalarında da görürüz. "Devletin be-

bir eserdir. Kitapta Cahit Tanyol'a yönelik belirtilen görüşler tezin kapsamında olmamasından dolayı Tanyol'un dönemin koşulları içerisinde sosyolojik anlamda hangi konulara yöneldiği ve ne yönde çalışmalar ortaya koyduğunu incelemek tezin kapsamında önem taşımaktadır.

kası", "Önce devlet, sonra toplum", "Devlet her şeydir" gibi temel yaklaşımların paralelinde toplum yapısını ve toplumsal düzeni çözümlediği söylemler (Çav, 2010: 42) ve çalışmalar pek çok gazete ve dergide yerini almıştır.

Cahit Tanyol asistanlığından kürsü başkanlığına kadar öğretim üyeliği süresinde başta Umumi sosyoloji daha sonra da Tecrübi sosyoloji kürsüsü başkanlığını yapmıştır. Süreç içerisinde Tanyol'un akademik hayatının ilk dönemlerinde yani 1960'lardan önce çalıştığı ve çalıştırdığı konulara baktığımızda: Ahlak Terbiyesi, Endüstri Sosyolojisi, Örf ve Adetler Sosyolojisi, Sosyal Ahlak konuları ağır basar. 1960 yılı sonrasında ise Tecrübi Sosyoloji, Türkiye Sosyolojisi, Türkiye'de Sosyoloji Akımları, Türkiye'de Sosyoloji Problemleri yönelik çalışmaları ön plana çıkar (Çav, 2010: 34 - 35).

Cahit Tanyol akademide diğer isimlere göre daha uzun süre yaşaması, farklı dönemleri ve toplumsal süreçleri görmüş olması elbette çalışmalarına da yansımıştır. 1950 ve 1960'lar da görülen köye yönelik monografik çalışmaların ve sahaya yönelik araştırmaları azalmış, ilerleyen süreçte çalışmalarını daha çok teorik alanda üretmeye başlamıştır. 1940'larda başlayan 1950'li dönemlerde artan Ülken ve Kösemihal'in uluslararası konferanslar düzenlemesi ve Türkiye'deki sosyolojik gelişmeleri Dünya'daki sosyolojik anlayış ile birlikte yürütme geleneği ne yazık ki 1960'ların sonlarına doğru son bulmuştur.

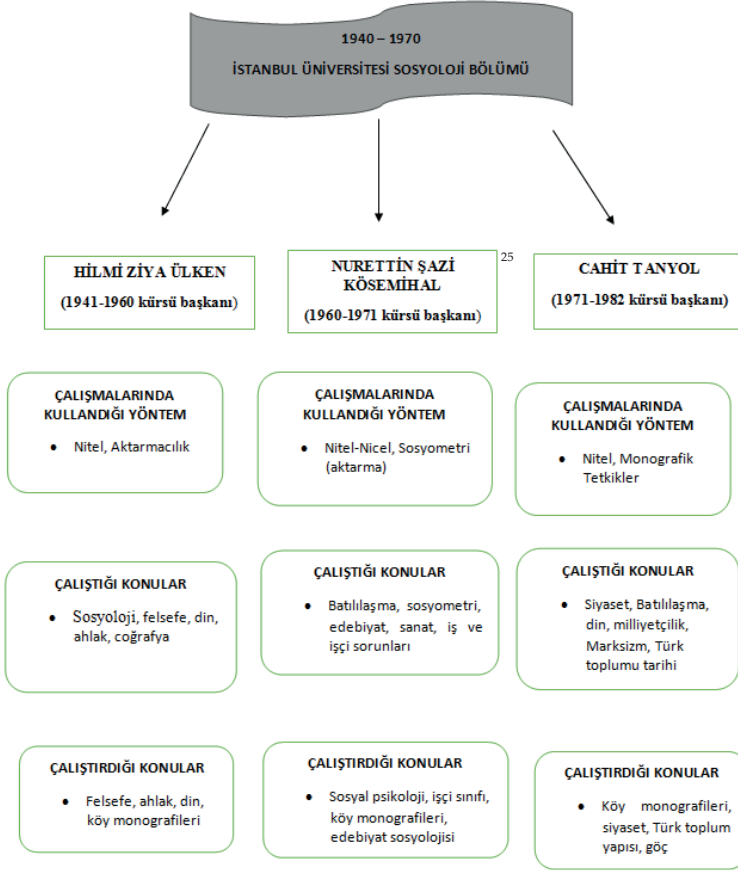
1960'lardan sonra Türk toplum yapısını sınıflar üzerinden ele alan çalışmalar, Osmanlı toplum yapısı, az gelişmişlik, kalkınma, toplumsal düzen, toplumsal eşitsizlik, laiklik, ülkenin siyasi ve ekonomik durumu üzerine teorik düzeyde çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. 70'lerin ikinci yarısına doğru gelindiğinde Cahit Tanyol ve Baykan Sezer'in kürsüde etkin olduğu dönemdeki çalışma konularına baktığımızda ise daha çok toplumsal farklılaşma, sosyolojik yöntem tartış-

maları, Türk toplum yapısına yönelik çalışmaları ele almıştır. Kısacası sosyoloji üzerine çalışma konularının 1970'ler sonrasında Türk toplum yapısına ve kalkınmaya dair 1950'li ve 1960'lı yılların çeşitliliğinden uzak çalışmaların konularının belirli noktalar etrafında döndüğünü ifade edebiliriz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'ne Cahit Tanyol'un ardından geçen isim, lisansını Nurettin Şazi Kösemihal danışmanlığında "Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri" (1968) adlı çalışma ile bitiren Baykan Sezer olmuştur. 1970'li yıllar 60'lara göre daha çok yerli bakış açısına hakim kalan Baykan Sezer'in çalışmaları ile İÜ'deki çalışmaların daha çok Batı öğretilerinin sorgulanmaya başladığı, Türk toplum tarihini açıklamaya yönelik çalışmaların etrafında şekillendiği bir dönem olduğu görülür (Coşkun, 1991: 21).

1940-1970 dönemleri arası İstanbul Üniversitesi kürsüsünde bulunan üç önemli isim Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol idi. Bu üç ismin sosyolojik görüşleri kendi içerisinde farklılıklar göstermiş olsa bile kurumsal ve yöntem açısından çok ciddi ve anlamlı kırılmalardan söz etmemiz mümkün değildir. Çalışmalarında var olan farklılıklar da konjonktürel düzeyde kendini gösterir. Bu konjonktürel farklılıkların kaynağının temelini de belirleyen en önemli kıstas devamlı şekilde değişim gösteren toplumsal ve siyasi koşullar olmuştur. Bilhassa C. Tanyol'un çalışma konuları ve perspektifi 1970'ten sonra daha çok siyasi koşullar ve söylemler doğrultusunda şekil almıştır. 1972 Kösemihal'in vefatı ve 1974 Ülken'in vefatından çok daha ileri bir dönemde, 2020'de vefat eden C. Tanyol'un farklı dönemleri de yaşamış olması diğer iki isme göre daha farklı konulara yönelmesinde etken olmuştur.

Sonuç olarak İÜ Sosyoloji kürsüsünde bir kurumsallaşmanın var olup olmadığı sorusuna dönem üzerinden gelişen olaylar sürecinden ele aldığımızda herhangi bir kurumsallaşmadan söz etmenin mümkün olmadığını belirtebiliriz.

Kurumsallaşmanın gerçekleşmemesinin temel nedeni ise zaman içinde değişen, toplumsal koşullara göre şekil alan akademik yönelimler ve buna uygun olarak şekillenen yöntem ve konjonktürlerin farklılıkları nedeniyle kürsüde bir kurum-sallaşma gelişmemiştir.

²⁵ Nurettin Şazi Kösemihal'in bölüm başkanlığı sürecine dair bilgiye Cahit Tanyol hakkında yapılmış Erkan Çav'ın (2004) "*Türk Düşünce Dünyasında Cahit Tanyol*" adlı yüksek lisans tezinden ulaşılmıştır. Keza C. Tanyol'un göreve başlama süreci 1970 yılından sonra olarak belirtilmiştir (Çav, 2004: 19). Çünkü Kösemihal 12 Mart 1971 muhtırasının hemen ardından toplumda ve üniversitede gelişen siyasi koşullardan dolayı görevine İsviçre Cenevre'de devam eder. 1972'de de kalp krizi sonucu vefat eder.

1940-1970 arası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde hocalık görevini icra eden Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un kürsü başkanlıkları süreçleri de dâhil olmak üzere sosyolojiye yöntem ve konu açısından yaklaşımları önem taşıyan hususlardır. Birbiri ile yakın çalışmalar ortaya koymuş olan bu üç ismin çalışmaları dönemler içerisinde farklılıklar gösterir. Cahit Tanyol, Hilmi Ziya Ülken'in asistanlığını yapmış olduğu dönemlerde yöntem ve konu açısından Ülken'in bizzat takipçisi olarak yol alırken, ilerleyen dönemlerde kürsüde hâkimiyeti artan Tanyol'un çalışma konularında da değişim görülmeye başlanmıştır. Söz konusu durumun benzeri Nurettin Şazi Kösemihal'in doçentlik döneminde Ülken ile köy çalışmalarına yönelmesi olarak karşımıza çıkar. Kendisinin profesörlük ve kürsü başkanlığı sürecinde ise artık yeni bir yöntemi tanıtmaya ve o yöntemi tanıtmaya yolunda ilerlediğini görmekteyiz.

Kısacası toplumsal süreç içerisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak yön alan sosyolojinin araştırma konuları ve yöntemleri, sosyologların çalışma alanlarını ve onların sosyolog kimliklerini belirleyici unsur olmuştur. Bu noktada kürsü için Kösemihal'in yapmış olduğu en önemli çalışmanın Tecrübi (deneysel) sosyoloji kürsüsünü açarak yönetmiş olmasını diyebiliriz. Ülken'in kürsüden ayrılması yüzünden bölümde Tecrübi sosyoloji ve Umumi sosyoloji olarak farklı yöntemlerin işlevsel hale gelmiş olması İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsü için bir kırılma noktası olma özelliği taşır. Kendi döneminde önem verdiği sahaya yönelik çalışmalar vefatıyla görevinin son bulmasından sonra Tanyol dönemi ile çalışmalar daha çok güncel siyaset ve ideoloji konuları üzerine yoğunluk kazanmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Yönetmiş Olduğu Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri Üzerine İnceleme

Prof. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal akademide bulunduğu süre içerisinde kendi döneminde birçok aktif çalışmada bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi'nin yayınladığı *Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri* (1964) ve *Mezuniyet Tezleri* (1967) başlığı altında bilimsel faaliyetler raporundaki ifadeye göre; "1965 yılında, sosyoloji bölümünden bir grup öğrenci, Prof. Nurettin Şazi Kösemihal'in yönetiminde, asistan Oya Sencer ve Muzaffer Sencer ile birlikte Söke bölgesinde bir köy araştırması yapmıştır. Yine aynı yılın Haziran ayında asistan Muzaffer Sencer ve Oya Sencer bölümden beş öğrenciyle birlikte Balıkesir bölgesinde bir sendikanın isteği üzerine sendikal bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. 1966 yılının Ağustos ayında bilimsel gözlemler için Londra'ya giden Prof. Nurettin Şazi Kösemihal 1967 Şubat ayında yurda dönmüş ve derslerine başlamıştır" (Kösemihal, 1964c: 297). Sosyometri üzerine yapılan çalışmaları ülkemize tanıtan Kösemihal bu alanda yurtdışında katıldığı kongre ve seminerlerden öğrendiği bilgileri öğrenci ve asistanları ile yapmış olduğu belli çalışmalarda uygulamaya çalışmıştır. Keza Kösemihal, Amerika'da öğrendiği psikodrama – sosyodrama yöntemlerini asistanları Oya Baydar ve Muzaffer Sencer ile birlikte düzenlediği seminerlerle kürsüye tanıtmıştır (Çapa, 2018: 81).

Üniversitedeki hocalık görevi boyunca kendisi pek çok akademik çalışma ortaya koyduğu gibi aynı zamanda bir o kadar da akademik çalışmaya da danışmanlık yapmış olan Nurettin Şazi Kösemihal'in Deneysel Sosyoloji Sertifikası alanında yönetmiş olduğu tezler ekler kısmında belirtilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden elektronik ortam aracılığıyla istenilen ve sistemde yüklü olan bir kısım tezin incelenmesinden yola çıkarak

çalışmaların konuları ve yöntem anlayışının teorik mi yoksa sahaya yönelik mi olduğunu konu başlıklarına göre incelediğimizde elde edilen veriler şu şekildedir²⁶:

Tezin Adı	Tezin Konusu	Tezin Yöntemi	Tezin Tekniği	Tezde Ele Alınan Kavramlar
<i>Öğretim Müessesinde Eğitim Sisteminin Kopyacılık Davranışının Tezahürü ve Ahlaki Kıymetlerin Farklılaşmasının Tesiri</i>	Eğitim-Değerler Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Gözlem	Ahlak, Kopyacılık, Eğitim Sistemi
<i>Nasrettin Hoca</i>	Şahıs Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Eserleri, Topluma Bakış Açısı
<i>Hakkâri Düşün Adetleri</i>	Örf ve Adetler Sosyolojisi	Karma Yöntem	Görüşme/ Survey	Gelenek ve Görenekler, Yaşam Tarzı
<i>On Aile Üzerinde Yapısal Değişikliklerin İncelenmesi</i>	Aile ve Değişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Gözlem	Toplumsal Değişim, Yapı
<i>Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluştan Çöküşüne Kadar Toprak Siyaseti</i>	Osmanlı Toplum Yapısı	Nitel Yöntem	İnceleme	Osmanlı Devleti, Toprak Mülkiyeti
<i>Sanayi İçinde Eğitim</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Gözlem	Sanayi, İş Uyumu
<i>Halalca Köyü Monografisi</i>	Köy Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Köy Hayatı
<i>Kemal Tahir'in Romanlarında Sosyolojik Sorunlar</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Kemal Tahir, Toplumsal Sorunlara Bakışı
<i>Fakir Baykurt'ta Köy Sorunları</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Eser İnceleme	Edebiyat ve Köy Sorunları
<i>Suçlu Çocuklar Üzerinde Sosyal Çevrenin Etkileri</i>	Suç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Suç, Toplum, Çocuk

²⁶ İncelenmiş olan tezlere doküman olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Dökümantasyon ve Daire Başkanlığında çalışan personel tarafından iletilen http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=nurettin+C5%9Fazi+k%C3%B6semihal&qf=ITYPE%09Materyal+T%C3%BCr%-C3%BC%091%3ATEZ%09Tez link üzerinden erişim sağlanmıştır.

<i>25 Of'lu İşçi İle İstanbul'da Çalışan 25 Of'lu İşçi Üzerinde Sosyo Ekonomik Değişimler</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Gözlem	İşçi, Sosyoekonomik Durum
<i>Azot Sanayii T.A.Ş. Kütahya Azot İşletmelerinde Sosyolojik Araştırma</i>	Çalışma Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Fabrika, İş ve İşçi Arasındaki İlişki
<i>Suçlu Çocuklar ve Sorunları (Üsküdar Cezaevinde 36 Çocuk Üzerine Deneyssel Çalışma)</i>	Suç ve Çocukluk Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Deney	Çocuk ve Suça Yönelim
<i>Toplumsal Farklılaşmalar İçinde Yüksek Öğrenim Gençliği</i>	Kültür Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Gözlem	Gençlik, Değişim
<i>Türk Ambalaj Sanayii Anonim Şirketinde İşçi Devri</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Örnek Olay İncelemesi	Sanayileşme, İşçi Durumu
<i>Çocuk Sağlığı Probleminin Aile Sosyoekonomik Yapısıyla İlişkisi</i>	Aile ve Çocuk Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Aile, Sosyal Statü, Çocuk Sağlığı
<i>Ereğli Demir Çelik Fabrikasının Kuruluş Tarihinden 1965'e Kadar İşçi Devri Sorunu</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	İş ve İşçi Sorunları, Endüstrileşme
<i>Eğitimde Sosyoekonomik Durumun Rolü (Nazilli Lisesi Örneği)</i>	Toplumsal Yapı-Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Survey	Ekonomik Durum ve Eğitim İlişkisi
<i>Sendikacılık</i>	Sivil Toplum Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Sendikalar ve İşçi Hakları
<i>Bozkaş Köyü Monografisi</i>	Köy Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Köy Yaşamı ve Geçim Kaynakları
<i>Eyüp'teki Dernekler</i>	Sivil Toplum Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Dernekler ve Toplumsal Örgütlenme

<i>Dalaman Yeni Tıp Cezaevi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma</i>	Suç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Birey, Suç ve Toplum
<i>Radio Reklamları Halkın Satın Alma Durumunu Etkiliyor mu?</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Reklam ve Satın Alma İlişkisi
<i>İnsan İlişkileri Üzerine Sosyometrik Bir Araştırma</i>	Toplumsal Yapı	Nicel Yöntem	Sosyometri	İnsan İlişkileri ve Toplumun İnşası
<i>Eğitim Tarihimiz ve Yüksek Öğretmen Okulu Öğrencileri Arasında Sosyometrik Bir Araştırma</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Eğitim ve Öğretmen İlişkisi
<i>Sosyal İlişkilerde "Otokratik" ve "Demokratik" Tutumlar ve Eğitimin Demokrasiye Geçişteki Rolü</i>	Toplumsal Yapı	Nitel Yöntem	Monografi	Tutumlar ve Eğitim
<i>Köyden Gelen İşçilerle, Kalifiye Denilen İşçilerin "İşe İntibak" Durumlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Vasıflı İşçi Vasıfsız İşçi Farklılığı
<i>Adliye Köyü Monografisi</i>	Köy Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Köy Hayatı ve Köyün Yapısı
<i>Boya - Apre Fabrikasında Sosyometrik Bir İnceleme</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Fabrika ve Üretim
<i>Kahvehanelerin Sosyal Fonksiyonu</i>	Kültür-Mekan Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Kültürel Mekanlar, Kahvehane, Sosyalleşme
<i>Türkiye'de Sosyolojinin Evrimi</i>	Türk Sosyoloji Tarihi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Pozitivizm, Deneycilik
<i>Toplumsal Açdan Yunus Emre</i>	Şahıs Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Toplumsal Değerler

<i>Türkiye'de 1963 Sonrası Sendikal Gelişmeler, Siyasal ve Sosyal Eğilimler</i>	Sivil Toplum Sosyolojisi	Nitel Yöntem	İstatistiki Veri Analizi	Sendika, Haklar
<i>Jön Türklerin Siyasal, Toplumsal ve Bilimsel Düşünceleri</i>	Türk Modernleşmesi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Jöntürkler ve Topluma Etkileri
<i>Yolağzı Köyü Monografisi</i>	Köy Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Köy Hayatı, Köyün Yapısı
<i>Konya Hatunsaray Bucağı Güneydere Köyünden Konya İline Göç Eden Ailelerin Sosyokültürel Karşılaştırılması</i>	Göç Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Göç, Sosyal Hayat Değişimi
<i>Türkiye'de Çeşitli Mesleklerin Prestij Hiyerarşisi</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Mülakat Cetveli	Meslek ve Sosyal Konum
<i>Toprak Mülkiyetinin Egemen Olduğu Köy İle Irgat Köyünün Sosyal Yapı Ayrılıkları</i>	Toplumsal Yapı	Nitel Yöntem	Monografi	Mülkiyet ve Sosyal Yaşam İlişkisi
<i>Taşralı Üniversite Öğrencilerinde Çevreye Uyma Sorunu</i>	Göç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Göç, Uyum
<i>Türkiye'de İç Göçlerle Suçluluk Arasındaki İlişki</i>	Suç-Göç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Mülakat Cetveli	İç Göç ve Suçluluk Oranları
<i>Eğitimimizde Yabancı Uzman Raporları (1923'ten itibaren)</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Arşiv Taraması	Eğitimin Değişimi ve Dönüşümü
<i>Lise Mezunlarının Üniversite Giriş Sınavlarındaki Başarı ve Başarısızlık Dereceleri</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Sosyoekonomik Düzey ve Eğitim İlişkisi
<i>Karabük'ün Safranbolu'ya Etkileri</i>	Kalkınma Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Yerleşim Yeri ve Sosyoekonomik Düzey İlişkisi

<i>Gazete ve Gazete Okurları Arasındaki İlişkiler</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Gazete Tercihi ve İdeolojik Görüş
<i>Endüstride Çalışan Kadının, Ev dışı Çalışma Karşısındaki Tavrı Alışı</i>	İş ve İşçi - Kadın Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Kadın ve Çalışma Hayatı, Endüstrileşme
<i>Türkiye’de Sosyal Tabakalaşma Kriteri Olarak Oturma Kesimi</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Anket	Statü, Yerleşim
<i>Gültepe Gecekondu Kesiminde Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler</i>	Kent Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Mekan, Aidiyet
<i>Milliyet Gazetesi İçerik Analizi</i>	İletişim Sosyolojisi	Nitel Yöntem	İçerik Analizi	Haber Başlıkları, Gündem
<i>Sosyoekonomik Açından Türkiye’de Turizm Politikası</i>	Ekonomi-Turizm Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Turizm Hareketi, Ülke Gelişimi
<i>Mai ve Siyah ve Aşk-ı Memnu Romanlarının Sosyolojik İncelemesi</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Eser İnceleme	Toplum, Batılılaşma, Düşünce Akımları
<i>Sosyoekonomik Koşullarla, Sosyopolitik Tavrılar Arasındaki İlişki</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Anket	Ekonomik Durum ve Siyasi Yönelim
<i>Gecekondu Bölgesine Yerleşmekte Akrabalık ve Hemşeriliğin Rolü</i>	Kültür Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Asabiye, Dayanışma
<i>Türkiye’de Posta ile Soru Kağıdı Uygulama Tekniğinin Taşındığı Metodolojik Sakıncalar ve Tarafılık</i>	Saha Araştırma Yöntemleri	Nicel Yöntem	Anket	Metodun Geçerliliği
<i>Zeytinburnu Gecekondu Kesiminde Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler</i>	Kent Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Mekan ve Sosyal Hayat
<i>Türkiye’de Boşanma Olayları Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma</i>	Aile Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Örnek Olay İncelemesi	Aile Kurumu ve Boşanmanın Nedenleri
<i>Turizm Olayı ve Sosyal Hayatımız</i>	Turizm Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Analiz ve Yorumlama	Turizmin Gündelik Hayata Etkisi
<i>Proudhon ve Sefaletin Felsefesi</i>	Sosyoloji Tarihi	Nitel Yöntem	Eser İnceleme	Sefalet, Toplum ve İşbölümü

<i>Ülkemizde Köylerin İtim, Kentlerin Çekim Merkezi Haline Gelmesinin Nedenleri</i>	Köy-Kent Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Taşra- Merkez ilişkisi
<i>İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinde Gazete Okuluğunun Sosyo Ekonomik Temelleri</i>	Toplumsal Yapı	Nicel Yöntem	Anket	Okur ve Sosyodemografik Özellikler ilişkisi
<i>İşçi ve Sendikacıların Sendikal Eylemler Karşısındaki Eylem Farklılıkları</i>	Sivil Toplum Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Grev, Haklar
<i>Karabük Demir-Çelik İşletmelerinde Sosyometri Testleri</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Grup Çalışması, İş Performansı
<i>Oto-San Fabrikasında İşçi Devamsızlığı ve Devri</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	İşgücü, Üretim
<i>Yugoslav Göçmenlerinin Sosyal Sorunları</i>	Göç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Görüşme Cetveli	Göç, Uyum, Yerleşme
<i>Bir Sosyal Sınıf Kriteri Olarak Yerleşme Kesimi ve Konut</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Anket	Sosyal Statü ve Yerleşim Yeri ilişkisi
<i>Türkiye'de Boşanma, Şehirleşme ve İş Göçlerle Boşanma Arasındaki İlişki</i>	Göç - Aile Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Kentleşme Sürecinin Boşanmaya Etkisi
<i>Güneydoğuda Yerleşik Türkmenlerle, Göçebe Türkmenler Arasındaki Sosyo-kültürel Farklar</i>	Göç Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Aşiretler, Yönetim, İskân
<i>Orta Öğretimde Öğrencilerin Başarılarıyla Sosyoekonomik Durumları Arasındaki İlişki</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Eğitim, Gelişmişlik, Başarı
<i>Halkın Kitaba Karşı İlgisi</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Okur Yazarlık ve Eser Seçimi ilişkisi

<i>Çemberlitaş Kız Talebe Yurdunda Sosyometrik Bir Araştırma</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Öğrencilerin Yurtta Birbirleriyle Etkileşimi
<i>275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Kabul Ediliş Tarihi Olan 15 Temmuz 1963 ile 1967 Yılları Arasında Türkiye’de Yapılan Grevler</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Grevler ve İş Kolları
<i>Tiyatro ve Toplum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Deneme</i>	Sanat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Tiyatronun Gelişimi ve Topluma Etkisi
<i>Manisa ili, Turgutlu İlçesinin (Karaköy ve Akçapınar) Köylerinde Yığın Haberleşmeleri</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Mekan ve Haberleşme Araçları
<i>Kırsal Bir Bölgede, Çeşitli Mesleklerin Prestij Hiyerarşisi</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Anket	Meslek, Statü, Dayanışma
<i>Ordu İlinde Fındık Tarımının, Fındık Üreticilerinin Sosyoekonomik Yapılarına Olan Etkileri</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Milli Ekonomi
<i>Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri</i>	Tarih Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Toplumlar, Çatışma
<i>Endüstrinin İşçiye Etkisi</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Geçim Yolları ve Haklar
<i>Türkiye İllerinin Nüfus Hareketleri Açısından İncelenmesi</i>	Göç ve Nüfus Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Göçün Nüfus Üzerindeki Etkisi
<i>İşçi Devrinin Bir Mensucat Fabrikasında Mikro Analizi</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Üretim, İşçi Verimliliği
<i>Türkiye’de İşveren Sendikaları</i>	Sivil Toplum Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	İşverenler ve Sendikalaşma

<i>Korunmaya Muhtaç Çocukların Sosyal Çevreye İntibakları</i>	Çocukluk ve Gençlik Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Çocuk ve Sosyal Uyum
<i>İstanbul'a Taşradan Gelen Yüksek Okul Öğrencilerinin Tüketim Harcamaları Üzerine Bir Araştırma</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Gençlik ve Ekonomi İlişkisi
<i>1968 Haziran Öğrenci Hareketleri Karşısında Teknik Üniversite Öğretim Üyelerinin Tavrıları</i>	Toplumsal Hareketler	Nicel Yöntem	Anket	İşgal, Boykot, Direniş
<i>Türkiye'nin Siyasi Eğilimleri</i>	Siyaset Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	1930-1950 Halkın Siyasi Parti Eğilimi
<i>Tüketim Harcamalarının Sosyoekonomik Gruplara Göre Dağılımı</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Sosyal Sınıf ve Alım Gücü Farkları
<i>Taşlıtarla, Gümüşsuyu İlkokulunda Sosyometrik Çalışma</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Sosyal Yapı, Öğrenciler Arası Etkileşim
<i>Üniversite Giriş Sınavlarında Kullanılan Testlerde Ayrı Kültür Çevresinden Yetişen Öğrencilerin Başarı İmkanları</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nicel Yöntem	Anket	Sosyoekonomik Düzey ve Başarı İlişkisi
<i>Bazı Gözde Yazarların Romanları ve Bu Romanların Okuyucuları</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Yazar-okur İlişkisi
<i>Doğu Türkistan'dan Gelen Göçmenlerin Yeni Yerleşme</i>	Göç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Mülakat Cetveli	Adaptasyon, Yerleşme
<i>Tanzimat'tan Sonra Türkiye'deki Yazarların Doğum Yerleri Yönünden Dağılımı</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	İstatistiki Veri Analizi	Yazar ve Coğrafya İlişkisi

<i>1968 Öğrenci Hareketleri Üzerine Öğretim Üyelerinin Tavrı</i>	Toplumsal Hareketler	Nicel Yöntem	Anket	Darülfünun, Öğrenci Hareketleri
<i>Yabancı Ülkelerde Özellikle Türkiye’de, Yüksek Öğrenim Yapan İranlı Öğrencilerin Sosyoekonomik ve Politik Durumları</i>	Göç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Öğrenim Hayatı, Göç
<i>Mesleki İşçi Eğitimi (Paşabahçe Cam Fabrikasında)</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	İşgücü ve Verimlilik
<i>Gelir Vergisi Mükelleflerinin Yıllık Gelirleriyle Yıllık Harcamaları Arasındaki İlişki</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Sosyal Adalet, Vergi Sistemi
<i>İş Değerlendirme Sistemi Uygulanan Bir İşletmede İşçilerin İş Değerlendirme Hakkındaki Yargıları</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Emek, Ücretlendirme, İşgücü
<i>Kamuoyuna Yansıyan Grev, Lokavt ve Diğer İşçi Eylemleri (1965-1968)</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nitel Yöntem	İstatistiki Veri Analizi	İş Sözleşmesi, Sendikalar
<i>Gazete Reklamları Halkın Satın Almalarını Etkiliyor mu?</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Kitle İletişim Araçları ve Tüketim İlişkisi
<i>Yapıt Türleri ile Okuyucular Arasındaki İlişki</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Roman Türü ve Okuyucu İlişkisi
<i>Mehmet Akif İlkokulunda Sosyometrik Bir Araştırma</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Sosyometri	Eğitim, Sosyalizasyon ve Uyum

<i>1839 Tanzimat'ın ilanından 1966'a Kadar Türk Yazarları ve Yapıtları Üzerine İnceleme</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Dönem, Yazar ve Yapıt İlişkisi
<i>İstanbul'da Farklı Üç Bölgede Tüketim Harcamaları</i>	Ekonomi-Kültür Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Kültürel Değerler ve Sosyal Gereksinimler
<i>Demografi: Kürk Köyünde Gruplaşmanın Köyden Göçe Etkisi</i>	Göç Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Örf ve Adetler, Gruplaşma
<i>Cumhuriyet Gazetesi İçerik (muhteva) Çözümlemesi</i>	İletişim Sosyolojisi	Nitel Yöntem	İçerik Analizi	Haber Başlıkları, Gündem
<i>Manavgat Çevresi Orman Köylerinde Sosyoekonomik Durum Araştırması</i>	Köy Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Kalkınma, Sosyoekonomik Koşullar
<i>Türkiye'de Dilencililiğin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi</i>	Toplumsal Yapı	Nicel Yöntem	Anket	Din, Toplumsal Yapı, Yoksulluk
<i>Yazarların Yapıtlarıyla İkinci Meslekleri Arasındaki İlişki</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Monografi	Toplumsal Statü ve Eser İlişkisi
<i>Ortaöğretimde Öğrencilerin Başarılarıyla Sosyoekonomik Koşullar Arasındaki İlişki</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Başarı ve Sosyoekonomik Durum İlişkisi
<i>Gülsuyu Gecekonduları Sosyoekonomik ve Kültürel Durum ve Yerleşme Nedenlerini Doğuran Etkenler</i>	Kent Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Gecekondulaşma, Sosyoekonomik Durum
<i>Türk Tiyatrosu İçin Bir İnceleme</i>	Sanat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Tiyatronun Gelişimi ve İşlevi
<i>Besni İlçe Merkezinde Yığın Haberleşmeleri</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Topluluk, Haberleşme

<i>Ruh Sağlığı Dispanserlerinin Halka Sağlık ve Sosyal Alandaki Hizmetleri</i>	Sağlık Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Ruh Sağlığı, Toplum, Sosyal Hizmet
<i>Gazete Reklamlarının Halkın Satın Almasına Etkinliği</i>	İletişim Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Tüketim ve Gazete Reklamlarının Etkisi
<i>Tüketim Alışkanlıklarının Sosyo- ekonomik Gruplara Göre Dağılışı</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Ekonomik Durum ve Tüketim Etkinliği
<i>Grevlerle Ücretler Arasındaki Bağının Etkenlik Derecesi</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Emek, Ücret ilişkisi
<i>Çocuk Sağlığı Probleminin Ailenin Sosyoekonomik Yapısı İle İlişkileri</i>	Çocukluk ve Gençlik Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Çocuk Sağlığı, Ailenin Ekonomik Yapısı
<i>Sosyo-ekonomik Açıdan Suçluluk Sorunu</i>	Suç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Suç ve Ekonomik Düzey İlişkisi
<i>Toplu Yapı Konutlarının Sosyal İlişkiler Açısından Nitelikleri</i>	Kent Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Komşuluk, Ev Mahalle
<i>İşçi ve Sendikacıların Sendikal Eylem Karşısındaki Davranış Farkları</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Sendikalar ve İşçi Hakları
<i>Rize’de Çay Tarımının İçgöçler ve Şehircilik Açısından Etkileri</i>	Ekonomi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Tarım ve Kalkınma
<i>Yazarlarla Doğum Yerleri Arasındaki İlişki</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Eser İnceleme	Yazarların Doğum Yeri ve Politik Görüşleri
<i>Dursunbey Kereste Fabrikasında Çalışan İşçilerin Sosyoekonomik ve Kültürel Durumları</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Soru Cetveli	İşçiler ve Kültürel Koşulları
<i>Hüküm Giymiş Suçlu Çocuklar ve Suça Sürükleyen Nedenlerin Araştırılması</i>	Suç Sosyolojisi	Nicel Yöntem	Anket	Çocuk, Suç, Toplum

<i>Gecekondu Problemleri Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler</i>	Kent Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Anket	İskân ve Sosyal Çevre
<i>Derby Lastik Fabrikasında Disk ve Türk-İş Eğilimli İşçilerin Sosyoekonomik Statüsü ve İdeolojik Eylem Farklılıklar</i>	İş ve İşçi Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Anket	İşçiler, Sendikalar ve İdeolojik Eylem
<i>İran'da Halı Endüstrisi ve Özellikle Azerbaycan'da Halıcılıkla Uğraşan İnsanların Sosyoekonomik Durumları</i>	Kültür Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Soru Cetveli	Türkler ve Halıcılığın Tarihi
<i>Erzurum'da Halkın Kitaba Karşı İlgisi (Erzurum kitabevleri kitaplıklarında incelenmiştir)</i>	Edebiyat Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Görüşme	Erzurum, Okuma Alışkanlığı
<i>İstanbul-Şişli Ondokuzmayıs İlkokulunda Sosyometrik Araştırma</i>	Eğitim Sosyolojisi	Nitel Yöntem	Sosyometri	Okul- Öğrenci Arasındaki İlişki
<i>(Doktora Tezi) Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme</i>	Toplumsal Tabakalaşma	Nitel Yöntem	Doküman Analizi	Kast Sistemi ve Sınıf

Bu tablo Kösemihal'in 1961-1971 yılları arası yönetmiş olduğu 127 bitirme tezi ve 1 doktora tezinin analizidir. Yıllara göre sıralaması EK 2: de yer alan bu tezler, tabloda çalışılan sosyoloji alanı, kullanılan yöntem, teknik ve anahtar kavramlarıyla ele alınmıştır.

Tezlerin bu şekilde detaylıca incelenmiş olmasının amacı Türk sosyolojisinde 1960-1970 yılları arası sosyolojideki çalışma konularının kapsamını ve çalışmalarda ağırlıklı olarak kullandıkları yöntemi belirlemek olmuştur. Böylelikle bu tespitlerin nihayetinde genel boyutta dönem içerisinde Türk toplum yapısındaki gelişmelerin ne yöne doğru ilerlediğini,

özel boyutta ise Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışma konularındaki eğilimlerini ve hangi yöntemi tercih ettiği ortaya koyulmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal yönetimindeki bitirme tezi çalışmalarını kronolojik olarak dönemlere ve olaylara göre incelediğimizde ilk yıllarda yaptırmış olduğu tezlerde köy araştırmaları ve monografileri dikkat çekmektedir. 1950-1960 dönemleri arasında ilgi gören köy araştırmaları ülkenin kalkınma stratejisi ile paralel ilerleyen bir süreçtir. Keza köy araştırmaları Cumhuriyet öncesi dönemde ele alınmayan, ihmal edilmiş bir alandı. Çünkü o dönem toplum, ideolojik ve siyasal zeminini oluşturma çabası içindeydi. 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri Yasası ile sosyoloji, çalışma alanına köyü dâhil etmeye başlamıştır. Aslında bunun başlangıcı 1937'den sonra ülkemizde deneysel sosyolojiye karşı doğan ilgiyle alakalıdır. Tek parti dönemiyle başlayan köye politik yönden verilen önem, sosyolojide de yöntem açısından yeni bir alanın açılmasına neden olmuştur. "Türk Sosyolojisi kalkınma sorununu, Batılılaşma yönünde yaşamış olduğu değişim üzerinden ele almıştır. Yani köyün kalkınmasını modernleşmenin önemli bir parçası olarak görmüştür" (Altun, 2000: 111). Bu yüzden 1950-1960 yıllarında köy çalışmaları Batılılaşma yolunda ilerleme çabası içinde olan Türkiye için önem taşımaktadır.

Köy çalışmalarının İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ndeki tarihçesine baktığımızda Mehmet Yalvaç'ın bu kürsüdeki sosyoloji öğretiminin tarihçesinin ele aldığı çalışmasında verdiği müfredat bilgilerinde köy sosyolojisinin ilk kez 1961-1962 öğretim yılında ders olarak okutulduğu bilgisine rastlanmaktadır. Dersi ilk kez Nurettin Şazi Kösemihal "Köy ve Şehir Sosyolojisi" adı altında vermiştir (Ertürk, 2008: 189). Nurettin Şazi Kösemihal'in verdiği bu dersler "Tecrübi Sosyoloji" sertifikası içinde yer almaktadır. Köy Sosyolojisini Tecrübi sosyoloji anlayışı içerisinde savunan Kösemihal'in ilk

yıllarda yaptırmış olduğu bitirme tezlerinde de köy monografilerin hakim olduğu görülmektedir.

1960'lardan sonra sanayileşme süreci hız kazanan ülkemizde, kentleşme ve sanayi toplumu olma yolundaki adımlarla birlikte ortaya çıkan sorunlar da kendini göstermeye başlamıştır. İlerleyen süreçte birçok bitirme tezinde bu durum göç ve iskân politikası gibi konu başlıkları altında ele alınmaya başlamıştır. 1960'lı yılların devamında yapılan çalışmalarındaki konuların ve yöntemlerin hâkimiyetine baktığımızda saha çalışmaları ve sosyometri dikkat çeker. Kösemihal'in bu dönemki çalışmalarda sosyometriye bu kadar ilgi duymasının başlıca nedeni arasında bu yöntemin küçük grup ve olaylardan son derece önemli sonuçlara ulaşabilme olanağı sağlıyor olma özelliği vardır. Sosyometrinin, sorunları kişilerin canlandırma yoluyla, olayı olduğu gibi ortaya çıkarması yani sorunu görünür kılıyor olması yönü onun bu yöneme doğru ilgisini çekmiştir. Sosyometri daha çok fabrika, okul, yetiştirme yurdu gibi kurumlarda uygulama alanı bulmuştur. Bunun nedeni bu tarz kurumların toplumun pek çok sorununu mikro düzeyde yansıtıyor olmasıdır. Bir diğer nedende ülkemizde 1960'larla artan kırdan kente doğru göçün artması Kösemihal için bu yöntemi daha da değerli kılmıştır. Çünkü Moreno bu yöntemi göçmenlerin iskân ve uyum sağlayabilmesi adına yani göç etmiş oldukları ülkelerde kendiliğindenliklerini (spontanété) ortaya koyarak göçmenlerin çevreye uyum sağlaması adına kullanmıştır. Bu yönü ile sosyometri araştırmacıyı da araştırılan durumu da pasiflikten kurtarır. Yani araştırmayı yapan edilgen değil, zümrenin üyeleriyle derinlemesine etkileşim içinde olan aktif gözlemci konumundadır. Böylelikle zümrelerin yaratıcı kendiliğini, ilişkilerinin nedenleri ve sonuçlarını somut verilerle ortaya koymuş olması bu yöntemi Kösemihal'in çalışmalarında ayrıcalıklı kılar. Bu yöntemin bizim ülkemizde yeterli şekilde ön plana çıkmasının sebebi toplumumuzda meydana gelen göçlerin

Batı toplumundaki gibi farklı ülkelerden gelen göçmenlerden değil de kendi kültürel dinamiklerimizden ortaya çıkan, ekonomik temele dayalı kırdan kente doğru yapılan göçler olmasından dolayıdır. Ülkemizde meydana gelen farklı ülkelerdeki göçler de genellikle eskiden Osmanlı Devleti topraklarına bağlı olan ve kültürel anlamda yakınlık gösteren Balkan coğrafyasından olmuş olması Batılı toplumlarda olduğu gibi ciddi bir uyum sorununu ortaya çıkarmamasından dolayı gereken ilgiyi görmemiştir. Yöntemin esas ortaya çıkma nedeni olan kültürel entegrasyon ve kendini ortaya koymaya yönelik koşulları ortaya koymak olduğu için ülkemizde sosyometri yöntemine tam olarak ihtiyaç duyulmamıştır.

Sosyometrinin yeteri kadar uygulama alanı görmemesinin bir başka yönü de sosyometrinin yöntem olarak varoluşunun altında yatan özelliğinden dolayıdır. Sosyometrinin, yöntemsel olarak en önemli özelliği bireylerin ve küçük zümrelerin kendi hürlüğü ve spontanlığı ortaya koymasını sağlamasını amaçlamaktır. Ancak yöntemin bu niteliği Türk toplumu gibi geleneksel yapıyı sürdüren ve kolektif bilincin yoğun olduğu toplumlarda uygulama zorluğu yaşar Türk toplumu kolektifin oluşturduğu davranış kalıpları etrafında tutumlar ortaya koyan bir toplum özelliği taşıyor olmasından dolayı yöntem geniş alanda çalışma koşullarını bulamamıştır. Yöntemin uygulandığı ve yer edindiği toplumların ortak noktasında bu toplumların artık bireyselleşmiş ve atomik bir toplum olma özelliği yatmaktadır. Ülkemizde bu yöntem sadece toplumun batılılaşma yolunda göstermiş olduğu en belirgin oluşum olan *fabrikalaşma*, *göç* ve *suç* gibi süreçleri analiz etme üzerinde azda olsa uygulama alanı bulmuştur. Yöntemin her ne kadar ülkemizde uygulama alanı sınırlı olsa da Kösemihal'in bu alana yönelik yaptırmış olduğu çalışmaların genel olarak uygulama alanlarına baktığımızda Moreno'nun yapmış olduğu çalışmalara benzer doğrultuda çalışma alan-

larında uygulamalar yaptırmış olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmaların uygulama alanları tıpkı Moreno'nun çalışmalarında olduğu gibi yatılı okul, suçlu çocuklar yurdu, işçi siteleri, fabrikalar ve öğrenci yurtları (Ör: *Çemberlitaş Kız Talebe Yurdunda Sosyometrik Bir Araştırma, Suçlu Çocuklar Üzerinde Sosyal Çevrenin Etkileri* vb.) gibi alanlarda gerçekleşmiştir.

Dönem içerisinde sosyometri yöntemi ile yapılmış bitirme tezleri, kürsüde Kösemihal ile özdeşleşmiştir. Çünkü kendisi bu yöntemi toplumun dinamiklerini anlama adına işlevsel görmüştür. 1960'ların ortasından itibaren artan sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan işçi sorunlarına yönelik derinlikli çözüm üretmesi ve toplumsal sorunların tıpkı bir tiyatro oyunu gibi, olduğu şekilde ortaya koyma anlayışında olmasından dolayı sosyometriyi sorunlara yönelik çözüm olarak görür. Kösemihal için sosyoloji, artık katı pozitivizmle ve genel-geçer yargılarla toplumun sorunları netleştiremez. Genel kaideler çerçevesinde bakan bu makro anlayış çözüme yönelik değil tespitler ortaya koymaya yöneliktir. Hâlbuki ona göre sosyoloji toplumu mikro düzeyde, toplumsal sorunları da olduğu haliyle derinlemesine gözlemlemeli ve katlarına inerek toplumsal sorunlara çözümler bulmalıdır.

1967 yılı itibari ile öğrencilerin belli bir kısmında mezu niyet tezi araştırması olarak Edebiyat sosyolojisine ait konuları tercih ettiğini görmekteyiz. Kösemihal'in danışmanlığı altında çalışan bu öğrenciler Edebiyata sosyolojisine yönelik bu çalışmaları daha çok toplumun okuryazarlık durumlarını, hangi eser türlerini ve yazarları tercih ettikleri yönünde anket uygulaması tekniği ile yapmışlardır. (Kösemihal, 1967: 185).

1968 yılı itibariyle tez çalışmalarındaki yönelim öğrenci sorunları, üniversite olayları gibi konular etrafında şekillenmiştir. Tez çalışmalarındaki incelemelerde 1968 yılına doğru gelindiğinde hem dünyada hem de ülkemizde kendini gösteren öğrenci olayları, öğrenci boykotları ve bunun etrafında şekillenen eylem ve söylemler toplumda ve kamuoyunda ses getiren olayların çalışmaların başını çektiğini görmekteyiz.

Bu olayların arka planında yatan temel nedenler o dönem tezlerde ele alınmaya çalışılmıştır. 1968 yılında yapılan tezlerde öğrenci olayları büyük çoğunlukla kalkınma, ekonomik temele dayalı gelir dağılımındaki adaletsizlik, çalışma hakkı ve öğrencilerin sorunları gibi konu başlıkları altında ele alınmıştır. Nurettin Şazi Kösemihal'i danışmanlığında doktora tezi savunan Oya (Sencer) Baydar'da bu süreçten etkilenmiş TİP üyesi olması gerekçesi ile doktora tezi senato tarafından iptal edilmiştir. Bu durum karşısında Kösemihal, üniversitenin özgür ve özerk bir ortam olması gerekliliğini gerekçe sunması ile 1970 yılında akademik yaşamını Cenevre'de alma kararını etkiler.

Bu verileri özetlediğimizde Nurettin Şazi Kösemihal'in çalıştırdığı tez konularının genellikle köy monografilerine yönelik alan araştırmaları, öğrenci hareketleri, işçiler ve fabrikalar gibi toplumsal kalkınmaya ve değişime yol açan hareketleri kapsayan konuların daha çok nicel yöntemle ait tekniklerle çalışıldığı göstermektedir. 1960'lı yılların başlarında yapılan çalışmalarda daha çok köy monografileri ve köy sorunlarına yönelik iken 1965 yılı sonrasında fabrikalar, iş ve işçi sınıfı sorunları, suç sosyolojisi konularının sosyometri yöntemiyle analizinin tezlerde tercih edildiğini görmekteyiz.

Nurettin Şazi Kösemihal'in yönetmiş olduğu tezlerin özelliklerini onunla aynı dönem Umumi (Genel) Sosyoloji sertifikasında başkanlık yapmış olan Cahit Tanyol'un yönetmiş olduğu tezlerle karşılaştırarak dönem içerisinde yapılmış çalışmalarda benzer ve farklı yönleri ortaya koyduğumuzda belli başlı noktalar dikkat çekmektedir. Genel çerçevede baktığımızda yaptırmış oldukları tezlerdeki farklar arasında en dikkat çeken hususun yöntem açısından Kösemihal'in sosyometri çalışmalarına ağırlık vermiş olmasıdır. Bu durum dışarıda genel olarak öğrencilerinin çalıştıkları tez konuları dönem itibarıyla benzer konular etrafında şekillenmiştir. Elbette ki kendi çalışma konularındaki farklılığı ve ayrımların yansımalarını belli başlı tezler üzerinde görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse, 1960-1970 yılları arası dönemde C. Tanyol'un Türkiye'nin siyasi ve sosyal koşullarına yönelik ça-

lışmalarının izlerini, çalıştırdığı tezlerle de yansıdığını görmek mümkündür. Tanyol'un öncülüğündeki tezlerde Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısına yönelik çalışmalar Kösemihal'in öncülüğündeki tezlerle göre daha fazladır. İki isimde çalışmalarında köy monografileri başta olmak üzere işçi sorunları, sendikalar, öğrenci hareketleri, göç ve suç konuları ve belirli gazetelerin haber içeriklerine yönelik içerik analizi çalışmaları mevcuttur. Lakin C. Tanyol'un çalışmalarında Türkiye'nin toplumsal yapısına yönelik tarihsel araştırmalar, toprak mülkiyeti, siyaset ve Marksizm gibi konular ağır basmaktadır. Dönem içerisinde yabancı uyruklu pek çok öğrencinin ülkemizde okuduğunu yapılan tez çalışmaları üzerinden görmekteyiz. Hem Kösemihal hem de Tanyol'un bu yabancı uyruklu öğrencilerine yaptırdığı tezlerde bilhassa İranlı öğrencilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. C. Tanyol'un yönetimindeki tezlerdeki yabancı öğrencilerin çalışmalarının oranı Kösemihal'in danışmanlığına göre daha fazladır. İranlı öğrencilerin çalışmış olduğu konulara baktığımızda daha çok kendi ülkelerinin modernleşme serüvenleri ağır basmaktadır. Bu öğrenciler ülkelerinin toplumsal yapılarına yönelik analizler sunan, kültürel değişimlerini ele alan tezler hazırlamışlardır. Tanyol'un çalıştırmış olduğu tezlerin Kösemihal'in çalıştırdığı tezlerden ayrı kılan bir diğer farklılıkta Tanyol'un 1960'lardaki çalışmalarında yöneldiği Ahlak felsefesi üzerine yapılmış çalışmalardır bu çalışmalar 1970'lerden sonra daha çok toplumsal sorunlara doğru yönelim göstermiştir.

Özetle; dönem içerisinde yapılmış çalışmaları analiz ettiğimizde Kösemihal'in yönetiminde yapılmış tezlerin onunla aynı dönem kürsüde birlikte çalıştığı Tanyol'un yönetmiş olduğu tezlerden ayıran en önemli unsurun "sosyometri" ve "edebiyat sosyolojisi" olduğunu belirtebiliriz. Her ne kadar 1960'ların başlarında Tanyol'un yönetmiş olduğu tezlerde konu olarak benzer olayları dönemin ideolojik çerçevesinde ele almış olsa da bu durumun 1960'ların sonu 1970'lere doğru yapılan tezlerde kırılma gösterdiğini artık ikisinin de kendi alanlarına yönelik çalışmalara daha fazla yoğunlaşmış olduklarını belirtebiliriz.

Nurettin Şazi Kösemihal'in yaptırdığı tez konularının hangi sosyolojik kapsamda ne kadar sayıda yaptırdığına ve bu tezlerde hangi yöntemlerin tercih edildiğine dair verileri ortaya çıkardığımızda aşağıdaki tablolar ortaya çıkmaktadır:

TEZ KONUSUNUN KAPSAMI	KONUNUN ÇALIŞILMA SAYISI
İş ve İşçi Sosyolojisi	18
Edebiyat Sosyolojisi	12
Eğitim Sosyolojisi	10
Göç Sosyolojisi	8
İletişim Sosyolojisi	8
Toplumsal Tabakalaşma	7
Köy Sosyolojisi	6
Kent Sosyolojisi	6
Toplumsal Yapı	6
Ekonomi Sosyolojisi	6
Sivil Toplum Sosyolojisi	5
Suç Sosyolojisi	4
Kültür Sosyolojisi	4
Çocuk ve Gençlik Sosyolojisi	3
Aile Sosyolojisi	3
Sosyoloji Tarihi	2
Turizm Sosyolojisi	2
Şahıs Sosyolojisi	2
Toplumsal Hareketler	2
Sanat Sosyolojisi	2
Mekân Sosyolojisi	1
Değerler Sosyolojisi	1
Çalışma Sosyolojisi	1
Siyaset Sosyolojisi	1
Kalkınma Sosyolojisi	1
Türk Modernleşmesi	1
Metodoloji	1
Kadın Sosyolojisi	1
Örf ve Adetler Sosyolojisi	1
Değişim Sosyolojisi	1
Osmanlı Toplum Yapısı	1
Tarih Sosyolojisi	1

Tablo 1: Elde edilen tezlerin incelenmesi sonucundaki verilerine göre Nurettin Şazi Kösemihal'in çalıştırmış olduğu tez konularının sosyolojik kapsamı ve bu konular üzerine ne kadar çalışma yapıldığının sayısı.

TEZ KONULARININ ÇALIŞILMA YÖNTEMİ	NİTEL	NİCEL	KARMA
	43	83	1

Tablo 2: İncelenmiş olan 127 tezin konularına göre tercih ettikleri yöntemlerin oranı.

Tablolarda lisans bitirme tezlerinin çalışma konuları ve tezde kullandıkları yöntemlerin sayısal verilerinin dağılımı yer almıştır. Bu verilerden yola çıkarak 1960'lı yılların başlarında yapılan tezlerde konuların önceliğinde ilk sıralarda İş ve İşçi Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi, Eğitim Sosyolojisi, Göç Sosyolojisi ve Köy Sosyolojisi dikkat çeker. Tezlerin konularını köy monografileri, iş ve işçi sorunları, sendika sorunları ve göç gibi konulardan oluşur. Kösemihal'in yaptırdığı çalışmalarda yöntem olarak daha çok nicel yöntem kullanılmıştır. Nicel çalışmalarda teknik olarak en çok anket ve sosyometri tercih edilmiştir. Nitel olan çalışmalarda baktığımızda ise ön plana çıkan teknikler daha çok görüşme ve monografik çalışmalardır. Nitel alanda yaptırdığı çalışmalarda ise daha çok teorik düzeyde kalan edebiyat, iletişim, kültür ve değerler sosyolojisi alanında yapılmış çalışmalar olduğu dikkat çeker. Bu çalışmalar bize bir kez daha Kösemihal'in sosyolojide sahaya yönelik çalışmalara önem verdiğini göstermektedir. Kendisi de sahaya yönelik çalışmalara ne kadar çok önem verdiğini Prens Sabahaddin'in "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" eserinin önsözünde şu ifadelerle belirtmiştir:

"...Ders dönemlerinin ilk sömestrisini Le Play'nin " Avrupa İşçileri" adlı yapıtını incelemeye; birkaç dersimi Le Play okulunun memleketimizdeki etkisine; ilerleyen dönemlerdeki derslerimde ise Paul Descamps'ın yapıtlarının çözümlemesine ayırmıştım. 1950 yılından sonra her yıl birkaç dersimi ya da seminerlerimi Le Play okuluna ve memleketimizdeki etkisini incelemeye ayırıyorum" (Kösemihal, 1965: 15).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Kösemihal'in yöntem anlayışı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde hâkim olan, Z. Gökalp'ten geriye kalmış olan sosyolojizm ekolünden tamamen farklı bir yöntem anlayışını benimsemiş olduğunu gösterir. Kösemihal'in çalışmaları konusunda şu tespiti belirtmekte de fayda vardır. Kösemihal, Türk sosyolojisinde Durkheim'ın görüşlerine getirmiş olduğu eleştirilerle dikkat çeken bir sosyologdur. Akademiye adım atmasını sağlayan doktora tezinin konusu dahi Durkheim'ın geliştirmiş olduğu sosyoloji anlayışı üzerine yapmış olduğu kritiklerden oluşur lakin kendi danışmanlığını üstlenmiş olduğu tezleri daha çok "deneysel sosyoloji" anlayışı çerçevesinde, teoriden ve felsefi konulardan uzaktır. Durkheim'ın sosyoloji anlayışına yönelik ne olumlu ne de olumsuz yönde bir çalışma yaptırmamış olması dikkat çeken bir durumdur. Söz konusu durum üzerine elde edilen bilgiler doğrultusunda şunu söyleyebiliriz ki bu durum Kösemihal'in İÜ sosyoloji kürsüsünde tecrübi sosyoloji alanında ilerleme isteği ve sosyometriyi daha çok tanıtmaya üzerine gösterdiği bir tutumdur. Bu durumun bir diğer sebebi de dönemin sosyal bilimler anlayışında hakim olan mikro çalışmaların yaygınlık kazanmasından ötürüdür. Bu noktada Nurettin Şazi Kösemihal'in danışmanlığında yürütülen tezleri referans olarak ele almakta bizlere daha detaylı bilgi sunmaktadır.

SONUÇ

Türk Sosyolojisi; kuruluşu, gelişimi ve ilerleyişi süresince pek çok önemli fikir insanının ortaya koymuş olduğu görüşler ve ideolojiler yoluyla Türk toplumunun yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynamıştır. Siyaset, din, kültür, tarih ve felsefe ile olan etkileşimleriyle sosyoloji, toplumu anlama adına bir çaba içerisinde olmuştur. Sosyolojiyi başlatan temeller, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gelişen siyasal, sosyal değişimler ışığında ortaya çıkan fikir ve ideolojiler çerçevesinde şekillenmiş olsa da tam anlamıyla işlevsellik kazanması yeni rejim olarak Cumhuriyet Türkiye'sini inşa etme süreci içerisinde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet rejiminin gerçekleştirmeye çalıştığı laik toplum olma hedefinde sosyal hayat, dil, kültür, siyaset ve ideoloji gibi alanlardaki dönüşümlerin topluma entegre edilmesinde sosyoloji önemli roller üstlenmiştir. Bu değişim ve dönüm noktaları sürecinde yaşanan Doğu – Batı ikiliği, Laik devlet - Din devleti, gibi siyasal ve kültürel kimlik oluşturma aşamalarında düşünürler belli ideolojiler çizgisinde, sosyolojik yöntem ve teknikler ışığında toplumsal değişimi peyder pey gerçekleştirmişlerdir.

Cumhuriyet'in kuruluşu itibarıyla yeni rejim ve devrimler ışığında ilerleyen Türk toplumunun 1940-1970 yılları arasındaki siyasal sistemi, akademinin de çizgisinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Sosyal bilimler konjonktürü, siyasal sürecin gidişatıyla eş şekilde ilerleme göstermiştir. Aslında bu iki alan birbirini beslemiş ve desteklemiştir. Siyasal düzen kendini meşru kılma yolunu sosyolojide bulurken sosyoloji

de toplumsal sorunlara yönelik yöntem ve argümanlarını siyasi düzen üzerinden şekillendirmiştir. Bu durum elbette ki bilimsel çalışmaların ele aldığı konu ve yöntemler üzerinde belirleyici bir durum oluşturmuştur. Devamlı şekilde yeni yöntem arayışı içerisinde olan sosyal bilimlerde 1950'li yılların sonu 1960'lı yılların başı itibari ile yöntem tercihi Avrupa'dan Amerika'ya doğru bir kayma göstermiştir. Bunun başlıca nedeni II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkenin verdiği ağır kayıplar bir diğeri de buna bağlı gelişen Amerika'nın ekonomik, siyasal ve bilimsel olarak birçok açıdan süper güç olmasından kaynaklanmaktadır. Artık Avrupa'nın yöntem ve tekniği yerine Amerika'nın pozitivist, sistematik, mikro bakış açısına dayalı yöntemi çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Amerika'nın bilimsel olarak da dünyada hakim güç olması, geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin problemleri ve ele aldıkları konuların yönünde köklü değişiklikler yaratmıştır. Avrupa'nın bilimsel anlayışı felsefeye ve genel geçer bakış açısına yönelik çalışmalar ortaya koymaya yönelik iken Amerika'nın bilim anlayışı ise pragmatist daha küçük gruplara yönelik fakat daha derinlikli çalışmaların ortaya koyulmasına yol açmıştır. 1950'li yıllar sosyal bilimlerin yöntem olarak sayısal veriler, anket, istatistikler üzerinden ilerleme göstermiştir. Bunun nedeni artan kapitalist sistem ve fordizmin güç kazanmasından dolayıdır. Çünkü bu iki sistemin üretim tarzının ortaya çıkardığı ürün ve işçi verimini hesaplama durumu önem taşımaktadır. Bu dönem işçiler, fabrikalar, kalkınma, bilimsel toplum olma yolunda ilerleme ancak nicel araştırmalar yoluyla hesaplanmıştır.

Bu süreç içerisinde ele alınan dünya genelinde sosyal bilimlerin dikkate aldığı konulara göz attığımızda; kalkınma, modernleşme, batılılaşma alanlarına yönelik çalışmalar dikkat çekmektedir. Ülkemizde de uygulamalı araştırmalara yönelik ile köy çalışmaları, nüfus temasını ele alan çalışmalar, kentleşme ve kent sorunları gibi modernleşme süreci kapsa-

mında kendini gösteren problemlere çözüm bulma amaçlı çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Bu süreç içerisinde gelişen farklı ekoller ve paradigmlar da ortaya çıkmıştır. Göçlerle ortaya çıkan köye ve kente yönelik ortaya çıkan sorunundan dolayı Marksist anlayış çalışmalarda önem kazanmış, Ankara ekolü sosyolojiyi sahaya taşıyarak, uygulamalı monografik köy çalışmaları yapmıştır. İstanbul ekolünün teori ve felsefeye dayalı yöntem anlayışına karşı bu yeni ekol sosyal bilimler alanında bir rekabet ortamı oluşturarak bilimsel alandaki çalışmalarda çeşitliliğinde olmasını sağlamıştır. Bunun dışında bahsi geçen dönem içerisinde dergicilik çalışmaları da önemli bir şekilde hız kazanmıştır. *Yön, Yurt ve Dünya* gibi dergileri yayın hayatına başlamıştır. Bu dergilerin alanda kendine yer edinmesi ile sosyoloji alanında hakimiyeti elinde tutan Sosyoloji Dergisi'ne alternatif olarak, sosyoloji literatürüne katkı sağlayan bu dergiler bir çok önemli çalışmayı alana kazandırmıştır.

Tüm bu gelişmelerin ışığında sosyolojinin en verimli zamanlarına 1960 darbesinin balta vurması, akademik çalışmaların kısır, tek tipleşmiş bir hal almasına neden olmuştur. Artık akademide "laiklik, çağdaşlaşma, devrimlerin uygulanmasına" yönelik çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde Nurettin Şazi Kösemihal de düşünceleri, çalışmaları ve eserleriyle dönemin önem taşıyan isimlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Kösemihal ismini ayırt eden en önemli özellik, Durkheim Sosyolojisine yönelik geliştirdiği eleştirel görüş ve fikirler olmuştur. Bu yönüyle Türk sosyolojisinde hakim olan Durkheim ekolü ve bizde en önemli temsilcisi olan Gökalp'in mensubu olduğu "dayanışma" ya (tesanüd) dayalı toplum anlayışının karşına koyduğu "somut toplum" (concrete society) anlayışının yaratmış olduğu toplumu derinlemesine ele alınmasına vurgu yaptığı anlayış, onu Türk sosyolojisinde önemli kılan unsurun başında gelir. Kösemihal, sosyolojide tekli sebeplere dayalı olan anlayışın

aksine çoğulcu sebeplere dayanan bir anlayışın toplumu anlama yolunda derinlikli ve detaylı veriler verdiği görüşündedir. Toplumu sadece tek bir noktadan değil pek çok perspektiften inceleyen mikro bakış açısını savunarak Türk sosyolojisine farklı bir yorum kazandırmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in bu bakış açısına sahip olmasını sağlayan onun sosyolojik yöntem ve anlayışı etkileyen iki isim önem taşır ki bunlar "Gurvitch" ve "Moreno" dur. Kösemihal aynı zamanda bu iki ismi Türk sosyolojisine kazandıran isimdir. Onların yöntem anlayışlarını, yapmış oldukları çalışmaları Türkiye'ye taşıyarak Türk sosyoloji literatürüne kazandırmıştır. Gurvitch'in toplumu katmanlara ayırarak derinlemesine ele aldığı yöntem ve bakış açısını kullanarak Durkheim'ın görüşlerine karşı fikirlerini ortaya koymuştur. Moreno'nun "*Sosyometrinin Temelleri*" eserini Türkçeye tercüme etmekle kalmamış kitabın önsözünde Sosyometri'yi geniş çapta tanıtıcı bir makale de yazarak katkıda bulunmuştur. Moreno'nun sosyolojiye kazandırdığı psikometri, sosyometri yöntemlerini pek çok çalışmada ele almış, üzerine makaleler yazarak bu yöntemi kongrelerde tanıtmıştır. Kendisi bizzat yurtdışında da Moreno'nun çalışmalarına yerinde katılıp, destek verdiği için onur madalyası ile şerefendirilmiştir. Kısacası Kösemihal, Moreno'nun eserinin ve yönteminin aktarmacılığını yapmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, Ankara ekolüne mensup sosyologlar gibi doğrudan bir Amerikan sosyolojisi anlayışında olmasa da etkilenmiş olduğu sosyologlar olan Gurvitch ve Moreno'nun yöntem anlayışı çerçevesinde bu ekolün yöntem ve anlayışını dolaylı yoldan benimsemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu ekolün yöntem anlayışında yatan anlayışın bilimsellik ve küçük grupları derinlemesine yönelik ele alış biçimi Avrupa Sosyolojisinin katı, genellemeci yapısının aksine, sosyal bilimlere katmış olduğu esneklikten dolayı Amerikan sosyolojisi, Kösemihal'in övgüsünü almıştır.

Türk sosyoloji literatürüne kazandırdığı somut toplum anlayışıyla bireyi yaşadığı toplum içerisindeki fizik dünya, biyolojik dünya, psikolojik ve sosyolojik dünyadan ayrı görmeyip toplumu bu ilişkiler sürecinden geçen kendiliğinden yaratıcılığa sahip bir unsur olarak ele almıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışmalarını dönemlere ayırarak incelediğimizde 1940'lı yılların başlarını kapsayan çalışmalarında Avrupa sosyolojinin hâkimiyetini görürüz. Felsefeye ve teoriye eğilim gösteren bir sistem içinde Durkheim'ın görüşlerine yönelik eleştirilerle yol almıştır. 1950 döneminde Gurvitch, Moreno gibi isimlerin düşünceleri ve yöntemlerinden etkilenecek yapılmış olduğu çalışmalarda daha çok Amerikan sosyolojisi, robotlaşma, bireysel yaratıcılık ve kendiliğindenlik gibi konulara yönelmiştir. Bunun içinde yurtdışına giderek Moreno'nun sosyometri derneğine üye olarak sosyometri yöntemi öğrenmiş ve ülkemize tanıtmaya gayreti içinde olmuştur. 1960'lar ile artık Türkiye'nin sorunlarına daha çok yöneldiğini köy çalışmaları ve monografi yöntemi, ATÜT konusu, Batılılaşma, modernleşme, devrimler, din ve laiklik gibi konulara yönelik çalışmaları daha çok kaleme almıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal, ideoloji ve siyasi yönüyle bir Yön Dergisi mensubu olarak sosyalist, anti-emperyalist görüş içerisinde yer almasına rağmen sosyolojide yöntem açısından Amerikan ekolünün yapısal işlevselci anlayışı çizgisinde sosyoloji anlayışını ve yöntemini şekillendirmiştir. Bu durumu 1960'larda var olan siyasi ve ideolojide hakim olan aynı zamanda da sosyal bilimlerde yöntem anlayışında hakim olan güce yönelim olarak değerlendirebiliriz. Keza 1960'lar Türkiye'sinde hakim olan ideoloji sosyalist, anti emperyalist görüş iken; sosyal bilimlerde ve birçok alanda egemen güç olan Amerika'nın bilimsel yöntem anlayışına mensup olması benzer noktadan okunabilir. 1950-1960 arasındaki dönemde sosyal bilimlerde hegemonya oluşturan bu ekolün giderek

evrensel bir hal kazanmasından dolayı Türkiye’de de bu ekolün yaygınlaşmasında kendisi öncülük yapmıştır. Sosyometri yöntemini de ülkemize tanıtmış olması da evrensel bir sosyoloji anlayışını benimsemiş olmasından kaynaklanır. Bu nedenle Kösemihal sosyoloji çalışmalarında milli ve Türk toplumunun dinamiklerine yönelik kavramlar ve tespitler ortaya koymaktan uzak, salt Batının gelişim sürecine benzer bir süreci topluma endeksleyen bir sosyoloji anlayışına sahip olduğunu belirtebiliriz. Onun sosyoloji anlayışı evrensel olan, dünya genelinde hakim olan paradigmlar, yöntem ve kavramlar etrafında şekil almıştır. Bu yüzden Kösemihal’in yaptırdığı çalışmaların kendi döneminde birlikte çalıştığı C. Tanyol’un yaptırmış olduğu çalışmalardan ayrılır. Kösemihal, sosyolojinin sahadan kopuk, var olanı incelemekten ziyade var olması gerekene yönelik yapılan sosyoloji anlayışında kırılma yaşatarak ve sosyolojiyi sahada var etmeye çalışmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal’in dönemin popüler ekolü olan Amerikan sosyolojisi anlayışına yönelişi onun kendinden önceki sosyologlar gibi “aktarmacı” bir yol izlediğini göstermektedir. Amerikan toplumunun tarihsel süreci içerisinde yaşamış olduğu problemlere yönelik çözüm olarak geliştirdiği sosyometri yöntemi, II. Dünya Savaşı’nı fiili olarak yaşamayan Türk toplumuna entegre etme çabası havada asılı kalmıştır. Çünkü Amerikan toplumunun yaşamış olduğu göç dalgası, büyük ekonomik buhran vb. gibi büyük çapta köklü değişim süreçleri üzerinden şekillenen sosyometri yöntemi bizim toplumumuzda tutunacak zemini bulamamıştır. Kösemihal her ne kadar belli çalışmalarla, seminerle, tezlerle, ödevlerle bu yöntemi uygulanabilir kılma çabası içerisinde olsa da toplumumuzda gelişen olayları anlama adına yöntem olarak yeterli talebi görmemesi ve işlevsiz kalması sosyometrinin sadece teorik bir zeminde tanınmasına yol açmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal’in sosyolojiye kazandırmaya çalıştığı bir diğer alanda 1960’larla birlikte Amerikan bilim

dünyasının eğilim gösterdiği sibernetik bilimi olmuştur. Kösemihal bu bilim dalını sadece robotun sosyolojik okuması olarak ele almış, insan ile benzerlik ve farklılık gösterdiği durumları daha çok problem edinmiştir. Her ne kadar robotların ve makinelerin toplumdaki işlevlerine değinerek dönem içerisindeki sosyolojik çalışmalar adına yeni bir pencere açmış olsa da makineleşme ve teknolojiye ilerlemeyi sağlayan bu güce dair kavramlar ve analizler oluşturmada yetersiz kalmıştır. Ayrıca sibernetik biliminin ilerleyişinin toplumsal yapıyı şekillendirdiği, toplumsal yapıya etki edecek olası sonuçları sosyolojik zeminde açıklamada yetersiz kalmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal'in Türk sosyolojisine en büyük katkısı tartışmasız sosyolojinin sahip olduğu determinist yaklaşımını kırmak adına savunduğu çoğulcu (plütarist) yöntem anlayışını kazandırmak olmuştur. Kösemihal'in, toplumsal bir olayı salt belli bir nedene oturtmak yerine pek çok parametreyi hesap ederek toplumu derinlerine inerek anlamayı savunan yaklaşımı kendi döneminde var olan genel görüşe karşı bir yenilik oluşturmıştır.

Türk Sosyolojisi her ne kadar ülkemize gelişinden bu yana batının yöntem ve anlayışını aktarmaya dayalı bir yol izlemiş olsa da Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak üçleme (trinity) anlayışı keza Hilmi Ziya Ülken'in Anadoluculuk felsefesi gene bizim toplumumuzun dinamiklerine uygun kalkınma ve ilerlemeye dair görüşler olma özelliği taşır. Nurettin Şazi Kösemihal'in ise toplumumuzun gelişmesi ve ilerlemesi yönünde ortaya koyduğu düşüncelerin pek çoğu tercümelerle aktarılmakla kalmıştır. Batının ilerleme yolunu form olarak alıp toplumun dinamiklerine entegre etme yolunu tercih etmiştir.

Kendisi Türk modernleşmesi ve toplumsal değişmeye yönelik Türkiye'nin devrimlerle, toplumsal unsurlarıyla bilimin yolunda ilerleyerek, Batı toplumundaki gibi felsefi düşünce-

ye dayalı olarak gelişen yaratıcı kendiliğindenliğimizi ortaya koyarak, katı ve dogmatik gördüğü din yerine felsefe, deney ve gözlem çizgisinde ilerleyerek toplumun devamlılığını sağlayacağı görüşüne sahiptir. Türk toplumunun Batılılaşma ve modernleşme serüvenini Batı'nın kendi içinde yaşamış olduğu Aydınlanma, Reform, Rönesans gibi olaylara benzerlikte bir süreç yaşayarak ulaşabileceğine vurgu yapmıştır. Bunun yolunun da tıpkı onların izlediği yollar olan Latince tercümeler yerine kendisi öz Türkçeye ait olan kaynakları tercüme etme, dinde sekülerleşme ve laikleşmek içinde Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meallerinin yapılması gibi benzer faaliyetler içerisinde olması gerektiği düşüncesini savunur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in modernleşme ve batılılaşma hakkında ifade ettiği bu görüşlere başta Türk Devrim Ocağı'nda gerçekleştirdiği konferanslardan, uluslararası katıldığı kongrelerden ve gazete köşelerinde kaleme aldığı makalelerinden ulaşmak mümkündür. Kösemihal, Türk toplumunun kalkınmasına ve sorunlarının çözülmesi adına Kemalizm ve Sosyalizm gibi ideolojileri benimsemiş ve yazılarında da kalkınmış bir toplum olabilmemiz adına bu ideolojilerin kıstaslarının toplumda tezahür edilmesine vurgu yapmıştır. Kösemihal, Atatürk devrimlerini ülkenin muasırlaşması adına izlenilecek tek yol olarak görür. Keza onun için Batılılaşmak ve laikleşmek devrimlerin yolundan ayrılmaktır. Bunun yolunun da Doğu'nun gelenekselliğinden sıyrılarak kendi öz bilincimiz ve öz Türkçeye sarılarak yapabileceğimize dair görüşlerini çoğu çalışmasında dile getirmiştir.

Bir akademisyen olarak en çok eser verdiği dönemde çalışmalarını 1960 darbesi ve 1971 muhtırası süreçlerinden etkilenmiştir. O dönem içerisinde yaptığı çalışmalar, yer aldığı Yön grubu ve Sosyalist Kültür Derneği üyeliği etrafında şekillenmiş, daha çok işçi hareketlerine ve işçilerin önemine yönelik çalışmalar ortaya koymuştur. Toplumun modernleşmesi ve yüzünü reformlar ışığında Batıya çevirmesi gerekliliğini pek çok çalışmasında savunmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal ideolojilere toplumun belli bir kimliğe sahip olması noktasında önem vermiş olsa da kendisi ideolojiyi dayatmaya yönelik çalışmalar ortaya koymamıştır. Kösemihal'in daha çok akademik çalışmaları ve uygulamalı yöntem alanını tanıtmaya yönelmiş olma özelliği ağır basar. Kösemihal sosyolojinin daha çok yöntem düzeyinde gelişim göstermesi çabası içinde olmuştur. Bunun için sosyometrinin ilerlemesine gayret göstermiştir. Çünkü ona göre toplumları ayakta tutan şey yaratıcı kendiliğindenliğin oluşmasıdır. Bu nedenden dolayı da yeni güç unsurları olarak gördüğü robotlar ve sibernetik bilimine büyük önem vermiştir.

Sanatçı kimliğini de birçok çalışmasında ortaya koyan Kösemihal, sanatın ve edebiyatın bireyler ve toplumlar üzerinde yaratıcılığı arttırdığını ve toplumların en güçlü bilgi taşıyıcısı olarak işlev gösterdikleri fikrini savunur. Keza kendisi de bu alanlarda büyük katkılar sunmuş bir isimdir. Onun anlayışına göre sanat ve fikir işçileri toplumdaki zümrelerin kendini ifade etmesinde ve bu ortaya konulan yaratıcı unsurlarında toplumu bir arada tutan özel güçler olduğuna vurgu yapar. Kendisi de keman sanatçısı olan Kösemihal, yurtiçi ve yurtdışında eşi ile birlikte verdiği birçok konserle adından söz ettirmiştir. Aynı zamanda ülkemizde önemli sanatçıların yetişmesinde de destek ve öncü olmuştur. Sanatı bir ülkenin modernleşmesi adına en güçlü alan olarak gören Kösemihal, edebiyat sosyolojisinin ders olarak sosyoloji kürsüsünde okutulmasında da öncü olmuştur.

Sonuç olarak Kösemihal, Türk sosyolojisinde yapmış olduğu çalışmalar ve görüşleriyle Türk sosyoloji tarihinde isim yapmış sosyologlar arasında yerini almıştır. Kösemihal'in bilimsel anlayışında herhangi bir yapısal kurum, ideolojik ve siyasi herhangi bir konjektüre rastlamamaktayız, lakin onun da toplumsalı açıklama, toplumun gelişim dinamiklerinin "Batılılaşma", "laiklik", akli mutlaklaştırmaya dayanan "pozitivist" bir yaklaşımla açıkladığını söyleyebiliriz. Yazdığı

eserler ve ortaya koymuş olduğu fikirlerle aynı zamanda sosyoloji literatürüne kazandırdığı birçok yabancı eserlerin çevirisiyle, katılmış olduğu ulusal ve uluslararası kongrelerle, gazete ve dergilerdeki sayısız köşe yazılarıyla döneminin aktif, üretken sosyologlarından biri olarak karşımıza çıkar. Tezin önemle vurgulamaya çalıştığı şey İÜ sosyoloji kürsünde bu isimlerin vasıtasıyla bir geleneğin oluştuğu mu oluşmadığı sorunsalı ele alınmıştır. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün her ne kadar Gökalp ekolünün temsilcisi olarak bahsetsekte bu çizginin yöntem ve ele alınan konular açısından dönemin toplumsal koşullarında meydana gelen değişim ve dönüşümüne göre şekil alması ve belli bir geleneği sürdürmediğinin göstergesidir. Bu durumu Kösemihal'in, Ülken ve Tanyol'dan farklı olarak mikro sosyolojiye yönelmesi üzerinden de okuyabiliriz.

Nurettin Şazi Kösemihal'in hem kendi çalışmalarına özellikle de yaptırmış olduğu bitirme tezlerine bakıldığında sosyolojinin küçük grupların bağımsızlığı üzerinde orijinal deneyler yapabilme olanağını sağlayan çalışmalara yönelmiş ve bitirme tezlerini de bu doğrultuda yönetmiş olması bu çalışma yöntemini diğer isimlerden daha istikrarlı bir şekilde savunuyor olması onu Amerikan sosyolojisinin yaygınlaştırdığı mikro sosyoloji anlayışının İÜ'deki en önemli temsilcisi olma özelliğini taşımasını sağlar. Lakin ülkedeki genel sosyolojik anlayışın temelinde devam eden Kıta Avrupa'sı geleneğinin köklenmiş olması hem Kösemihal'in çalışmalarının bu köklerden kopamamasına etki etmiş hem de ayrı kökler salarak bu alanı yeterli şekilde tasvir edici çalışmalar ortaya koyamayarak onu tamamen bu alanın öncü ismi olması durumunda sadece uygulamalı yöntemin tanıtıcısı olarak kalmasına sebep olmuştur.

EKLER

EK-1: NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI²⁷

A) KİTAPLAR

Allah Nedir? , İstanbul, Numune Matbaası, Temmuz 1935.

Mantık, Devlet Matbaası, Birinci Baskı (1945), İkinci Baskı (1947).

Sosyal Doktrinler Tarihi, I-II, (1947).

Sosyal Doktrinler Tarihi III, İstanbul, Keteon Matbaası (1948).

Sosyoloji Tarihi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1956).

Sanat ve Düşünce, İstanbul, Anıl Yayınevi (1957).

B) TERCÜMELERİ

Protagoras (Platon), Birinci Basım: Ekspres Matbaası (1940), İkinci Basım (1943).

Lakhes (Platon), Birinci Basım: Devlet Matbaası (1942), İkinci Basım: Devlet Matbaası (1958).

Kharmides (Platon), Devlet Matbaası (1949).

Sosyolojinin Bugünkü Temeyülü (G. Gurvitch), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları (1949).

Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü (G. Gurvitch), İstanbul, Fakülteler Matbaası (1958).

Tecrübi Sosyoloji (Paul Descamps), İstanbul, Pulhan Yayınları, (1950).

Sosyometrinin Temelleri (J. L. Moreno)- Nurettin Şazi Kösemihal'ın Girişile-İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayını (1962).

²⁷ Bu Bibliyografya, H. Uğuroğlu Barlas'ın "Nurettin Şazi Kösemihal: Biyografi-Bibliyografya" (1963) eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

C) TÜRKÇE ARAŞTIRMALARI

Durkheim Sosyoloji Üzerine Kritik Bir Deneme, İstanbul, (1946).

Avrupa İşçilerinden bir Monografi Örneği, İstanbul, (1949).

Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi, (1950).

Karataş Köyü Monografisi, (1950).

Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu, (1952).

Sosyal Realitenin Analizi, (1953).

Gurvitch Sosyolojisi I. Sosyolojinin Yanlış Problemleri, (1954).

Gurvitch Sosyolojisi II. Derinliğine Sosyoloji, (1956).

Gurvitch Sosyolojisi III. Mikrososyoloji, (1958).

XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi, (1956).

Fransa'da Sosyolojinin Doğuşu ve Le Play Okulu, (1958).

Sosyometri, Sibernetik, Mikrososyoloji, (1959).

Moreno Psikodrama Metodu İle Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti? (1960).

Sanat ve Fikir İşçileri, (1961).

Sosyometrinin Temelleri (Önsöz), (1961).

D) İNCELEME (İNGİLİZCE)

"Sociometry, Cybernetics", New York, 1959, (Group Psychotherapy Dergisi, çıkaran: Moreno- Beacon House).

"Cybernetics, Sociometry, Microsociologie" Nürnberg (1959).

"The Analysis of a Concrete Society" (1960), İstanbul.

"The Assimilation of Occidental Civilization in Turkey" (1960), İstanbul.

"Art Workers and Mental Workers" (1962), Nürnberg.

E) İNCELEME (FRANSIZCA)

"La Naissance et L'Evolution de la Sociologie en Turquie" (1952), İstanbul, (Actes du XV e Congrès de l'Institut International de Sociologie).

"Deux Points de Vue Sur la Réalité Sociale" (1954), Gap, (Actes du XVIème Congrès de l'Institut International de Sociologie), Imprimerie Louise Jean.

"Pour une Classification des Doctrines Sociologiques" (1954), Gap, (Actes du XVIème Congrès de l'Institut International de Sociologie), Imprimerie Louise Jean.

"Le Play et son Ecole" (1954), Gap, (Actes du XVIème Congrès de l'Institut International de Sociologie), Imprimerie Louise Jean.

"L'Ecole de Le Play et son Influence en Turquie", Paris, (1956), (Tirage a part du: Recueils D' Etudes Sociales, a la Mémoire de Frédéric Le Play Edition: Picard).

"L'Assimilation de la Civilisation Occidentale en Turquie", Beyrut, (1958), (Tirage a part du XVIIème Congrès de L'Institut International de Sociologie).

"La Sociologie de la Technique" Beyrut, (1958), (Tirage a part du XVIIème Congrès de L'Institut International de Sociologie).

F) MAKALELER (Dergi ve Gazetelere Göre)

Sosyoloji Dergisi

1.6.1946, Sayı: 3, "Durkheim Sosyoloji Üzerine Kritik Bir Deneme".

15.6.1949, Sayı: 4-5, "Sosyolojinin Bugünkü Temayülü".

15.6.1949, Sayı: 4-5, "Le Play'in Bütün Monografilerinden Bir Örnek".

Ekim, 1950, Sayı: 6, "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi".

Ekim, 1950, Sayı: 6, “Karataş Köyü Monografisi”.

Ekim, 1950, Sayı: 6, “Kitap Tahlilleri”.

30.9.1952, Sayı: 7, “Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu”.

15.12.1953, Sayı: 8, “Sosyal Realitenin Analizi”.

15.10.1954, Sayı: 9, “Gurvitch Sosyolojisi – I”.

10.11.1956, Sayı: 10-11, “Gurvitch Sosyolojisi – II”.

10.11.1956, Sayı: 10-11, “Kitap Tahlilleri”.

10.11.1956, Sayı: 10-11, “16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi”.

1.11.1958, Sayı: 12, “Gurvitch Sosyolojisi – III”.

1.03.1959, Sayı: 13-14, “Cybernetics, Sociometry Microsociologie”.

15.11.1960, Sayı: 15, “Moreno Bir Kemancıyı Nasıl İyi Etti?”.

15.11.1960, Sayı: 15, “The Assimilation of Occidental Civilisation in Turkey”.

15.11.1960, Sayı: 15, “The Analysis of a Concrete Society”.

15.11.1961, Sayı: 16, “Sanat ve Fikir İşçileri”.

15.11.1961, Sayı: 16, “Sosyometrinin Temelleri (Önsöz)”.

Türk Folklor Araştırmaları Mecmuası

01.03.1962, “M. R. Gazimihal’in Ölümü Dolayısıyla”.

Yeni Adam Mecmuası

01. 08.1934, Sayı: 33, “ Kaç Türlü Gülme Vardır”.

30. 08. 1934, Sayı: 35, “Aşk Açlıktan mı Gelmiştir?”.

04.10. 1934, Sayı: 40, “Freudizm ve Ahlak”.

“05.09.1935 den 01.08.1935’e kadar : Sayı 71 den 83 ‘e kadar Allah Nedir? (Tefrika)”

Müzik ve Sanat Hareketleri Mecmuası

01. 09. 1934, Sayı: 1, “Keman Virtüözlüğünde Metot Farkları”.

01.11. 1934, Sayı: 3, "İstidat Kolaylık Değildir?" .

15.05. 1935, Sayı: 9, "Keman Sanatı" .

Kültür Haftası Mecmuası

04.03. 1936, Sayı: 8, "Ankara Halkevinde Konser" .

18.03. 1936, Sayı: 8, "İki Görüş" .

Ağaç Mecmuası

23.05.1936, Sayı: 8, "Dayak" .

Tanin Gazetesi

22. 02. 1945, "Baltacıoğlu'nun Sosyoloji Kitabı" .

Varlık Mecmuası

15. 10. 1936, Sayı: 79-80, "Felsefe Tarihinden Çıkarılan Neticeler" .

01. 04.1941, Sayı: 186, "Goethe'ye Ait Bir Çocukluk Hatırasının Analizi" .

15. 04.1941, Sayı: 178-196, "Lakhes" (Platon'dan Tefrika).

01. 01. 1945, Sayı: 276-277, "Ankara Radyosunun Yeni Musiki Neşriyatı" .

01.02.1945, Sayı: 278-279, "Baltacıoğlu'nun Sosyoloji Kitabı" .

01.06.1945, Sayı: 286-287, "Viyolonist Necdet Remzi Atak" .

Oluş Mecmuası

09.01.1939, Sayı: 2'den -19'a kadar, " Protagoras" (Platon'dan Tercüme).

04. 06.1939, Sayı: 23, "Tabiat Karşısında İnsan" .

İlk Öğretim Mecmuası

30.09.1941, Sayı: 94, "Servet Berkin İçin" .

29.01.1942, Sayı: 100, "Matematik Disiplinin Önemi" .

01. 07. 1942, Sayı: 110, " İlk Çağ Felsefesi" .

15. 06. 1943, Sayı: 133-134, "Orta Çağ Felsefesi" .

01.10. 1943, Sayı: 139-140, "Yeni Çağ Felsefesi" .

01.05. 1944, Sayı: 153-154, "İngiliz Felsefesi".

Ulus Gazetesi

08.09.1941, "Servet Berkin İçin".

19.10.1944, "Musikimizde Tanzimat İkciliği -I".

20.10.1944, "Musikimizde Tanzimat İkciliği -II".

06.05.1945, "Necdet Remzi Atak ve Öğrencilerinin Konseri".

Akşam Gazetesi

30.09.1948, "Viyolonist Karl Berger".

Arş Haftalık Gazetesi

18.11.1949, "İlim Adamı, İlim Yobazı".

Yeniden Doğuş Mecmuası

01.01. 1949, Cilt: 4, Sayı: 4, "Manevi Mefhumlarımız".

01.04. 1949, Cilt: 4, Sayı: 6, "İyilik Mefhumu Hakkında".

Sosyoloji Dünyası

30.09.1952, Sayı: 2, "Paris'te Sosyoloji Hareketleri".

01.07.1953, Sayı: 3, "İlim Gözüyle Büyü ve Din".

Yeni Sabah Gazetesi

24.12.1949, "Akıl Gözüyle Musikimiz".

31.12.1949, "Bir Musiki Dergisi".

07.01.1950, "Musikicilerde Sahne Korkusu".

14. 01. 1950, "Jacques Thibaud".

21.01.1950, "Musikimizin Son Elli Senelik Gelişmesi".

Meydan Dergisi

15.04.1960, Sayı: 1, "Amerika'dan İnsanlığa Ne Kalacak?".

Din Yolu Dergisi

17.05.1956, "Nurettin Şazi Kösemihal Din İçin Ne Diyor?".

Cumhuriyet Gazetesi

04.10.1947, "Karl Berger'in Ölümü".

25.08.1949, "Nurullah Ataç ve Edebiyatımız".

- 09.09.1949, "İstanbul Radyosu Faaliyete Geçerken".
03. 04.1956, "Ata'ı Dinlerken".
- 11.01.1957, "Devrimimiz ve Musikimiz".
- 14.06.1957, "Bana Göre Ata".
- 03.07.1957, "Prens Sabahaddin".
- 28.08.1957, "Toplumlari Durduran ve İlerleten Güçler".
- 28.10.1957, "Beyrut'ta Toplanan XVII. Sosyoloji Kongresi: Üç Üniversitesi Olan Şehir: Beyrut".
- 07.11.1957, "Beyrut'ta Toplanan XVII. Sosyoloji Kongresi: Kongrenin Açılış Töreni".
- 03.12.1957, "Beyrut Kongresinde Devrimlerimiz İle İlgili Tartışma".
- 13.12.1957, "Benzetme Üzerine".
- 25.02.1958, "Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş".
- 14.03.1958, "Robotlar Bilimi Cybernetics Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti?".
- 04.04.1958, "İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Koruyacak Yeni Bilim: Sosyometri".
- 14.04.1958, "İnsanı Robot Yaratmaya Sürükleyen Sebepler Nelerdir?".
- 23.05.1958, "Akıl Hastalarının Tiyatro İle Tedavi Yolu".
- 10.06.1958, "Tedavi ve Bilim Metodu Olarak Tiyatro: Psikodrama-Sosyodrama".
- 15.01.1960, "Amerika'da Otomobil Devrimi".
- 06.02.1960, "Otomobilin Getirdiği Yenilikler".
- 10.02.1960, "Amerikan Endüstrisinde İnsan".
- 10.02.1960, "1900'ün ve Bugünün Amerikası".
- 14.03.1960, "Amerika'da Reklamcılık ve İnsan Bilimleri".
- 25.04.1960, "Amerika'da Seçim ve Bilim".

- "03.09. 1960, "Üniversitelerde Edebiyat Fakültesinin Önemi".
Yeni İstanbul Gazetesi
20.03.1951, "İdil Biret".
28.04.1951, "Leopold Lévy'nin Paris'teki Resim Sergisi".
29.05.1951, "Ayla Erduran-Suna Kan".
03.07.1951, "Hasan Kaptanın Paris Sergisi".
25.01. 1952, "İdil Biret".
14.03.1952, "Ayşegül Sarıca".
31.03.1952, "Paris'te Sosyal Münasebetler".
16.04.1952, "Paris'in Göze Batan Adetleri".
26.04.1952, "Fransa'nın Kalkınmasını Geciktiren Amiller".
06.05.1952, "Batı Medeniyeti ve Biz".
18.05.1952, "Toplulukların Zihniyeti ve Maddi Kurumlar".
01.06.1952, "İlim Bakımından Irkçılığın Bugünkü Durumu".
20.06.1952, "Cemal Reşit Bey'in Paris'teki Konseri Münasebetiyle".
20.07.1952, "Paris'te Sosyoloji Araştırmaları Çalışmaları".
25.08.1952, "Paris'te Hür İlim Kurumları".
23.10.1952, "Ekonomik İstihsal Tekniği".
10.12.1952, "Çok Yazık Oldu Halkevlerine".
23.12.1952, "Dedelerimizin Çıkmazından Kurtulmaya Çalışan Gençlik".
14.01.1953, "Edebiyat Fakültesi".
26.03.1953, "Halit Şazi Kösemihal: 1".
27.03.1953, "Halit Şazi Kösemihal: 2".
27.06. 1953, "Cemal Reşit Bey'in Madrid Konserleri".
03.07.1953, "Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu ve Prens Sabahatddin'in Yeri".
04.07.1953, "Prens Sabahaddin'in Hayatı ve Sosyolojisi".

- 25.07.1953, "Bir Yolculuk Hatırası".
- 25.09.1953, "İdil Biret-Suna Kan".
- 03.10.1953, "Paris Kahveleri".
- 17.10.1953, "Nice-Mavi Kıyı".
- 24.10.1953, "Gerard Kantargian'ın Keman Konseri".
- 01.11.1953, "Joseph Zirkin".
- 07.11.1953, "Leopold Lévy'nin Gözü ile Ressamlarımız".
- 16.11.1953, "Oda Musikisi".
- 21.11.1953, "İstanbul Konservatuarında Görülen Bu İkilik Ne?".
- 21.11.1953, "Şehir Korosu".
- 05.12.1953, "Huzur ve Konfor".
- 13.12.1953, "Ergican Sağlam".
- 19.12.1953, "Ölçü ve Karalama".
- 26.12.1953, "Yetvart Margosyan".
- 02.01.1954, "İstanbul Tiyatroları ve İstanbul Yazarları".
- 09.01.1954, "Quartette – Recital".
- 16.01.1954, "Sokrat – Ataç".
- 21.01.1954, "Musiki Dernekleri ve İstanbul Filormani Derneği".
- 30.01.1954, "Sanat, Sanat İçindir Tekerlemesi Üzerine".
- 06.02.1954, "Hilmi Girginkoç – Yıldız Dağdelen".
- 13.02.1954, "İdil Biret'in Yeni Bir Başarısı".
- 27.02.1954, "Solist Necdet Atak".
- 16.03.1954, "Sanatta Konu".
- 27.03.1954, "Sanat Toplum İçindir Sözü Üzerine".
- 10.04.1954, "Wilhelm Kempff'in Birinci Resitali".
- 24.04.1954, "Ferdi Statzer – Rana Eraksan".
- 15.05.1954, "Pierre Fournier'in Konseri".

- 22.05.1954, “Hilmi Girginkoç’un Şan Dersleri”.
- 07.06.1954, “Musikimizde Tutulacak Yol Üzerine”.
- 19.06.1954, “Fransa’da Musiki Öğretimi”.
- 31.07.1954, “Fransa’da Musikicilerin Durumu”.
- 31.07.1954, “Paris’teki Konserler Üzerine”.
- 14.08.1954, “Sanat Sayfaları, Dergiler”.
- 28.08.1954, “Ayşegül Sarıca”.
- 23.10.1954, “Solist Ayşegül Sarıca”.
- 06.11.1954, “Ziya Gökalp”.
- 20.11.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Beaune Şehri”.
- 24.11.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Açılış Konuşması”.
- 01.12.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Kongrenin Özelliği”.
- 03.12.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Kongre Nasıl Çalıştı – 1”.
- 04.12.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Kongre Nasıl Çalıştı – 2”.
- 18.12.1954, “XVI. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi: Kapanış Töreni”.
- 15.01.1955, “Necdet Remzi Atak”.
- 29.01.1955, “İki Tip İnsan”.
- 12.02.1955, “Gaspar Cassado’nun Resitali ve İki Piyanist”.
- 12.03.1955, “Teknik Üzerine”.

EK 2:

DANIŞMANLIĞINI ÜSTLENDİĞİ LİSANS TEZLERİ:

1. **"Benjamin Germezano:** *Öğretim Müessesesinde Tatbik Edilen Eğitim Sisteminin Kopyacılık Davranışının Tezahürüne ve Umumi Ahlaki Kıymetlerin Farklanmasına Tesiri* 1961. TC 5

2. **Halis Keleş:** *Nasrettin Hoca* 1962. TC 6

3. **Uğuroğlu Barlas:** *Hakkârî Düşün Adetleri* 1962.

4. **Erdem Dinga:** *On Aile Üzerindeki Yapısal Değişikliklerin İncelenmesi* 1964. TC 9

5. **Oya Baydar:** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluştan Çöküşüne Kadar Toprak Siyaseti* 1964. TC 12

6. **Belma Gümüsoğlu:** *Sanayii İçinde Eğitim* 1964. TC 14

7. **Nurten Bayraktar:** *Halalca Köyü Monografisi* 1964. TC 15

8. **Rezan Pesen:** *Kemal Tahir'in Romanlarında Sosyolojik Sorunlar* 1964. TC 51

9. **Meral Nesin:** *Fakir Baykurt'ta Köy Sorunları* 1964. TC 52

10. **Pelin Bürge:** *Suçlu Çocuklar Üzerinde Sosyal Çevrenin Etkileri* 1965. TC 16

11. **Ziya Yeşilyurt:** *25 Of'lu İşçi İle İstanbul' da Çalışan 25 Of'lu İşçi Üzerinde Sosyo Ekonomik Değişmeler* 1965. TC 208

12. **Özden Sümer:** *Azot Sanayii T.A.Ş. Kütahya Azot İşletmelerinde Bir Sosyolojik Araştırma* 1965. TC 18

13. **Necla Ellez:** *Suçlu Çocuklar ve Sorunları (Üsküdar Cezaevinde 36 çocuk Üzerine Deneyisel Çalışma)* 1965. TC 19

14. **Umur Bugay:** *Toplumsal Farklılaşmalar İçinde Yüksek Öğrenim Gençliği* 1965. TC 20

15. **Nüket İrdelp:** *Türk Ambalaj Sanayii Anonim Şirketinde İşçi Devri* 1965. TC 21

16. **Meral S. Çepni:** *Çocuk Sağlığı Probleminin Aile Sosyo-ekonomik Yapısı İle İlişkileri* 1965. TC 55

17. Emel Erinç: *Ereğli Demir Çelik Fabrikasının Kuruluş Tarihinden 1965' e Kadar İşçi Devri Sorunu* 1965. TC 22

18. Ahmet Saltık: *Eğitimde Sosyo-Ekonomik Durumun Rolü (Nazilli Lisesinde Yapılan Bir Araştırma)* 1965. TC 23

19. Sevgi Baray: *Sendikacılık* 1965. TC 24

20. Oğuz Özyürek: *Bozkaş Köyü Monografisi* 1965. TC 25

21. Hayriye İşeri: *Suçlu Çocuklar Üzerinde Sosyal Çevrenin Etkileri* 1966. TC 26

22. Erdoğan Kalıpçıoğlu: *Eyüp'teki Dernekler* 1966. TC 57

23. Selçuk Volga: *Çocuk Ruh Sağlığının Ailenin Sosyoekonomik Yapısıyla İlişkileri* 1966. TC 58

24. İbrahim Gündüz: *Dalaman Yeni Tip Cezaevi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* 1966. TC 59

25. Meral Yavuz: *Radio Reklamları Halkın Satın Alma Durumunu Etkiliyor mu?* 1966. TC 62

26. Önal Baran: *İnsan İlişkileri Üzerine Sosyometrik Bir Araştırma* 1966. TC 63

27. Osman Şakir Aytöre: *Eğitim Tarihimiz ve Yüksek Öğretmen Okulu Öğrencileri Arasında Sosyometrik Bir Araştırma* 1966. TC 29

28. Fuat Fegan: *Sosyal İlişkilerde "Otokratik" ve "Demokratik" Tutumlar ve Eğitimin Demokrasiye Geçişteki Rolü* 1966. TC 33

29. Tükel Kalkay: *Topraktan Kopup Gelen İşçilerle, Kalifiye Denilen İşçilerin "İşe İntibak" Durumlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* 1966. TC 36

30. Selahattin Dağlar: *Adliye Köyü Monografisi* 1967. TC 41

31. Cumhur Yılmaz Dedeoğlu: *Boya-Apre Fabrikasında Sosyometrik Bir İnceleme* 1967. TC 42

32. Hüseyin Galipoğlu: *Kahvehanelerin Sosyal Fonksiyonu* 1967. TC 46

33. **Ruhan Akkın:** *Türkiye’de Sosyolojinin Evrimi* 1967. TC 49
34. **Sabahattin Güllülü:** *Toplumsal Açıdan Yunus Emre* 1967. TC 69
35. **Akın Tekin:** *Türkiye’de 1963 Sonrası Sendikal Gelişmeler, Siyasal ve Sosyal Eğilimler* 1967. TC 70
36. **İsmail Sarıca:** *Jön Türklerin Siyasal, Toplumsal ve Bilimsel Düşünceleri* 1967. TC 72
37. **Hasan Hazer:** *Yolağzı Köyü Monografisi* 1967. TC 73
38. **İsmail Hakkı Toran:** *Konya İli Hatunsaray Bucağı Güneydere Köyünden Konya İline Göç Eden Ailelerin Sosyokültürel Karşılaştırılması* 1967. TC 74
39. **Cemil Okutan:** *Türkiye’de Çeşitli Mesleklerin Prestij Hiyerarşisi* 1967. TC 75
40. **Bekir Sıtkı Kayra:** *Toprak Mülkiyetinin Egemen Olduğu Köy İle Irgat Köyünün Sosyal Yapı Ayrılıkları* 1967. TC 76
41. **Doğan Köylü:** *Yolların Köy Gelişimine Yardımları* 1967. TC 77
42. **Cemalettin Taştan:** *Taşralı Üniversite Öğrencilerinde Çevreye Uyuma Sorunu* 1967. TC 78
43. **İbrahim Tali Albayrak:** *Türkiye’de İç Göçlerle Suçluluk Arasındaki İlişki* 1967. TC 80
44. **Erkan Suner:** *Eğitimimizde Yabancı Uzman Raporları (1923’ten itibaren)* 1968.
45. **Mehmet Ereş:** *Lise Mezunlarının Üniversite Giriş Sınavlarındaki Başarı ve Başarısızlık Dereceleri* 1968. TC 82
46. **Hülya Erkunt:** *Karabük’ün Safranbolu’ya Etkileri* 1968. TC 83
47. **M. Ali Polatsoy:** *Gazete ve Gazete Okurları Arasındaki İlişkiler* 1968. TC 84
48. **Ö. Yalçın Aras:** *Endüstride Çalışan Kadının, Ev dışı Çalışma Karşısındaki Tavrı Alışı* 1968. TC 86

49. Feza Baykal: *Türkiye’de Sosyal Tabakalaşma Kriteri Olarak Oturma Kesimi* 1968. TC 87

50. Meral Tarhan: *Gültepe Gecekondu Kesiminde Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler* 1968. TC 89

51. Olgun İmamoğlu: *Milliyet Gazetesinde İçerik Analizi* 1968. TC 90

52. Gülsen Tuncer: *Sosyoekonomik Açından Türkiye’de Turizm Politikası* 1968. TC 91

53. İsmail Çam: *Mai ve Siyah ve Aşk-ı Memnu Romanlarının Sosyolojik Bir İncelemesi* 1968. TC 92

54. Saim Barutçu: *Sosyoekonomik Koşullarla, Sosyo Politik Tavırlar Arasındaki İlişki* 1968. TC 94

55. Ertan Doğan: *Gecekondu Bölgesine Yerleşmekte Akrabalık ve Hemşeriliğin Rolü* 1968. TC 98

56. Bilgin Sertçetin: *Türkiye’de Posta İle Soru Kâğıdı Uygulama Tekniğinin Taşıdığı Metodolojik Sakıncalar ve Taraflılık* 1968. TC 100

57. Ful Öktem: *İstanbul Vilayeti Gecekondu Bölgelerinden Zeytinburnu Kesiminin Nuripaşa Mahallesinde Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler* 1968. TC 108

58. Meral Sakallı: *Türkiye’de Boşanma Olayları Hakkında Sosyolojik Bir Araştırma* 1968. TC 109

59. Turgut Topçu: *Turizm Olayı ve Sosyal Hayatımız* 1968. TC 111

60. Ümid Meriç: *Proudhon ve Sefaletin Felsefesi* 1968. TC 114

61. Bilge Bural: *Ülkemizde Köylerin İtim, Kentlerin Çekim Merkezi Haline Gelmesinin Nedenleri* 1968. TC 116

62. Ertuğrul Özçağlar: *İstanbul Üniversitesi Öğrencilerinde Gazete Okurluğunun Sosyo Ekonomik Temelleri* 1968. TC 124

63. Kemal Turhan: *Bir Anketin Geçerlik Sorunu* 1968. TC 125

64. Adil Cevher Coşkun: İşçi ve Sendikacıların Sendikal Eylemler Karşısındaki Eylem Farklılıkları 1968. TC 131

65. Aygün Ceylan: Karabük Demir-Çelik İşletmelerinde Sosyometri Testleri 1968. TC 134

66. Noyan İçel: Oto-San Fabrikasında İşçi Devamsızlığı ve Devri 1968. TC 137

67. Niyazi Akçay: Yugoslav Göçmenlerinin Sosyal Sorunları 1968. TC 139

68. Filiz Meriçli: Bir Sosyal Sınıf Kriteri Olarak Yerleşme Kesimi ve Konut 1968. TC 141

69. Medine Palancıoğlu: Türkiye’de Boşanma, Şehirleşme ve İş Göçlerle Boşanma Arasındaki İlişki 1968. TC 147

70. Nedim Atilla: Güneydoğuda Yerleşik Türkmenlerle, Göçebe Türkmenler Arasındaki Sosyo-kültürel Farklar 1968. TC 148

71. Abdülkadir Bayhan: Orta Öğretimde Öğrencilerin Başarılarıyla Sosyoekonomik Durumları Arasındaki İlişki 1968. TC 149

72. Ümit Suman: Halkın Kitaba Karşı İlgisi 1968. TC 156

73. Bilge Saltukalp: Çemberlitaş Kız Talebe Yurdunda Sosyometrik Bir Araştırma 1968. TC 166

74. Ayşe Seval Tekin: 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun Kabul Ediliş Tarihi Olan 15 Temmuz 1963 ile 1967 Yılları Arasında Türkiye’de Yapılan Grevler 1968. TC 207

75. Ahmet Şanlılık: Tiyatro ve Toplum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Deneme 1968. TC 167

76. Oktay Gökçen: Manisa ili, Turgutlu İlçesinin (Karaköy ve Akçapınar) Köylerinde Yığın Haberleşmeleri 1968. TC 282

77. Hayrünnisa Atakan: Kırsal Bir Bölgede, Çeşitli Mesleklerin Prestij Hiyerarşisi 1968. TC 286

78. Ekrem Bilir: Ordu İlinde Fındık Tarımının, Fındık Üreticilerinin Sosyoekonomik Yapılarına Olan Etkileri 1968. TC 287

79. Baykan Sezer: *Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri* 1968. TC 293

80. Rahim Çeçen: *Endüstrinin İşçiye Etkisi* 1968. TC 320

81. Afet Korman: *Türkiye İllerinin Nüfus Hareketleri Açısından İncelenmesi* 1969. TC 155

82. Gülçin Orhon: *İşçi Devrinin Bir Mensucat Fabrikasında Mikro Analizi* 1969. TC 163

83. Latif Esmer: *Türkiye’de İşveren Sendikaları* 1969. TC 164

84. Erol Tatal: *Korunmaya Muhtaç Çocukların Sosyal Çevreye İntibakları* 1969. TC 165

85. Hüseyin Karagöz: *İstanbul’a Taşradan Gelen Yüksek Okul Öğrencilerinin Tüketim Harcamaları Üzerine Bir Araştırma* 1969. TC 171

86. Selma Barış: *1968 Haziran Öğrenci Hareketleri Karşısında Teknik Üniversite Öğretim Üyelerinin Tavrı* 1969. TC 172

87. Celal Tozan: *Türkiye’nin Siyasi Eğilimleri* 1969. TC 173

88. Karabet Kiraz: *Tüketim Harcamalarının Sosyoekonomik Gruplara Göre Dağılımı* 1969. TC 174

89. Zerrin Çolak: *Taşlıtarla, Gümüşsuyu İlkokulunda Sosyometrik Çalışma* 1969. TC 183

90. Mehmet Kirişçi: *Üniversite Giriş Sınavlarında Kullanılan Testlerde Ayrı Kültür Çevresinden Yetişen Öğrencilerin Başarı İmkanları* 1969. TC 184

91. Sabiha Demir: *Bazı Gözde Yazarların Romanları ve Bu Romanların Okuyucuları* 1969. TC 185

92. Muhabay Engin: *Doğu Türkistan’dan Gelen Göçmenlerin Yeni Yerleşme* 1969. TC 186

93. Ferhan Aksel: *Tanzimat’tan Sonra Türkiye’deki Yazarların Doğum Yerleri Yönünden Dağılımı* 1969. TC 188

94. Mehmet Akçınar: *1968 Öğrenci Hareketleri Üzerine Öğretim Üyelerinin Tavrı* 1969. TC 190

95. Mehmet Ali Sedroleşrafi: *Yabancı Ülkelerde Özellikle Türkiye’de, Yüksek Öğrenim Yapan İranlı Öğrencilerin Sosyoekonomik ve Politik Durumları* 1969. TC 193

96. Perran Örs: *Mesleki İşçi Eğitimi. (Paşabahçe Cam Fabrikasında)* 1969. TC 194

97. Edip Özcan: *Gelir Vergisi Mükelleflerinin Yıllık Gelirleriyle Yıllık Harcamaları Arasındaki İlişki* 1969. 196

98. Fuat Küçükılıç: *İş Değerlendirme Sistemi Uygulanan Bir İşletmede İşçilerin İş Değerlendirme Hakkındaki Yargıları* 1969. TC 201

99. Erol Erdem: *Kamuoyuna Yansıyan Grev, Lokavt ve Diğer İşçi Eylemleri (1965-1968)* 1969. TC 202

100. Kenan Ergenç: *Gazete Reklamları Halkın Satın Almalarını Etkiliyor mu?* 1969. TC 203

101. Abdullah Dikici: *Yapıt Türleri ile Okuyucular Arasındaki İlişki* 1969. TC 204

102. Ali Nadir Sencer: *Mehmet Akif İlkokulunda Sosyometrik Bir Araştırma* 1969. TC 267

103. Ayhan Altun: *1839 Tanzimat’ın ilanından 1966’a Kadar Türk Yazarları ve Yapıtları Üzerine İnceleme* 1969. TC 205

104. İbrahim Karaibrahim: *İstanbul’da Farklı Üç Bölgede Tüketim Harcamaları* 1969. TC 241

105. Tahir Çetindağ: *Demografi: Kürk Köyünde Gruplaşmanın Köyden Göçe Etkisi* 1969. TC 294

106. Hızır Ayar: *Cumhuriyet Gazetesi İçerik (muhteva) Çözümlemesi* 1969. TC 318

107. Ali Koç: *Manavgat Çevresi Orman Köylerinde Sosyoekonomik Durum Araştırması* 1969. TC 319

108. Abdullah Genç: *Türkiye’de Dilenciliğin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi.* TC 209

109. Ahmet İşısağlam: *Yazarların Yapıtlarıyla İkinci Meslekleri Arasındaki İlişki.* TC 266

110. Mustafa Lütfi Demirhan: *Ortaöğretimde Öğrencilerin Başarılarıyla Sosyoekonomik Koşullar Arasındaki İlişki.* TC 296

111. Atilla Aydınoglu: *Gülsuyu Gecekondukları Sosyo-ekonomik ve Kültürel Durum ve Yerleşme Nedenlerini Doğuran Etkenler* TC 323

112. Cüneyt Türel: *Türk Tiyatrosu İçin Bir İnceleme.* TC 444

113. Güldane Uslu: *Besni İlçe Merkezinde Yığın Haberleşmeleri.* TC 445

114. Burhan Kök: *Ruh Sağlığı Dispanserlerinin Halka Sağlık ve Sosyal Alandaki Hizmetleri* 1970. TC 301

115. Orhan Coşkun: *Gazete Reklamlarının Halkın Satın Almasına Etkinliği* 1970. TC 235

116. Karabel Kiraz: *Tüketim Alışkanlıklarının Sosyo-ekonomik Gruplara Göre Dağılışı* 1970 (Tuna vd, 1989: 25-46)

117. Cemil Soğukçelik: *Grevlerle Ücretler Arasındaki Bağının Etkenlik Derecesi.*

118. Meral Sever: *Çocuk Sağlığı Probleminin Ailenin Sosyoekonomik Yapısı İle İlişkileri.*

119. Ali Rıza Ertürk: *Sosyo-ekonomik Açından Suçluluk Sorunu.*

120. Gülcan Eruç: *Toplu Yapı Konutlarının Sosyal İlişkiler Açısından Nitelikleri* 1968.

121. Adil Coşkun: *İşçi ve Sendikacıların Sendikal Eylem Karşısındaki Davranış Farkları.*

122. Zuhul Kurtul: *Rize’de Çay Tarımının İçgöçler ve Şehircilik Açısından Etkileri.*

123. Ali Gürkan: *Yazarlarla Doğum Yerleri Arasındaki İlişki* 1969.

124. Bozan Aktürk: *Dursunbey Kereste Fabrikasında Çalışan İşçilerin Sosyoekonomik ve Kültürel Durumları.*

125. Ufuk Akuygun: *Hüküm Giymiş Suçlu Çocuklar ve Suça Sürükleyen Nedenlerin Araştırılması.*

126. Sinan Güler: *Gecekondu Problemleri Yerleşmeyi Belirleyen Etmenler" (Kösemihal, 1967d: 256-261).*

127. Enver Konuk: *Derby Lastik Fabrikasında Disk ve Türk-İş Eğilimli İşçilerin Sosyoekonomik Statüsü ve İdeolojik Eylem Farklılıklar. TC.1971.*

128. Jülide Urgancı: *Halkın Kitaba Karşı İlgisi TC. 1971.*

129. Gasem Chengizi: *İran'da Halı Endüstrisi ve Özellikle Azerbaycan'da Halıcılıkla Uğraşan İnsanların Sosyoekonomik Durumları TC. 1968.*

130. Selma Tığlay: *Erzurum'da halkın kitaba karşı ilgisi/Erzurum kitabeveleri kitaplıklarında incelenmiştir. TC. 1972.*

131. Emel Kürkcüoğlu: *İstanbul-Şişli Ondokuzmayıs İlkokulunda Sosyometrik Araştırma. T.C. 1972.*

DOKTORA TEZLERİ:

1. Muzaffer Sencer: *Sosyal Sınıf Kriterleri Üzerine Eleştirmeli Bir Deneme 1967.*

2. Oya (Sencer) Baydar: *Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu (Bu tez, tez kurulu tarafından iptal edilmiştir)²⁸*

²⁸ Oya Baydar'ın "Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu" adlı doktora tezi çalışması, ilk olarak Kasım 1967 ikinci olarak Aralık 1968 senesinde jüri tarafından reddedilmiştir. Ülke tarihinde örnek teşkil olayın doğmasına sebep olan bu durum öğrencilerin "tezinizi reddettikleri için rektörlüğü işgale gidiyoruz" (Çapa, 2018: 85) gerekçesiyle öğrenci olaylarının fitili ateşlenip, Oya Baydar'ın İstanbul Üniversitesi'ndeki görevinin de son bulmasına neden olan olaylar meydana doğmuştur.

KAYNAKÇA

- AKIN, Mahmut H. (2020), Tarihsel ve Sosyolojik Bir Mesele Olarak Türk Modernleşmesi “Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce I”, (Der. Lütfi Sunar), Ankara: YTB Yayınları, ss. 123-143.
- AKKIN, Ruhan, (1967), “Türkiye’de Deneyisel Sosyolojinin Evrimi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.C. 49. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- AKPOLAT, Y. (2014), *Türk Sosyolojisinde Kuramsal Tartışmalar ve Dergicilik*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- AKPOLAT, Y. (2016), “Türk Sosyolojisi Üzerine Kısa Bir Bakış”, *Sosyoloji Konferansları*, Cilt:1, Sayı: 53, ss. 3-27
- AKTAŞ, Gül, (2003), *Niyazi Berkes’te Çağdaşlaşma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ALAN, S. (2015), “Türk Sosyoloji Tarihinde İstanbul Ekolü” *Kütahya: IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı I*.
- ALTUN, F. (2000), *Modernleşme Kuramı ve Türk Sosyolojisinde Kalkınma Tartışmaları (1945-1970)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Esin Küntay, İstanbul.
- ALVER, K. (2000), *Türk Sosyolojisinde Amerikan Sosyolojisi Etkileri (Başlangıç Dönemi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Danışman: Korkut Tuna, İstanbul.
- ALVER, K. (2002), Türk Sosyolojisinde ‘Kırılma’ ya da Yeni Yönelim: 1940’lı Yıllar Örneği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1, ss:1 84-194.
- ALVER, K. (2012), Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Literatürü -Bir Bibliyografya Denemesi- *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı: (12) , ss: 185-232.
- ALVER, K. (2014), Türk Sosyolojisi: Tarzlar, İçerikler, Sınırlar, *Sosyoloji Divanı, Asırlık Sosyoloji (Özel Sayı) Yıl: 2, Sayı: 4, 2. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya.*

- ALVER, K. (2015), "Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Konferansları*, Cilt: 52, ss. 343-354.
- ALVER, K. (2017), "Türk Sosyolojisi: Tarzlar, İçerikler, Sınırlar", *Sosyoloji Divanı: Asırlık Sosyoloji*, Yıl:2, Sayı:4, Temmuz-Aralık, Çizgi Yayınları, 2. Baskı.
- ARF, C. (1959), "Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?", Atatürk Üniversitesi, Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi No:1, 1958-1959 Öğretim Yılı Halk Konferansları I. Erzurum.
- ASLAN, Ç. (2019a), *Türk Sosyologlarının Sanata Bakışı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. H. Bayram Kaçmazoğlu, Malatya.
- ASLAN, Ç. (2019b), "Erken Cumhuriyet Dönemi Sanat Anlayışı ve Türk Sosyologlarının Yaklaşımları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 18, Sayı: (3), ss.1004-1014.
- BARLAS, H. Uğuroğlu, (1963), *Nurettin Şazi Kösemihal Biyografya-Bibliyografya*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- BERKES, N. (1985), "Türkiye’de Toplumbiliminin Başlangıcı", *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, Adam Yay. İstanbul.
- BERKES, N. (1997), "Unutulan Yıllar", Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- BERKES, N. (2002), "Türkiye’de Çağdaşlaşma", Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul.
- BEŞİRLİ, H. (2008), "Nurettin Şazi Kösemihal", *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler- Eserler I)*, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Ankara: Phoenix Yayınları. ss. 753-782.
- BULUT, Y. (2010), "Türk Sosyoloji Tarihi", İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyoloji Lisans Programı.
- BULUT, Y. (2021), *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı.
- CANGIZBAY, K. (1999), *Gurvitch: Sosyoloji ve Felsefe*, Ankara: Ütopya Yayınları.

- CEVİZCİ, A. (2013), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık. 8. Baskı.
- COŞKUN, İ. (1991), *Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair, 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Editör, İsmail Coşkun, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- ÇAV, Erkan, (2010), “Cahit Tanyol’un Düşünce Dünyası ve Türk Sosyolojisindeki Yeri”, *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı*, Yayına Hazırlayanlar: Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav, Bağlam yayıncılık, 1. Baskı, Ankara
- ÇAPA, E. (2018), *Aşkta ve Devrimden Konuşuyorduk: Oya Baydar ile Nehir Söyleşi*, 2. Baskı, Ağaçkakan Yayınları, İstanbul.
- ÇELEN, M. (2016), *Meral Çelen’in Anıları: “Çocukluk ve İlk Gençlik Yıllarım, Aziz Nesin’li Yıllar”*, 2. Baskı, İstanbul, Nesin Yayınevi.
- DAĞLAR, Selahattin, (1967), *“Adliye Köyü Genel Monografisi”*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.C. 41. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- DEMİREL, Tanel (2007), *Cumhuriyet Döneminde Alternatif Batılılaşma Arayışları: “Mümtaz Turhan”, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt:3 Modernleşme ve Batıcılık*, Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 4. Baskı, İstanbul.
- DEMİRHAN, M. L. (1968), *“Ortaöğretimde Öğrencilerin Başarıları İle Sosyo-ekonomik Koşullar Arasındaki İlişki”*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.C.133. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- DESCAMPS, Paul, (1950), *Tecrübi Sosyoloji*, Çev. Nurettin Şazi Kösemihal, İ.Ü.E.F. yayınları, Pulhan Matbaası, İstanbul.
- DÖKMEN, Ü. (1995). *Sosyometri ve Psikodrama*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- DURDU, Z. (2017), 1940’lı Yıllar Türkiye’sinde Behice Boran’ın Sosyoloji Anlayışında Toplumsal Yapı ve Değişme, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, Sayı: 40, ss. 165-176.
- DURKHEİM, E. (1994), *Sosyolojik Metodun Kuralları*, Çeviri: Enver Aytekin, Sosyal Yayınlar, 2. Baskı.

- DURKHEİM, E. (2005), *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları.
- DURSUN, C. (2019), "Sosyolojinin Türkiye’de Şekillenışı: Kuruluş Yılları", *Bilim Armonisi Dergisi*, Cilt: 2. Sayı: 1, ss.19-24.
- ENGİNÜN, İ. KERMAN, Z. (2018), *Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*, Editör: İnci Enginün, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- ERCAN, Recep, (2013), *Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Eğilimleri: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ERDOĞAN, A. (2013), "Sosyometri’nin Doğuşu ve Gelişimi", *Sosyoloji Dergisi*, cilt 3. Sayı, 27, ss. 387-414.
- ERKAN, Ü. (2017), "Cahit Tanyol’un Köy Monografileri", *International Academic Research Congress Full Text*, Editör: Prof. Dr. Erdal Hamarta, Prof. Dr. Coşkun Arslan vd, Syf: 2104 – 2111, Çizgi Kitabevi, Konya.
- ERKAN, Ü. (2020), *Türk Sosyolojisinin Tanığı: Cahit Tanyol*, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- ERTÜRK, R. (2008), "Türkiye’de Köy Sosyolojisi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı, 11, ss. 185-194.
- ERTÜRK, R. (2011), "Türk Sosyolojisinin Gelişimi Üstüne", *Istanbul Journal of Sociological*, Sayı: (29) , ss: 87-97.
- FİLDİŞ, B. (2018), "Yerli Sosyolojide Science Sociale Etkisi: Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin 1957 İlmi Kongresi", *SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Sayı: 45, ss: 148-165.
- FİLDİŞ, B. (2019), "Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin Resmi Dergisi: Sosyoloji Dünyası". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 36, ss. 443-476.
- GÖKALP, Z. (2019), *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.
- GURVİTCH, G. (1947). "Sosyolojinin Bugünkü Temayülü", Çev. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 4-5. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 57-71.
- GÜNDÜZ, Olgun, (2012), "Türk Sosyolojisinin Yeni Çalışma Mecraları", *Sosyoloji Konferansları* No: 46, Sayfa / 69-83.

- HANÇERLİOĞLU, O. (1996), *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul.
- KAÇMAZOĞLU, H. B, (1995), “Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları:1950-1960 Dönemi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4.
- KAÇMAZOĞLU, H. B, (1999), *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Birey Yayınları.
- KAÇMAZOĞLU, H. B, (2010), *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KAÇMAZOĞLU, H. B. (2011), *Türk Sosyoloji Tarihi -III- Yeni Türkiye’de Sosyolojinin Düşünsel ve Kuramsal Temelleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KAÇMAZOĞLU, H. B, (2015), “ Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler” , *Sosyoloji Konferansları*, No: 52, ss:29-55.
- KAYA, Tülay, (2008), “İçtimaiyat’tan Sosyoloji’ye: İÜEF Sosyoloji Bölümü’nün Tarihine ve Sosyoloji Dergisine Dair”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 6,Sayı: 11, ss. 713-730.
- KAYA, T. (2011), *Türk Sosyolojisinin Amerikan Sosyolojisiyle İlişkisi ve Bu İlişkinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Recep ERTÜRK, İstanbul.
- KAYALI, K. (1996), “Türk Sosyolojisinin 80’lerde Yeniden Biçimlenişi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken*, İletişim Yayınları, Cilt 11-15, ss: 1290-1300.
- KAYALI, K. (2008), “Niyazi Berkes”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler I)*, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Ankara: Phoenix Yayınları. ss.739-752.
- KAYALI, K. (2005), *Düşüncenin Coğrafyası-I (Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli)*, Deniz Kitabevi, I. Baskı.
- KAYALI, Kurtuluş, (2016), *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 4. Basım, İletişim yayınları, İstanbul.
- KAYNARDAĞ, Arslan, (1991), “Tanıdığım Toplum Bilimciler” 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji, Editör: İ. Coşkun, (s. 161-172), Ankara: Bağlam Yayıncılık, Araştırma Dizisi, I. Baskı.

- KOCABAŞ, S. (2011), *Menderes Dönemi: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol 1950-1960*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, T.C. Devleti Tarihi Araştırma Dizisi: 5, 1. Baskı.
- KORKMAZ, A. (2008), "Mümtaz Turhan", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler- Eserler I)*, Derleyen: M. Çağatay Özdemir, Ankara: Phoenix Yayınları. Ss.703-738.
- KOVANLIKAYA, Ç. ÇAV. E. (2010). *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı*, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- KOYUNCU, A. (2014), "Türkiye'de Sosyoloji Ekolleri", *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Yıl:2, Sayı:14, 2. Baskı, Çizgi Kitabevi.
- KÖKTÜRK, Gökhan V. (2015), "Türk Sosyolojisinde Metodolojik Yönelimler", *Sosyoloji Konferansları*, No: 52, (2) / 177-189, DOI: 10.18368/IU/sk.30396
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1935), *Allah Nedir? - Sosyal Araştırma*, Numune Matbaası, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1944), "Musikimizde Tanzimat İkiciliği", *Ulus Gazetesi*, 19 Ekim 1944.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1945). "Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 3, ss. 255-292.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1948), *Sosyal Doktrinler Tarihi (1850' den günümüze kadar) - Kitap III. Sosyolojik ve Psikolojik Okullar*, Keteon Basımevi, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1950). "Memleketimizde Tecrübi Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişmesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (6), ss. 117-133.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1952a), "Büyü ve Din Probleminin Bugünkü Durumu", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (7), ss.122-147.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1953a), "Sosyal Realitenin Analizi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:(8), ss. 39-53.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1953b), "Prens Sabahaddin (1879-1948) Hayatı ve Sosyolojisi", *Yeni İstanbul Gazetesi*, 04.07.1953.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1953c), *Türkiye'de Sosyolojinin Doğuşu ve Prens Sabahaddin'in Yeri*, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 03.07.1953.

- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1954), "Gurvitch Sosyolojisi I", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (9), ss.141-163.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1955a), "Gurvitch Sosyolojisi II", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (10-11), ss.72-100.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1955b), "16. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: (10-11), ss. 172-185.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1955c), "Sınai Sosyoloji Denemesi; İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü Hakkında Rapor- Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu/Kitap Değerlendirmesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(10-11), 194-197.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1956), "J. L. Moreno Fondements De La Sociométri (Who Shall Survive?)", Kitap Analizi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (10-11), 200-208.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1957). "Gurvitch Sosyolojisi III". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(12), 104-144.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1957a), "Beyrut Kongresinde Türk Devrimiyle İlgili Tartışma", *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Eylül 1957.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1957b) " Toplumları Durduran ve İlerleten Güçler", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Ağustos 1957.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1957c), *Sanat ve Düşünce*, Anıl Yayınevi, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958a), "Sosyolojinin Yeni Meselesi: Robotlara Karşı Açılan Savaş", *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Şubat 1958.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958b), "Robotlar Bilimi Cybernetics Nasıl Doğdu, Nasıl Gelişti? " *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Mart 1958.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958c), "İnsanı Robot Yaratmaya Sürükleyen Sebepler Nelerdir?" *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Nisan 1958.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958d), "İnsanı Robotlaşma Tehlikesine Karşı Koruyacak Yeni Bilim: Sosyometri", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Nisan 1958.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958e), "Sosyal Determinizmin Çeşitleri ve İnsan Hürlüğü Üzerine Altı Konferans", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 750, İstanbul.

- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1958f), "Cybernetics, Sociometry, Microsociologie". *İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı(13-14), ss. 58-89.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1960). "The Concrete Analysis of a Society". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: (15), ss. 64-78.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1960a). "J. L. Moreno Psikodrama Metoduyla Bir Hasta Kemancıyı Nasıl İyi Etti". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:15, ss.79-98.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1960b), "The Assimilation of Occidental Civilization in Turkey". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 15, ss.30-40.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1961a). "Sanat ve Fikir İşçileri". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 16, ss.1-16.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1961b), "Sosyometrinin Temelleri". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 16, ss. 63-90.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1962a), "History of Sociology Foreword", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (17-18), ss.119-124.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1962b), "Avrupa ve Amerika'da Demokrasi ve Sosyoloji". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (17-18), ss.1-34.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1964a), "Edebiyat Sosyolojisine Giriş". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (19-20), ss.1-37.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1964b), "Kürsümüzün 50. Yılı Münasebetiyle Ziya Gökalp", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 19-20, ss.260-263.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1964c), "Bilimsel Faaliyetler ve Mezuniyet Tezleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: (19-20), ss. 293-298
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1965), "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" (Önsöz S. 1-15 içinden), Elif Yayınları, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1967a). "Sosyolojide Yöntem". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: (21-22), ss. 1-16.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1967b). "Toplumsal Çevre ve Konut İlişkileri". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21-22, ss.175-184.

- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1967c), “Yurdumuzda Edebiyat Sosyolojisiyle İlgili Araştırmalar”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 21-22, ss. 185-192.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1967d), “Mezuniyet Tezleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 21-22, ss.256-264.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1968), *Batı Uygarlığı ve Biz*, Ak Kitabevi, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1969), *Türkiye’nin Düzeni Üzerine*, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1971), *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi I. Basım, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1989), *Sosyoloji Tarihi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1993), “Le Play Okulu ve Türkiye’deki Etkisi”, *Toplumbilim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: Türk Toplumbilimi Özel Sayısı, ss.22-29, Bağlam Yayınları.
- KUT, G. (2008), “Korkut Tuna ile Türk Sosyolojisinin Dünü ve Bugünü Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 11, ss.327-352.
- LE PLAY, F. (1947). “Tecrübi Sosyoloji: Le Play’in Bütçe Monografilerinden Bir Örnek.” Çev. N. Ş. Kösemihal, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı (4-5) , ss. 221-258.
- MARDİN, Şerif, (2001), *Türk Modernleşmesi – Makaleler*: 4, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,
- MORENO, J. L. (1941), *Foundations of Sociometry: An Introduction*, American Sociological Association, Vol. 4, No. 1, pp. 15-35
- MORENO, J. L. (1963), *Sosyometrinin Temelleri*, Çeviren: Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- ÖĞÜTLE, V. S. (2005). Bir Fenomen Olarak Amerikan Sosyolojisi -Sosyolojinin Sosyolojisi’ne C.Wright Mills’in Yaptığı Katkı-. Muğla: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÖRNEK, C. (2015), *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- ÖZCAN, U. (2010), "Türkiye'de Sosyoloji: Başlıca Akımlar, Dönemler ve Figürler", (s: 95-216), *Türk Sosyologları ve Eserleri-II: Genel Eğilimler ve Kurumsallaşma, Sosyoloji Yıllığı 20*, Editörler: Ertan Eğribel, Ufuk Özkan Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, M. Çağatay, (2008), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) - Önsöz*, Derleyen, M. Çağatay Özdemir (s.iii). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ÖZER, İnan (1999), "Niyazi Berkes", *Türk Toplum Bilimcileri-1* Derleyen, Emre Kongar, S. 237-278, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım.
- ÖZKAN, A. (2008), "Sosyometrinin Türkiye'deki Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, Syf: 251-268.
- PLATON (1940), *Protagoras*, Çeviri: Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul, Ekspres Basımevi.
- PRENS SABAHATTİN (2002), *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?* Ankara: Liberte Yayınevi, 1.Baskı.
- SACİ, V. (1999), "Nurettin Şazi Kösemihal" *Türk Toplum Bilimcileri-1* Derleyen, Emre Kongar, S. 279-336, İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım.
- SENCER, M. (1962), "Türkiye'de Köye Yönelme Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2 Sayı:17-18, Sayfa: 223-241.
- SENCER, Ali Nadir (1969), "*Mehmet Akif İlkokulu'nda Sosyolojik Araştırma*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 4540, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.105, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- SÜMER, Özden, (1965), "*Azot Sanayi T.A.Ş. Kütahya Azot İşletmelerinde Bir Sosyometrik İnceleme*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 7876, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: 3660, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- SEZER, B. (1989), "Türk Sosyologları ve Eserleri 1", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 1, Sayfa: 1-9.

- SEZER, B. (2008), "Hilmi Ziya Ülken", Hilmi Ziya Ülken, Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları, İstanbul: Kitabevi, 2008, s.i-x.
- SOROKİN, P (1994), *Çağdaş Sosyoloji Teorileri I-II*, Çev. Münir R. Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SUCU, İlyas, (2016a), "Türkiye’de Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Yapılmış Çalışmalar- Bibliyografya ve Değerlendirme", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 8, Syf: 291-306.
- SUCU, İ. (2016b), Türk Sosyolojisinin Kimliği: Kuruluş Döneminde Türk Sosyolojisinin Karakteristik Özellikleri, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 8, Syf: 259-280.
- SUMAN, Ümit, (1968), " *Halkın Kitaba Karşı İlgisi*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.C. 156. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- ŞAHİN, M. C, (2017), "Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler", *İslami İlimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, Syf: 7-14.
- ŞAHİNTÜRK, Ş. A. (2016), "Bir Aydın Hareketi Olarak Sosyalist Kültür Derneği", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı: 55, s.109-131.
- ŞANLI, H. Karaaslan (2011), "Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi", *Kültür ve İletişim Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1 s. 105-133.
- ŞATIROĞLU, Ayşen, (1999), J. L. Moreno ve Sosyometri Üzerine, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 5. Syf:111-125.
- ŞEVKİ, Mehmet Ali, (1931), *Memleketi Tanıma Yolları I- Monografik Tetkiklere Doğru*, Basan ve Çıkaran: İstanbul Muallimler Birliği.
- TOROS, Taha, (1965), "Ziya Gökalp", *Düşünceler*, Dosya No: 36. İstanbul Kalkınma Ajansı Arşivi.
- TOROS, Taha, (1978), "Doğumunun 100. Yılında Gurbette Ölen Fikir Adamımız: Prens Sabahaddin", *Milliyet Gazetesi*, İstanbul.

- TUNA Korkut, vd, (1989), *Türkiye’de Sosyolojinin 75. Yılı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- TURHAN, M. (1958), *Garplılaştırmanın Neresindeyiz?* Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Türk Devrim Ocakları Tüzüğü (1952).
- ÜLKEN, H. Z. KÖSEMİHAL, N. Ş, TANYOL, C. (1948), "Karataş Köyü Monografisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2,(6), ss.85-103.
- ÜLKEN, H. Z. (1952). "Tecrübi Sosyoloji", Paul Descamps. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2 (7) , 148-149.
- ÜLKEN, H. Z. (1956), *Dünya’da ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, İstanbul: Anıl Yayınevi.
- ÜLKEN, H. Z. (2008), *Dünya’da ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları*, Baykan Sezer- Giriş: Hilmi Ziya Ülken, syf: VII-XVI, İstanbul: Kitabevi.
- ÜLKEN, H. Z. (2014), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım.
- YAZICI, H. (2011), "Edebiyat Sosyolojisine Toplu Bir Bakış Sosyolojinin Tanımı ve Diğer İlimlerle İlişkisi", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı, (39) , ss.41-52.
- YILDIRIM, T. (2021a), "Erken Cumhuriyet Dönemi Milli Müzik Politikalarının Türkiye’de Müzik Sosyolojisi Düşüncesinin Ortaya Çıkma Süreçlerine Etkileri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 33, ss.312-332.
- YILDIRIM, T. (2021b), *Nurettin Şazi Kösemihal’in Müzik Düşünceleri*, Müzik Eğitimi Yayınları, Ankara.
- YÖRÜKHAN, A. YÖRÜKHAN T. (2003), *Üniversitede İlim ve Ahlak: Cahit Tanyol ve Sosyoloji*, Yayına Hazırlayan: Ali Birinci, Vadi Yayınları: Ankara.
- ZAVALSIZ, Y. S. (2016), "Nurettin Şazi Kösemihal’in Sosyoloji Anlayışı" *Karabük Üniversitesi, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:4, ss.164-180.
- ZİMMERMAN, C. (1964), *Yeni Sosyoloji Dersleri*, Çev. Dr. Amiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1102, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://sozriko.blogspot.com/2017/01/turkiyede-sosyoloji-1950-1960-doneminde.html?m=1> , Erişim tarihi, 8/6/2020, 16:16.

<http://www.halksahnesi.org/2017/05/29/turk-sosyologlarinin-bilim-kavrayislari-ve-bilim-anlayislarinin-degismesi-uzerine-h-bayram-kacmazoglu/>

<http://www.sosyalwiki.com/1933-universite-reformu-sonrasinda-turkiyede-sosyoloji/>

<https://odatv4.com/devrim-gencliginin-amaci-neydi-1303131200.html>, Turhan FEYİZOĞLU: “Devrim Gençliğinin Amacı Neydi (13.03.2013)”, Erişim tarihi:18.12.2020, 20:57.

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1150474/27-mayis-in-fetvacilari>, Erişim tarihi, 8/6/2020, 21:15.

<https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/yon-dergisi/>, 02.03.2021, 12:10

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=nurettin+%C5%9Fazi+k%C3%B6semihal&qf=ITYPE%-09Materyal+T%C3%BCr%C3%BC%091%3ATEZ%09Tez.

<https://katalog.idp.org.tr/pdf/521/1065>, Din Yolu Dergisi - Dini ve İçtimai Dergi, 17 Mayıs 1956, Perşembe Cilt: 1 Sayı: 9, Erişim Tarihi: 29 Ara 2020 14:52.